SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Ružička J., Niekoľko poznámok na okraj prekladov z češtiny — — — — — 129
Jedlička A., K jazykové problematice překladů z češtiny do slovenštiny — — 140
Oravec J., Opakovanie predložiek — — — — — — — — — — — 151
Habovštiak A., O slovách *driev* a *drelej* — — — — — — — — — 160

Diskusie

Dvonč L., O druhovom privlastňovacom prídavnom mene od slova *buldog* — — 165
Holý J., Poznámky k otázke súvetia — — — — — — — — — — — 167

Zprávy a posudky

Konferencia o marxistickej jazykovede. J. Horecký — — — — — — — 172
Otázky novinárstva 1959. J. Horecký — — — — — — — — — — 174
Jozef Kuzmík, Bibliografia slovanských kníh týkajúcich sa slovenských vecí vydaných od XVI. stor. do r. 1955 a Bibliografia kníh v západných rečiach týkajúcich sa slovenských vecí vydaných od XVI. stor. do r. 1955. L. Dvonč — — — — 175
Pavel Jozef Šafárik (1795—1861). E. Jóna — — — — — — — — — — 177

Rozličnosti

Mládza, otava, kosienok. E. Jóna — — — — — — — — — — — — 180
Judo. E. Jóna — — — — — — — — — — — — — — — — 181
Patrice Lumumba. Š. Peciar — — — — — — — — — — — — — 182
O gen. pl. slova *Vráble.* L. Dvonč — — — — — — — — — — — 183
Skloňovanie slova *rukoväť.* L. Dvonč — — — — — — — — — — — 185
„Šnekový lis" — *skrutkový lis.* J. Horecký — — — — — — — — — — 186
Štiepny materiál. J. Horecký — — — — — — — — — — — — 186
Fanúšek. J. Ružička — — — — — — — — — — — — — 187
Fonotéka a *filmotéka.* J. Ružička — — — — — — — — — — — 187
Kanoe. L. Dvonč — — — — — — — — — — — — — — — 188

Odpovede na listy

Dobehnúť a *predbehnúť.* G. Horák — — — — — — — — — — — — 189
Kryštál a *krištáľ.* G. Horák — — — — — — — — — — — — — 190
Ako vyslovovať mená *Lenin, Stalin?* G. Horák — — — — — — — — 191
Sporák — „šporák". M. Urbančok — — — — — — — — — — — 191
„Kĺzajú sa"? M. Urbančok — — — — — — — — — — — — 192

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 26 1961 ČÍSLO 3

NIEKOĽKO POZNÁMOK NA OKRAJ PREKLADOV Z ČEŠTINY

Jozef Ružička

Slovenčina a čeština sú veľmi blízke jazyky z hľadiska slovnej zásoby aj z hľadiska gramatickej stavby. Táto blízkosť je daná nielen spoločným pôvodom obidvoch jazykov, ale aj vzájomným zbližovaním sa v dôsledku kultúrneho i spoločenského spolunažívania oboch národov. Toto všeobecné konštatovanie doteraz nebolo podložené podrobným rozborom. Napr. gramatická stavba slovenčiny a češtiny doteraz sa neporovnávali na základe rovnakého podrobného rozboru obidvoch gramatických sústav. Preto by bolo žiadúce, aby sa takáto konfrontácia vykonala. Mali by z nej úžitok nielen jazykovedci, ale aj mnohí pracovníci z rozličných odvetví jazykovej praxe, ako prekladatelia, pedagógovia, redaktori, publicisti atď.

Praktická jazykoveda doteraz iba v malej miere pomáhala prekladateľom z češtiny do slovenčiny. Aj preto treba pre túto prácu vytýčiť hlavnú zásadu: prekladať z češtiny do slovenčiny — máme tu na mysli v prvom rade umeleckú prózu — mali by iba vysoko kvalitní prekladatelia. O autoroch dnešných prekladov to však, žiaľ, tvrdiť nemožno v plnej miere. Ako dôkaz mohli by sme uviesť príklady z oblasti lexiky, ktoré priam diskvalifikujú prekladateľa.[1] Pri tejto príležitosti však ostaneme v oblasti gramatiky.

---

[1] Príklady uvádzam z troch súčasných prekladov, a to z prekladu Otčenáškovho *Občana Brycha* (O), ďalej z prekladu Čapkových *Poviedok z jedného i druhého vrecka* (Č) a napokon z prekladu Frýdovho románu *Truhlica živých* (F). Tieto preklady nie sú rovnakej úrovne, čo súvisí okrem iného aj s tým, že ide o prácu troch rozličných prekladateľov. — Tu uvedieme niekoľko príkladov, ktoré ukazujú, že prekladateľ nevystihol zmysel originálu.

1. Ak sa napr. pre nepochopenie významu slova *valcha* veta *Kolik tun špinavého prádla přejde ještě po mámině valše?* preloží *Koľko ton špinavej bielizne prejde cez matkine ruky?*, nie je to dobré vysvedčenie pre prekladateľa. (O, 13) Slovo *valcha* sa malo preložiť slovom *rumpľa*.

2. Podobne treba hodnotiť aj tento preklad: *Svíce pod nosem a ukopnutý palec. Haha! A panimanda z gatí!* = *Sviečky pod nosom a ukopnutý palec. Hahaha! A podbradník z gatí!* (O, 15) Slovo *panimanda* znamená tu *zadok*; č. *gatě* nie sú slov. *gate!*

3. Až zaráža, keď sa české spojenie *sepraná košile* preloží ako *sviatočná košeľa*. (O, 23) Nepoteší ani to, že *laškovné slovo Gigling* sa preložilo ako *maznavé slovo Gigling*. (F, 8)

Takéto chyby nemali by byť v našich prekladoch z češtiny, lebo sú primitívne.

Ak prekladatelia narazia na nejaký rozdiel v gramatickej stavbe našich jazykov, zvyčajne prekladajú voľne. Pritom zavše zachádzajú príliš ďaleko, takže sa preklad iba zďaleka podobá originálu. Ako príklad na nevhodné riešenie takého prekladateľského problému uvedieme úryvok z básne St. K. Neumanna:[2]

Dvojí svět je v jednom boji,
dvojí člověk strašně zbrojí...
jedna pravda, jedna lež.

Svet proti svetu stojí v jednom boji,
svet proti svetu v jednom každom zbrojí:
jedna je pravda, jedna lož.

V slovenčine nemáme presný ekvivalent druhovej číslovky *dvojí*. Uvedený preklad je dosť voľný a iste nie je na výške umeleckej, ale vybratý postup bol predsa len motivovaný rozdielom medzi oboma jazykmi. Iný je prípad, keď sa prílišná voľnosť prekladu zakladá na úsilí vyjadriť nejakú zložku obsahu explicitne. Tu sa potom veľmi často preklad odchyľuje od predlohy veľmi ďaleko. Napr. preklad je zbytočne roztiahnutý: *Zmalátnělý František hleděl palčivýma očima do ulice.* = *Unavený František s nepríjemným pocitom páliacich očí hľadel oknom na ulicu.* (O, 23); *To víte, je to tam jako všude na malých poštách; u okénka stolek, v tom stolku v šupleti peníze a známky.* = *Veď viete, ako to tam vyzerá, ako všade na malých poštách; pri oblôčiku stolík, v tom stolíku vo fijoku peniaze a známky.* (Č, 68); *... a zahlédl nahoře vojáka, jak se drží pažení a prohýbá se smíchy.* = *... a zazrel hore vojaka, ako sa drží zábradlia a smeje sa, až sa ohýba.* (F, 27)

Uvedené príklady sú pre naše preklady z češtiny priam typické. Niekedy sa hlboko zasahuje do stavby vety, keď sa chce explicitne vysloviť medzivetný vzťah. Príklad: *Vy ho asi neznáte; je to hrabě, tak trochu blázen a moc hodný člověk.* = *Vy ho asi nepoznáte; je to gróf, tak trochu blázon, ale inak veľmi dobrý človek.* (Č, 73)

Takýmto postupom sa niekedy prekrúti zmysel vety: *... jako se nevozí žádný dobytek ... ho vozili noc a den a noc a den a ještě jednu noc až na*

4. Nesúhlasíme s tým, keď sa v istom preklade frekventované české slovo *roháč* sústavne prekladá ako *rožný dom* (O). Je to podobný nivelizujúci purizmus, ako keď sa kedysi priamočiaro odmietal výraz *činžák* (a radilo sa používať spojenie *nájomný dom*). Dnes je, pravda, pevný tvar *činžiak*. Preto by vari obstál aj tvar *rožiak*.

5. Je nesporné, že niekedy sa nedá vystihnúť český výraz. Napr. veta *„Tátu ráno klepla mrtvička,“ zašeptal Ondra bezbarvě* dá sa veľmi ťažko preložiť, no predsa nesúhlasíme s prekladom *„Otca ráno ranila mŕtvica,“ zašepkal Ondro bezfarebne.* (O, 21) Spojenie *klepla mrtvička* je hovorové a pritom expresívne.

6. Aj v tomto prípade sa dal nájsť priliehavejší ekvivalent: *Jsme přece pardi, ne?* = *Sme predsa kompáni, nie?* (O, 13) Tu sa mal použiť výraz zo študentského slangu, najskôr bežné slovo *kamoš*. Slovo *kompán* poukazuje skôr na prostredie „mokrej štvrte“.

[2] Tento úryvok je mottom románu *Občan Brych.*

druhý konec říše, aby umřel teprve tam. = *... ako sa nevozí nijaký dobytok ... vozili ho noc a deň a noc a deň a ešte jednu noc, až ho doviezli na druhý koniec ríše, aby umrel až tam.* (F, 8)

Uvedené príklady ukazujú, že voľný preklad niekedy síce vyvolávajú rozdiely v stavbe jazykov, ale že vo väčšine prípadov ide jednako len o nesprávne vystihnutie originálu, alebo až o svojvoľné narábanie s predlohou. To si nemôže dovoliť ani zástanca teórie o tvorivom preklade.

V gramatickej stavbe všetkých slovanských jazykov má najdôležitejšiu úlohu sloveso. Máme tu na mysli celú morfológiu a syntax slovesa ako slovného druhu.

Rozdiely v stavbe našich jazykov odzrkadľujú sa pri prekladaní často ako prenášanie českých tvarov a väzieb do slovenčiny. Stav vecí je tu niekedy dosť zložitý, najmä ak v jednom jazyku, alebo dokonca v obidvoch jazykoch máme pred sebou tvarove zhodné dublety. Také dublety tvoria napr. zvratné a nezvratné podoby toho istého slovesa.

Je známe, že aj v slovenčine aj v češtine je niekoľko slovies, ktoré majú dve podoby čo do zvratnosti. Pri niektorých v češtine je častejšia nezvratná podoba a v slovenčine zasa zvratná. Vplyvom češtiny sa používa v slovenskom preklade nezvratná podoba ako základná. Najčastejšie je to pri slovesách *začať sa, začínať sa, končiť sa, skončiť sa.* Menej často je to pri slovesách *lyžovať sa, sánkovať sa, korčuľovať sa* (čes. *bruslit*). Nezvratné podoby týchto slovies pociťujeme ako príznakové. Vcelku ich nemožno odporúčať ako spisovné. Mohli by sa azda využiť na obmedzenom mieste, povedzme ako prostriedky slangu, pracovnej reči. Inokedy sa nezvratný tvar pokladá za celkom chybný. Tak je to pri slovese *usilovať sa o niečo.*

I keď sa s chybami tohto druhu stretávame najmä v dennej tlači (v prekladoch česky koncipovaných zpráv), nájdeme z nich čosi aj v slabších prekladoch umeleckej prózy.

Podobný je stav aj pri slovesných väzbách. V obidvoch jazykoch máme celý rad slovies, ktoré majú dublety v rekcii. Vcelku možno povedať, že spisovná čeština je vo väzbách archaickejšia a že slovenčina je ďalej vo vývine, a to až v trojakom zmysle. Po prvé, objektový gramatický vzťah v slovenčine sa častejšie vyjadruje akuzatívnou väzbou (napr. oproti staršej genitívnej väzbe v češtine). Po druhé, špecifické vecné vzťahy v slovenčine sa vyjadrujú viac predložkovými pádmi oproti starším prostým pádom v češtine. Po tretie, slovenské sloveso má vecne priliehavejšiu predložkovú väzbu popri staršej predložkovej väzbe v češtine (sem patria aj rozdiely vo vyjadrovaní príslovkovej závislosti). Vo všetkých troch prípadoch forsírovanie väzieb zhodných s češtinou pociťujeme ako nesprávny postup: slovenskému prekladu sa tak dodáva archaizujúce pod-

farbenie aj tam, kde ho český originál nemá. Často sa tieto prípady pociťujú ako zrejmé čechizmy (napr. ak ide o staršiu väzbu v prejave, ktorý má hovorové zafarbenie).

Uvedieme niekoľko príkladov.

Pri prekladaní treba dávať pozor nápr. na rozdiel medzi staršou genitívnou a dnešnou akuzatívnou väzbou slovies, ako *poslúchnuť, nasledovať, žiadať, vyžadovať, požadovať, hľadať, dobyť, dosiahnuť, nadobudnúť, nechať, čakať, ľutovať, želieť, spomínať, hájiť* atď. Dnes je v slovenčine bežná akuzatívna väzba pri zvratných slovesách ako *všímať si, vážiť si, želať si.*

Špecifické vecné vzťahy sa v češtine vyjadrujú prostými pádmi, ale v slovenčine máme predložkový pád napr. pri slovesách *prizerať na niečo, stačiť na niečo, zvyknúť na niečo, panovať nad niečím, dominovať nad niečím, zúčastniť sa na niečom, predsedať na niečom* atď.

Treba azda poukázať aj na to, že príčinný vzťah sa v slovenčine spravidla vyjadruje predložkovým pádom, napr.: *plakať od zlosti, umierať od žiaľu, zajakať sa od smiechu.* Tu všade je v češtine prostý inštrumentál, napr. *plakat zlostí.* Podobný rozdiel je vo vyjadrovaní cieľa. V slovenčine máme základnú väzbu predložka *na* s akuzatívom, ale v češtine je základná väzba predložka *k* s datívom. Porov.: *odsúdiť na trest smrti = odsoudit k trestu smrti; ísť na vlak = jíti k vlaku; uviesť niečo na obhajobu = uvést k obhájení* atď.[3]

Okrem uvedených prípadov, v ktorých prekladateľ môže ľahko nájsť správny ekvivalent, máme aj také prípady, kde prekladateľ je nútený použiť voľnejšiu väzbu, voľnejšie spojenie, lebo treba sa vyhnúť nejakej väzbe. Príklad: *Venku byla studená noc a příchozí marně doufali v nějaké jídlo. = Vonku bola studená noc a príchodzí márne dúfali, že si aj niečo zajedia.* (F, 12) Tu sa prekladateľ vyhol nezvyčajnému spojeniu slovesa *dúfať* s predložkovým pádom konkrétneho podstatného mena *(dúfať v jedlo).*

Bolo by užitočné aj pre prekladateľov, keby sa otázka slovesných väzieb podrobne spracovala v obidvoch našich jazykoch. Doteraz niet takýchto prác ani pre češtinu, ani pre slovenčinu. Preto sa v tejto oblasti robí veľa chýb, ako to vidieť aj v prekladoch umeleckej prózy.

V systéme slovesných tvarov treba poukázať na dva závažné rozdiely medzi našimi jazykmi. Ide o rozdiely, ktoré sa zakladajú na rýchlejšom vývine českej morfológie slovesa.

Prvým rozdielom je takmer úplný nedostatok tzv. dávnominulého času v češtine. Preto sa v prekladoch z češtiny tento bežný gramatický pro-

[3] Komplikovanou otázkou je používanie predložky *k* v oboch jazykoch. V každom prípade treba dobre uvážiť zmysel širšieho kontextu. Táto otázka by si zaslúžila osobitnú pozornosť z hľadiska gramatiky aj lexikológie.

striedok slovenského jazyka nevyužíva, hoci je zrejmé, že na vyjadrenie predčasnosti v minulosti alebo aj na zdôraznenie minulého deja dá sa dávnominulý čas využiť veľmi výhodne. Tu, pravda, rozhoduje pri prekladaní jedine kontext. Priame lipnutie na predlohe zvádza k nesprávnemu tlmočeniu a vlastne k sploštenia slovenského prekladu. Tu treba mať na pamäti, že v súčasnej spisovnej češtine používa sa dávnominulý čas veľmi zriedkavo, a to iba ako archaizujúci prostriedok napr. v historických románoch.[4] V slovenčine je však dávnominulý čas živou gramatickou kategóriou.

Druhým rozdielom je stieranie časového rozdielu v podmieňovacom spôsobe. Kým v slovenčine je rozdiel medzi tvarmi *hovoril by* — *bol by hovoril* pevný a ustálený, v súčasnej spisovnej češtine sa tento rozdiel zanedbáva, i keď nie je ešte celkom zotretý. Ani českí jazykovedci nemajú o tejto veci rovnaký náhľad. Niektorí ostro kritizujú zanedbávanie časového rozdielu v kondicionáli, iní sa však k tejto otázke stavajú zhovievavo. V hovorovej češtine je minulý podmieňovací spôsob „silne na ústupe" a tým sa ovplyvňuje aj reč literatúry.[5] V jazykových štýloch slovenčiny takého rozdielu niet. V slovenčine nepozorujeme ani najmenšiu tendenciu po zanedbávaní časového rozdielu v podmieňovacom spôsobe.[6] Preto pri prekladaní z češtiny treba dbať na časové zaradenie kondicionálu podľa zmyslu kontextu. Pozornejší prekladatelia aj tak postupujú. Máme tu ten istý prekladateľský problém ako pri prekladaní z ruštiny.

Príklady na zlý preklad:

1. *Před mizernými třiceti léty... by mě nikdo nerozeznal od kluků z cihelny.* = *Pred žobráckymi tridsiatimi rokmi... nikto by ma nerozoznal od chalana z tehelne.* (O, 15) Tu malo byť: ... *nikto by ma nebol rozoznal...*

2. *Kdybych je udal, dostal by ten Houdek pár neděl vězení podmíněně; a ještě by se to stěží dokázalo.* = *Keby som ich bol udal, dostal by ten Houdek niekoľko týždňov väzenia podmienečne; a ešte by sa to bolo ťažko dokázalo.* (Č, 72) Tu sa mal použiť minulý kondicionál aj v hlavnej vete: *bol by dostal ten Houdek...*

V takýchto prípadoch prekladateľ ochudobňuje svoju reč o spoľahlivý morfologický prostriedok. Prekladateľ má nielen právo, ale aj povinnosť využiť všetky prostriedky jazyka, do ktorého prekladá, a nemá podliehať zákonitostiam jazyka, z ktorého prekladá. Ťakýmto prenášaním cudzích

---

[4] Pozri Miloš Dokulil v sborníku *O češtině pro Čechy*, Praha 1960, str. 193.

[5] To je názor M. Dokulila v uvedenom sborníku str. 193—194.

[6] Pozri G. Horák, *K niektorým tvarom kategórie času a spôsobu v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, str. 175—184.

morfologických zákonitostí slovenská morfológia sa deformuje.[7] Skutočne netreba dokazovať, že tu ide o závažné chyby, vyplývajúce alebo z nedostatočnej znalosti rozdielov v morfológii daných dvoch jazykov, alebo z povrchného a nezodpovedného prístupu k vlastnej práci.

V rámci slovesa treba sa ešte zmieniť o pasíve, lebo aj v tejto kategórii je istý rozdiel medzi češtinou a slovenčinou. Z toho potom vyplývajú rozličné chyby pri prekladaní ako aj rozličné možnosti na prekonanie diferencií v gramatickej stavbe našich jazykov.

Je síce pravda, že obidva naše jazyky majú tie isté prostriedky na vyjadrenie pasíva: zvratné pasívum typu *dom sa stavia* a zložené pasívum typu *dom bol vystavaný*. Ďalšia zhoda je v tom, že zložené pasívum sa v obidvoch jazykoch používa prevažne od dokonavých slovies, i keď najmä v odbornom štýle používajú sa v zloženom pasíve aj nedokonavé slovesá (napr. *náš okres nie je dobre zásobovaný zeleninou)*.

Základný rozdiel je v tom, že v slovenčine dávame prednosť zvratnému pasívu bez ohľadu na vid prísudkového slovesa, pokiaľ to dovoľuje zmysel výpovede. Napr. veta *Náš okres sa nezásobuje dostatočne zeleninou* nie je jednoznačná, lebo nie je na prvý pohľad jasné, kto je zásobovateľom: okres sám alebo niekto iný? Pre jednoznačnosť výpovede používame v takýchto prípadoch zložené pasívum, ak to vyžaduje kontext: *Náš okres nie je dostatočne zásobovaný...*

Podľa toho, čo sme uviedli, možno v zásade súhlasiť s tým, ak sa v medziach jednoznačnosti vety preferuje pri prekladaní zvratné pasívum. Tak to robia dobrí prekladatelia. Príklad:... *zda bude jeho vlastnímu lístku ještě dlouho dopřáno, aby zůstal v závětří ohyzdné krabice.* = ...*či sa ešte dlho dožičí jeho vlastnému lístku ostať v závetrí ošklivej truhlice.* (F, 7)

Druhý rozdiel medzi našimi jazykmi sa viac týka zmyslu pasíva. Pri pasíve ide okrem iného aj o vylúčenie agensa prísudkového deja.

---

[7] Porov. tento príklad z morfológie podstatných mien.

V spisovnej češtine pri skloňovaní ženských podstatných mien zakončených na samohlásku rozlišujú sa dva vzory: *žena* a *nůše*. Rozhodujúca je koncová samohláska: *a* — *žena*, *e* — *nůše*. Preto ženské rodné mená typu *Máňa* skloňujú sa podľa vzoru *žena*. V gen. sg. je prípona *-i*, lebo pred príponou je mäkká spoluhláska *(od Máni)*. V dat. sg. je prípona *-e*: *k Máně*. V slovenčine platí však iná zákonitosť. Pri zaradení do vzoru rozhoduje tvrdosť alebo mäkkosť spoluhlásky, ktorá je pred pádovou príponou *-a*: *žena* — *ulica*. Preto všetky rodné mená typu *Maňa* patria do mäkkého vzoru *ulica*: *od Mane, k Mani*. Tento rozdiel medzi češtinou a slovenčinou týka sa všetkých rodných podstatných mien, ktoré majú pred koncovým *-a* hocakú mäkkú spoluhlásku. Sú to spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ, c, č, dz, dž, š, ž, j*. Napr.: *Kaťa, Naďa, Maňa, Vaľa, Manca, Anča, Nataša, Ruža, Maja*.

Pri prekladaní z češtiny nemožno teda prenášať do slovenčiny tvary typu „od Mani, od Nataši", lebo tieto tvary sa priečia vnútorným zákonitostiam slovenskej gramatiky.

A čo je z vety vylúčené, chápe sa viac-menej ako všeobecné. V slovenčine nechuť k pasívu vôbec prejavuje sa práve aj tak, že namiesto pasívnej vety (so zloženým alebo aj so zvratným pasívnym tvarom) používa sa radšej aktívna veta so všeobecným podmetom. V prísudku vety sloveso je potom zvyčajne v tvare 3. os. plurálu. Príklady:

1. *Ta slečna je sem přeložena na vlastní žádost.* = *Tú slečnu sem preložili na vlastnú žiadosť.* (Č, 69)

2. *Za to byl odsouzen k smrti a utekl.* = *Zato ho odsúdili na smrť a ušiel.* (Č, 57)

3. ... *a že se to bude vyšetřovat jako zpronevěra.* ... *a že to budú vyšetrovať ako spreneveru.* (Č, 67)

Aj prebudovanie pasívnej vety na aktívnu vyplýva z rozdielu našich jazykov v tomto bode. Príklad: ... *že byl znovu zaprodán svým věčně nedojedeným žaludkem.* = ... *že ho zradil vlastný, večne nenasýtený žalúdok.* (O, 17)

Takáto výmena pasívnej konštrukcie aktívnou je vhodná vtedy, keď agens deja sa v pôvodnej vete vyslovuje inštrumentálom. V našom prípade je to tak. V slovenčine sa totiž inštrumentál pôvodcu deja používa zväčša len v polovetnej konštrukcii s trpným príčastím, napr.: *nariadenie, vydané ministerstvom; výkaz, schválený riaditeľom* ...[8]

Na pozadí toho, čo sme tu uviedli, zaiste prekvapí každého, keď sa česká aktívna veta preloží do slovenčiny pasívnou vetou. Napr.: *(nenápadnost), kterou se tenkrát vyznačovali žáčci zahrnovaní pod pojmem „sociálně slabí".* = ... *ktorou boli poznačení žiačikovia „sociálne slabí".* (O, 11) Tu prekladateľ nepochopil zmysel prekladanej vety.

V rámci dvojčlennej vety niet medzi našimi dvoma jazykmi podstatnejších rozdielov. Rozdiely sú skôr vo frekvencii istých vetných typov a konštrukcií. Poukážeme na niektoré takéto prípady.

Tak napr. v češtine sa menej často používa genitívny podmet pri zápornom prísudku. Napr.: *Nebyla téměř na ústavě dívka, která by* ... = *Nebolo vari v ústave dievčaťa, ktoré by* ... (O, 12)

Osobitne treba zdôrazniť, že v češtine sa veľmi často používa zámenný podmet. Najmä v hovorovej reči je frekvencia zámenného podmetu v porovnaní so slovenčinou až nápadne vysoká.

1. *„Nu dobrá," řekl hrabě, „já se vás tedy nebudu na nic ptát."* = *„No dobre," povedal grófj, „tak sa vás nebudem na nič vypytovať."* (Č, 73)

2. *„To je můj muž," řekla, „ale on teď po obědě spí!"* = *„To je môj muž," povedala, „ale teraz po obede spí."* (Č, 110)

---

[8] Inštrumentál sa vo vete s pasívnou konštrukciou hodnotí ako nástrojový pád. Jeho chápanie ako subjektového pádu je celkom okrajové. Takéto vety sú ojedinelé aj v odbornom štýle. Najviac sa ešte vyskytujú v publicistickom štýle.

S vyššou frekvenciou zámenného podmetu v češtine súvisí aj vypúšťanie formálneho slovesa *jsem, jsi, jsme, jste* z tvarov minulého času. Je to časté aj v rámci hlavnej vety pri oznamovacom spôsobe. Je to teda čosi celkom iné ako vypúšťanie formálneho slovesa *som* v prípadoch ako *keby bol vedel* (= keby som bol vedel) v hovorovej slovenčine. Preto české hovorové výpovede *já nemohl vědět, já jenom myslel* správne preložíme ako *nemohol som vedieť, ja som si len myslel (iba som si myslel).*[9]

Za zámenný podmet sa niekedy pokladajú aj isté častice na čele dvojčlenných aj jednočlenných viet. Treba dávať pozor najmä na časticu *on* v dvojčlenných vetách a na časticu *to* v jednočlenných vetách. Tieto české častice majú citový význam. Správne ich možno preložiť citovými časticami *ono, ale.*

1. *On to sice nebyl můj případ, ale já jsem si umanul, že se mu pomstím. = Ono to síce nebol môj prípad, ale som sa zaveril, že sa mu pomstím.* (Č, 109)

2. *To prší! = Ale prší!* (úzus) — *Himl, to je horko! = Krucinál, ale je sparno!* (Č, 46)

Pravda, každé *to* v rámci jednočlennej vety netreba prekladať ani časticou *ale,* ani časticou *to.* Preto nepokladáme za správny tento preklad: *Zapáchalo to tu skoro stejně jako v musulmanském bloku a ještě navíc byla pronikavě cítit karbolka. = Zapáchalo to tu skoro ako v musulmanskom bloku a k tomu ešte razilo karbolom.* (F, 31)

Z uvedených príkladov vidieť, aký význam majú častice na čele hlavných viet. Vyjadruje sa nimi nielen citové zafarbenie výpovede, ale často aj celkový ráz vety. Preto vetným časticiam treba pri prekladaní venovať zvýšenú pozornosť.

Ten istý obsah môže sa vyjadriť rozličnými syntaktickými konštrukciami. Tu potom hovoríme o synonymných skladobných prostriedkoch. Autor si môže vybrať z rovnoznačných prostriedkov, ktoré sa často líšia väčšou alebo menšou zomknutosťou svojich častí. Práve táto vlastnosť konštrukcie môže v danom prípade zavážiť. Preto treba aj pri prekladaní dbať na to, aby sa neporušil pôvodný syntaktický zámer.

Prílišná voľnosť prekladu narúša niekedy celkovú stavbu zložitejších viet a súvetí. Iste nie je správne, keď pri prekladaní zomknutejších útvarov sústavne a bez osobitného dôvodu používame voľnejšie útvary.[10]

Rozhodne treba odsúdiť, ak prekladateľ sústavne a zámerne nahrádza

---

[9] Porov. k tomu výklad F. Trávníčka v článku *K českým a ruským určitým tvarům slovesným,* Rusko-české studie, Praha 1960, str. 69—73.

[10] Pravda, v istých odôvodnených prípadoch možno vybrať inú synonymickú konštrukciu, ako je v predlohe, ale treba vždy dbať o to, aby sa neporušil celkový ráz súvetnej skladby.

prívlastkové vedľajšie vety hlavnými vetami alebo až samostatnými vetami. Príklady na takýto nesprávny postup:

1. *Martička dostala od starého pána pár smačkaných stokorun, za které poděkovala úctivým poklesnutím v kolenou a sklopením řas.* = *Martička dostala od starého pána niekoľko dokrkvaných stokorunáčok, zaďakovala úctivým úklonkom v kolenách a sklopením očí.* (O, 23)

2. ... *ale často se ještě při pochodu všechno zvrhlo do hádky, při níž se lidé obraceli po dvou spílajících si mládencích.* = ... *ale často sa ešte pri pochode všetko zvrhlo do zvady. Mládenci si nadávali, až sa ľudia obracali za nimi.* (O, 13)

Tu už treba vari hovoriť o „oprave" pôvodného textu. Takéto zasahovanie do zmyslu predlohy vyskytuje sa často aj v rámci časových súvetí. Uvedieme nápadný príklad: *Než mohl pokračovat v čtení, procitl František ze zkoprnělého úžasu.* — *Už chcel pokračovať v čítaní, ale František sa prebral z ohromného úžasu.* (O, 19)

Treba pripomenúť, že konfrontácia súvetí s časovou vedľajšou vetou zaslúžila by si viac pozornosti aj od jazykovedcov.

V súvislosti so synonymitou syntaktických konštrukcií žiada sa poukázať na to, že sa v prekladoch z češtiny do slovenčiny akosi obchádzajú polovetné väzby a nahrádzajú sa inými, voľnejšími konštrukciami, najmä vedľajšou vetou alebo dokonca aj hlavnou vetou.

V prípade prechodníkovej väzby takýto postup nie je správny ani z hľadiska vývinu normy spisovnej slovenčiny. Je síce pravda, že ľudová slovenčina okrem málo výnimiek nepozná prechodník alebo slovesný tvar. No tak je to aj v češtine. A predsa súčasní českí spisovatelia prechodníkovej väzbe sa nevyhýbajú, i keď ju mnohí používajú s mierou.

Ťažko súhlasiť s akýmsi nepísaným zákonom, že v spisovnej slovenčine prechodníky nemajú domovské právo. Veď v uvádzacích vetách má prechodník pevné miesto v pôvodnej próze počnúc od realistov podnes. Preto nepokladáme za správne, keď sa pri prekladaní prechodníky potláčajú. Napr. *„Kdo jsou to?" ptal se Kugler, ukazuje hlavou za odcházejícími.* = *„Kto sú to?" spýtal sa Kugler a ukázal hlavou za odchádzajúcimi.* (Č, 58)

Podobne ťažko pochopiť, prečo sa väzby s trpným príčastím ako aj väzby s činným príčastím prítomným nahrádzajú voľnejšími vetnými konštrukciami. Príklady na takýto neodôvodnený postup:

1. *Vtiskl se na nabitou plošinu a kymácel se každým trhnutím vozu, zaklíněn mezi těly cestujících.* = *Vtisol sa na natrieskanú plošinu a hojdalo ho pri každom trhnutí voza, ako bol vklinený medzi telá cestujúcich.* (O, 174)

2. ... *a mžoural do světla, tekoucího do kanceláře širokým oknem.* = ... *a žmurkal do svetla, čo sa lialo do kancelárie širokým oblokom.* (O, 175)

Vedomým nahradzovaním polovetných konštrukcií zasahuje sa značnou mierou do gramatickej výstavby textu a budí sa falošný dojem, že v spisovnej slovenčine nemožno používať tesnejšie konštrukcie.

Spomenuli sme niektoré synonymné konštrukcie a poukázali sme na najčastejšie chyby pri ich prekladaní. Tým sme však zďaleka nevyčerpali tému. Totiž v každom jazyku je celý rad synonymných konštrukcií, s ktorými má dobrý štylista vedieť bezchybne narábať. Ukazuje sa to aj pri prekladaní. Uvedieme niekoľko príkladov:

1. *Vždyť ona nepotřebovala krást.* = *Veď ona nemala prečo kradnúť.* (Č, 68)

2. *Lidé si nezasluhujú jiné spravedlivosti než lidské.* = *Ľudia si nezasluhujú inakšiu spravodlivosť, iba ľudskú.* (Č, 59)

3. *A hned první den si kuličku ztratil a ne a ne ji nalézt.* = *A hneď v prvý deň si guľôčku stratil a nemohol si ju nájsť.* (Č, 57)

4. *Aby bylo vidět, že mrtvá Helenka nekradla, slečno.* = *Aby bolo vidno, že mŕtva Helenka nekradla, slečna.* (Č, 73)

5. *Písař Erich umí žít, je chytřejší než vy všichni, neopijete ho flaškou, natož rohlíkem.* = *Písár Erich vie žiť, je prefíkanejší než vy všetci, nemožno ho opiť fľaškou, a tobôž nie rožkom.* (F, 30)

Zatiaľ čo v prvých dvoch z uvedených príkladov prekladateľ postupoval správne (lebo použil bežnejšiu a výstižnejšiu konštrukciu), ďalšie tri príklady ukazujú, akoby prekladateľ bol chcel úmyselne použiť inú konštrukciu, ako bola v predlohe: a siahol pritom po menej bežnej a menej výstižnej konštrukcii. V súvislosti s takýmto postupom treba formulovať požiadavku, aby sa prekladateľ neusiloval vyjadrovať za každú cenu ináč, ako je v predlohe. Táto zásada platí najmä pre výber členov zo synonymických dvojíc slov aj konštrukcií: niet dôvodu, aby sa forsírovali tie členy synonymických dvojíc, ktoré sú odchodné od češtiny.

Pri prekladaní z češtiny do slovenčiny majú dôležitú úlohu aj niektoré otázky slovosledu. Poukážeme na ne aspoň v skratke.

Ako vieme, slovosled v češtine aj v slovenčine určujú rovnaké činitele. Napr. v istých prípadoch je umiestenie slova vo vete viazané jeho funkciou. Tak nezhodný prívlastok, menný aj infinitívny, stojí spravidla za nadradeným slovom: *výkon stroja, túžba odísť.* Tu je rozdiel v istých prípadoch, ale nie je to podstatný rozdiel. O niečo výraznejší rozdiel máme v polohe zhodného prívlastku. V češtine je totiž oveľa viac prípadov tzv. postponovaného zhodného prívlastku: *dějiny literatury české, ústav pro jazyk český.* Pod dojmom tohto rozdielu mení sa niekedy v prekladoch z češtiny slovosled aj v takýchto prípadoch: *(kantora) střežícího jestřábím okem hlavy skloněné nad komposicí.* = ..., *ktorý strážil jastrabím okom sklonené hlavy nad kompozíciou.* (O, 17) Tu ide síce o postpozíciu, no je to

postpozícia rozvitého zhodného prívlastku, a ten býva aj v slovenčine za svojím nadradeným slovom. Takéto zásahy do slovosledu treba v každom prípade pokladať za veľké chyby, lebo odporujú slovosledným pravidlám slovenčiny. No sú aj iné chyby, ktoré priam zasahujú do významovej stavby výpovede.

Základným činiteľom slovosledu v obidvoch jazykoch je rozčlenenie výpovede na východisko a jadro a potom vzájomná poloha týchto obsahových častí výpovede. V základnom čiže objektívnom poradí máme najprv východisko výpovede a potom jadro výpovede. Medzi nimi sú prechodné časti výpovede. Proti tomuto poradiu robia sa chyby v tom, že sa posledné slovo alebo posledný výraz pôvodiny ocitne v preklade niekde inde. Tým sa samozrejme často deformuje významová výstavba vety. Uvedieme takéto príklady:

1. *„Ba ne," povídá ten Filípek a kouká na mě tak nějak zvláštně.* = *„Ale nie," vraví ten Filípek a tak akosi čudne na mňa hľadí.* (Č, 69)

2. ... *a naproti němu nechápající Martičku, které recitoval s posměšným křikem a přepjatými gesty jeho včerejší sonet.* = ... *a oproti nemu vyjavenú Martičku, ktorej recitoval jeho včerajší sonet s posmechom, krikom a prepiatym gestom.* (O, 19)

Veľmi nápadná je zmena slovosledu, keď sa mení miesto zdôrazneného jadra výpovede. Tak je to najmä vtedy, keď sa v ďalšej vete priamo nadväzuje na ostatné slovo predchádzajúcej vety. Uvedieme názorné príklady:

1. *Lidé se potkávají všelijak. Stává se, že setkání, které se ukáže být významným...* = *Ľudia sa všelijako stretávajú. Stáva sa, že stretnutie...* (O, 7)

2. *V ten den, kdy se utopila, přišla najednou z Prahy revise na poštu a našla, že Helence chybí v kase dvě stovky. Mizerné dvě stovky, pane.* = *V ten deň, keď sa utopila, prišla zrazu z Prahy na poštu revízia a zistila, že Helenke chýba celých dvesto korún v kase. Mizerných dvesto korún, pán môj.* (Č, 67)

Zmyslom tejto poznámky o slovoslede je poukaz na dôležitosť významovej výstavby vety. A pri prekladaní by sa nemala narušovať ani zvuková línia, tobôž nie významová výstavba vety, lebo takou deformáciou sa v značnej miere sťažuje správne pochopenie zmyslu vety.

Ak sme pri tejto príležitosti zdôrazňovali viac rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, najmä rozdiely v gramatickej stavbe oboch našich jazykov, sledovali sme tým iba tento cieľ: výrazne poukázať na tie javy, ktoré skrývajú v sebe osídla aj pre skúsenejšieho prekladateľa. Preto sme takéto javy ilustrovali konkrétnymi ukážkami zo súčasných prekladov.

Blízkosť slovenčiny a češtiny v istom zmysle uľahčuje prekladateľskú

prácu. No z druhej strany je táto blízkosť aj nebezpečenstvom. Pri povrchnejšej práci strácajú sa z dohľadu prekladateľa také rozdiely, ktoré vyžadujú pri prekladateľskej práci pravé majstrovstvo. Ukazuje sa teda, že preklad z češtiny do slovenčiny je takou náročnou prácou ako povedzme preklad z angličtiny do slovenčiny, ba v istom zmysle aj náročnejšou, lebo práve blízkosť obidvoch jazykov môže zviesť k neprimeranému tlmočeniu pôvodiny. No v každom prípade ide tu o špecifické problémy. Na niektoré z nich sme práve poukázali. Treba ešte pripomenúť, že sme svoje požiadavky neformulovali z úzkeho hľadiska filologicky verného prekladu, ale z hľadiska dobrého a výstižného prekladu, v ktorom sa zachováva vlastná tvár pôvodiny. Pri prekladaní z češtiny máme aj osobitné teoretické problémy, ktoré vyplývajú z toho faktu, že veľká časť gramatickej stavby obidvoch jazykov je spoločná.[11]

K JAZYKOVÉ PROBLEMATICE PŘEKLADŮ Z ČEŠTINY DO SLOVENŠTINY

Alois Jedlička

Úloha českého jazykovědce, který rozbírá a hodnotí překlady uměleckých děl z češtiny do slovenštiny, je zčásti jiná než jazykovědce slovenského (ten se zaměřuje značnou měrou na hodnocení jazyka překladu z hlediska zákonitostí spisovné slovenštiny). Jiná je také pomoc, kterou od českého jazykovědce očekává slovenská překladatelská praxe a kterou jí může poskytnout. Je pochopitelné, že vedle vlastních otázek jazykových (a stylových), které zajímají jazykovědu, jsou zde ještě některé speciálnější problémy, k nimž má co říci teorie překládání, ale ani jazykovědec hodnotící jazyk a styl překladu je nemůže zcela pominout.[1]

[11] Článok je upraveným znením prednášky, ktorá odznela na seminári prekladateľov z češtiny do slovenčiny, usporiadanom Svázom slovenských spisovateľov v decembri 1960.

[1] Podkladem článku je referát, který jsem přednesl na semináři pořádaném v prosinci 1960 Svazem slovenských spisovatelů pro překladatele z češtiny do slovenčiny.

Český jazykovědec může především obecně poukázat na českou jazykovou situaci minulou i dnešní, na její společenské kořeny a souvislosti, na rozvrstvení útvarů českého národního jazyka, na postavení spisovné češtiny, na její stylový vývoj i na stylovou diferenciaci jejích prostředků, a to ve srovnání s jazykovou situací slovenskou. Jde ovšem o odraz této jazykové situace v jazyce literárního díla, jde o to, poznat způsoby využívání jazykových a stylových prostředků v jazykové výstavbě překládaného díla. Nelze ovšem přitom pominout překladové ekvivalenty za takovéto prostředky, jak je jednotliví překladatelé volí; obráží se v nich právě smysl a citlivost pro konfrontaci jazykové situace obou našich národních jazyků, na konfrontaci různých jazykových a stylových rovin.

Pro jazykovědu je vůbec velmi podnětné a plodné sledovat reakci překladatele na jazykové prostředky originálu, tvořící jazykovou výstavbu uměleckého díla, ve volbě příslušných ekvivalentů. Mám na mysli prostředky slovní a frazeologické a dále prostředky mluvnické, zvláště konstrukce syntaktické. Při blízkosti obou našich národních jazyků, při značných shodách v slovní zásobě i v mluvnické stavbě, ale na druhé straně při jemných rozdílech mezi nimi, které nejsou dosud vždy a všude hlouběji a přesněji postiženy — chybí nám stále jak slovník slovensko-český a česko-slovenský, tak konfrontační práce o jednotlivých otázkách mluvnické stavby (nebo alespoň konfrontační zřetel při zpracovávání těchto otázek, a to jak v jazykovědě české, tak slovenské) — je třeba citlivě vážit jak rozdíly, tak shody, které v těchto ekvivalentech ve srovnání s originálem zjistíme.

Jestliže překladatel volí prostředek odchylný od originálu, může to mít příčiny různé. Buď je to proto, že jsou objektivní rozdíly v struktuře obou našich jazyků nebo ve využívání jazykových prostředků; překladatel musí samozřejmě respektovat zákonitosti jazyka, do něhož překládá, zákonitosti spisovné slovenštiny. Ve volbě rozdílných prostředků mohou se však také obrážet rozdílné tendence jazykového uměleckého stylu, ev. stylové záliby a sklony jednotlivých překladatelů. Může jít o snahu — někdy i jen subjektivně motivovanou — volit např. prostředky, které jsou v souhlase se stylovými postupy soudobé původní prózy. Je ovšem jisté, že se pak zcela stírá individuální jazykový a stylový charakter překládaného díla a že se takto i oslabuje působení a účin originálu.

Jestliže je ve slovenštině možné vyjádření obojí, jak shodné s češtinou, tak rozdílné, pak volba prostředku odchylného může svědčit i o obavě překladatele z mechanického, a tím chybného přejímání prostředků originálu. Tak *Slovník slovenského jazyka* zaznamenává bez rozlišení např. vazby *brániť v čom* i *čo* (s významem „nedovolovat, překážet"), *čakať čo* i *na čo*, ale překladatel Povídek B. Němcové volí v obou případech vazby

od originálu odchylné: *nikto mu to nebránil* (Něm, 94); *čakajú na peniaze* (Něm, 153).[2]

Než i užití prostředku shodného s originálem může být různě motivováno: může být projevem shody obou jazyků, ale může někdy vyplynout i z mechanického, chybného přejetí prostředku originálu v rozporu se zákonitostmi spisovné slovenštiny.

Rozbor jazyka a stylu překladu, který se opírá o srovnání jazykových prostředků originálu a překladu, nevyčerpává ovšem a nemůže vyčerpat celkovou charakteristiku překladu i veškerou překladatelskou problematiku. Představuje jen dílčí aspekt, ale aspekt velmi důležitý. A tento dílčí aspekt, na nějž se zde soustřeďujeme, má význam i pro jazykovědnou práci; přináší nejen materiál, ale i bohaté podněty pro hlubší zkoumání struktur obou našich národních jazyků.

Pro dobrou překladatelskou práci je potřebí uvědomit si jazykovou a stylovou situaci, z níž vyrůstají překládaná díla a která se také v jejich literárním jazyce obráží. Českou jazykovou situaci dnešní charakterizuje jemně diferencované pásmo přechodů mezi spisovnou češtinou a místními nářečími. Při postupném mizení a stírání nářečních rozdílů nabývají převahy prostředky nadnářeční povahy, interdialektické. Nad nářečími na území Čech je to v podstatě obecná čeština regionální, na Moravě pak obecná hanáčtina, obecná laština a obecná moravská slovenština. Existuje běžně mluvený jazyk v podstatě celonárodní, v hláskové a tvarové stavbě však ještě oblastně diferencovaný. Ve spisovné češtině se vypracovává hovorový styl spisovný, charakterizovaný jak mluvnými variantami uvnitř spisovné normy, tak možností využívat zvláště hláskových a tvarových podob nespisovných, tedy jistou volností a variabilitou těchto prostředků.

V oblasti slovní zásoby je tato diferenciace, která se projevuje rozdílem prvků nářečních, oblastních a obecně českých, ještě zmnožena existencí slov sľangových, ev. i argotických, a uvnitř slovní zásoby spisovné bohatou diferenciací stylovou (slova hovorová — knižní, odborná publicistická, pracovní, básnická), s níž se prolínají i rozdíly ve frekvenci slov, v jejich dobovém výskytu i v jejich citovém zabarvení. (Všechny tyto znaky útvarové, vrstevné i stylové příslušnosti slov, slovních spojení i jejich významů zachycuje *Slovník spisovného jazyka českého*, jehož I. díl [A—M] vyšel 1960.) Pro překladatele není úloha vystihnout i tyto znaky slovních prostředků vhodnými ekvivalenty vždy zcela snadná. Vlastní slova nářeční nacházejí dnes ovšem v jazyce českého literárního díla užití mimo

[2] Porovnávací materiál je volen z těchto přeložených děl: B. Němcová, *Poviedky*, Bratislava 1953; J. Neruda, *Malostranské rozprávky a iná próza*, Bratislava 1953; E. Bass, *Cirkus Humberto*, Bratislava 1959; K. Čapek, *Vojna s mlokmi*, Bratislava 1955; M. Pujmanová, *Ľudia na križovatke*, Bratislava 1954.

od originálu odchylné: *nikto mu to nebránil* (Něm, 94); *čakajú na peniaze* (Něm, 153).[2]

Než i užití prostředku shodného s originálem může být různě motivováno: může být projevem shody obou jazyků, ale může někdy vyplynout i z mechanického, chybného přejetí prostředku originálu v rozporu se zákonitostmi spisovné slovenštiny.

Rozbor jazyka a stylu překladu, který se opírá o srovnání jazykových prostředků originálu a překladu, nevyčerpává ovšem a nemůže vyčerpat celkovou charakteristiku překladu i veškerou překladatelskou problematiku. Představuje jen dílčí aspekt, ale aspekt velmi důležitý. A tento dílčí aspekt, na nějž se zde soustřeďujeme, má význam i pro jazykovědnou práci; přináší nejen materiál, ale i bohaté podněty pro hlubší zkoumání struktur obou našich národních jazyků.

Pro dobrou překladatelskou práci je potřebí uvědomit si jazykovou a stylovou situaci, z níž vyrůstají překládaná díla a která se také v jejich literárním jazyce obráží. Českou jazykovou situaci dnešní charakterizuje jemně diferencované pásmo přechodů mezi spisovnou češtinou a místními nářečími. Při postupném mizení a stírání nářečních rozdílů nabývají převahy prostředky nadnářeční povahy, interdialektické. Nad nářečími na území Čech je to v podstatě obecná čeština regionální, na Moravě pak obecná hanáčtina, obecná laština a obecná moravská slovenština. Existuje běžně mluvený jazyk v podstatě celonárodní, v hláskové a tvarové stavbě však ještě oblastně diferencovaný. Ve spisovné češtině se vypracovává hovorový styl spisovný, charakterizovaný jak mluvnými variantami uvnitř spisovné normy, tak možností využívat zvláště hláskových a tvarových podob nespisovných, tedy jistou volností a variabilitou těchto prostředků.

V oblasti slovní zásoby je tato diferenciace, která se projevuje rozdílem prvků nářečních, oblastních a obecně českých, ještě zmnožena existencí slov sťangových, ev. i argotických, a uvnitř slovní zásoby spisovné bohatou diferenciací stylovou (slova hovorová — knižní, odborná publicistická, pracovní, básnická), s níž se prolínají i rozdíly ve frekvenci slov, v jejich dobovém výskytu i v jejich citovém zabarvení. (Všechny tyto znaky útvarové, vrstevné i stylové příslušnosti slov, slovních spojení i jejich významů zachycuje *Slovník spisovného jazyka českého*, jehož I. díl [A—M] vyšel 1960.) Pro překladatele není úloha vystihnout i tyto znaky slovních prostředků vhodnými ekvivalenty vždy zcela snadná. Vlastní slova nářeční nacházejí dnes ovšem v jazyce českého literárního díla užití mimo

[2] Porovnávací materiál je volen z těchto přeložených děl: B. Němcová, *Poviedky*, Bratislava 1953; J. Neruda, *Malostranské rozprávky a iná próza*, Bratislava 1953; E. Bass, *Cirkus Humberto*, Bratislava 1959; K. Čapek, *Vojna s mlokmi*, Bratislava 1955; M. Pujmanová, *Ľudia na križovatke*, Bratislava 1954.

dialogy zcela ojediněle a v dialozích jen náznakově. Spíše se setkává překladatel s těmito problémy při překládání děl starších. Častěji se objevují i dnes slova oblastní (mnohdy jde i o oblastní varianty spisovné), např. oblastní české *kytka, kytička* (= květina), *fukéř, fukýř* (= vichřice se sněhem) nebo oblastní moravské *stolař, zavazet* (= překážet), *ledek* (= kamenec), *palach* (= rákos), *líčit* (= bílit) aj. Poněvadž však zpravidla nejde o jejich funkční využití, nýbrž o odraz oblastního povědomí autora, neskýtají pro překladatele zvláštních potíží (oblastní prvky moravské jsou často shodné se slovenskými). Překladatelské problémy jsou jistě větší při hledání ekvivalentů za prvky slangové; ty se vyznačují zpravidla značnou expresívností a proměnlivostí a překladatel má zde možnost tvůrčím způsobem prokázat znalost mluvy společenství spjatého společnými zájmy nebo společným pracovním prostředím. — Hovorová vrstva spisovná zahrnuje v češtině na jedné straně slova nebo obraty, které má hovorový styl společné s obecnou češtinou (např. *moc, koukat se, pár korun, moře bláta, malinovka, mašinka* ap.), na druhé straně slova a obraty, které jsou příznačné spíše pro vlastní konverzační a pracovní mluvu a směřují často i k slangu. Mnohé z prostředků tohoto druhého typu má i slovenština a nedělají tedy překladatelům potíže, srov. např. *bazírovať na čom, dištancovať sa od čoho* (SSJ označuje jen první jako hovorové). Zdá se, že právě nově vznikající prostředky a obraty tohoto typu má čeština a slovenština společné, srov. i *ide mu to na nervy, tečú mi nervy* aj. Není už ovšem shoda (podle konfrontace SSJČ a SSJ) v hovorových výrazech jako *laborovat v něčem, být z obliga, nápaditý člověk, nervák, navézt se do někoho, odklepnout někomu něco* aj., a právě zde nastávají překladatelské obtíže. Slova a obraty hovorové, zvláště z této druhé vrstvy, konverzační, se vývojem mění, některé zastarávají, bývají omezeny dobově. Volit ekvivalenty za tyto dobově omezené hovorové prvky je ovšem ještě nesnadnější; prostým přejetím prostředku originálu se může posunout i stylová rovina. Tak je tomu např., když slovenský překladatel přejímá adj. *honetný: platil za h o n e t n í h o kavalíra — pokladali ho za honetného gavaliera.* (P, 24)[3]

Příznačný pro hovorovu vrstvu slovní je proces univerbizace, tj. vznik jednoslovných pojmenování za synonymní sdružená pojmenování vlastní spisovné vrstvy. Proces této univerbizace neprobíhá ovšem v obou našich jazycích rovnoměrně a nezasahuje paralelně jednotlivé prostředky. Tam,

[3] *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ) označuje slovo *honetní* jako prostředek hovorový, poněkud zastaralý, *Slovník slovenského jazyka* adj. *honetný* jako řídký výraz knižní (s dokladem z Kukučína). Při malé poměrně propracovanosti objektivních kritérií stylové charakteristiky může jít přitom i o ne dost přesnou charakteristiku stylové platnosti v obou našich slovnících.

kde překladatel nemá přímý ekvivalent jednoslovný a volí v podstatě neutrální pojmenování sdružené, stírá ovšem stylový charakter originálu, jako v těchto případech:

Nella sekretařila v Gamzově kanceláři. = *Nella pracovala v Gamzovej kancelárii ako sekretárka.* (P, 59)

Za špehýrkou starý domovník klímal. = *Za špehovacím okienkom starý domovník driemal.* (P, 58)

Překlady nářečních prvků, zvláště v nářečních dialozích patří k stálým problémům překladatelským. Volba vhodného ekvivalentu, který by adekvátně vystihoval tyto prvky v jejich charakterizační a typizační funkci, který by z hlediska jazykové situace domácí i jejího využívání v jazyce literárních děl odpovídal úloze i platnosti, kterou má příslušný prostředek originálu z hlediska jazykové situace původního jazyka, je často velmi nesnadná. Domnívám se, že vhodně postupoval např. překladatel Čapkovy *Války s mloky,* když obecně hanácké hláskové a tvarové prvky v mluvě světoběžného kapitána Vantocha náznakově v kontextu (nikoli tedy přímo na odpovídajících si slovech) nahrazoval nářečními prvky slovenskými (stranou nechávám otázku jejich lokalizace). Za obecně hanácké podoby *dobré hoch, takové pihaté židáček, ohromné ožrala; to može byt; musíte znát ty velky lidi* aj. má sice slovenské podoby spisovné, ale nářeční zabarvení zachovává náznakově volbou nářečních prvků na slovech jiných: *Ja bych scel; ako scete; nemajú penjaze, nje, ludja; tak ty ďakujem* aj. (Č, 29, 30).

Porovnávání jazykových prostředků překladu s jazykovými prostředky originálu a jazykový a stylový rozbor překladu na něm založený je, jak jsme už uvedli, nejen užitečný pro překladatele, ale může přinést i cenné podněty pro vlastní lingvistickou práci, může být i pomůckou pro přesnější odhalení zákonitostí domácího jazyka. Zjištěná fakta je ovšem třeba velmi citlivě hodnotit, protože motivy, jimiž byl překladatel veden při volbě prostředku rozdílného nebo shodného s originálem, mohou být rozmanité.

Při rozboru překladů ze slovenštiny do češtiny[4] jsme zjistili jisté tendence v jazykových ekvivalentech, a to především opouštění některých prostředků originálu, které mohl překladatel i z hlediska zákonitostí spisovné češtiny ponechat, a jejich nahrazování synonymními prostředky jinými. Překladatelé se často vyhýbali polovětným vazbám přechodníkovým, vazbám přívlastkovým, jejichž základem jsou zprídavnělá příčestí nebo tzv. zpřídavnělé přechodníky — v slovenském pojetí a terminologii

[4] Srov. A. Jedlička, *Jazyková problematika překladů ze slovenštiny do češtiny,* Naše řeč 44, 1961, 7—23.

nazývané příčestím přítomným činným a příčestím minulým činným — konstrukcím infinitivním i konstrukcím se substantivy verbálními. Tyto prostředky, jejichž společným znakem je, že slouží k sevřenějšímu, významově zhuštěnějšímu vyjádření myšlenky, nahrazovali čeští překladatelé nejčastěji vyjádřením větným, porušujíce tak právě tuto spjatost a významovou zhuštěnost. Nadto nahrazovali prostředky povýtce spisovné volnějším vyjádřením stylově neutrálním. Tyto náhrady nebyly v zásadě motivovány ani rozdíly v mluvnické struktuře obou našich jazyků, ani je nelze spojovat s event. rozdíly ve stylové platnosti daných konstrukcí. (Je ovšem jisté, že v konkrétních případech je potřebí dělat závěry uváženě a opatrně, protože detailní rozdíly např. ve využívání konstrukcí infinitivních nebo substantiv verbálních v obou jazycích jsou.) Podle mého názoru projevovala se v těchto téměř paušálních náhradách jistá nechuť překladatelů k prostředkům sice výhradně spisovným, ale majícím živou tradici literární i pevné místo v současném jazyce literárním. Vedeni úsilím o jisté zživotnění jazyka originálu stírali do jisté míry nejen významový i stylový charakter originálu (a často i vlastnosti individuálního stylu autora), ale nivelizovali i jazyk překladu. Tuto domněnku, že jde o vědomé, nesprávně ovšem realizované úsilí o jisté zživotnění jazyka originálu, potvrzuje ta skutečnost, že se s podobnými tendencemi a v podstatě u týchž jevů setkáváme i u překladatelů z češtiny do slovenštiny.

I překladatelé z češtiny do slovenštiny často nahrazují — a to i v překladech současných děl české literatury — polovětné vazby přechodníkové konstrukcemi větnými, nejčastěji větou hlavní, souřadně připojenou bez spojky nebo spojkou *a*, ale také větami vedlejšími explicitně vyjadřujícími i druhotné mluvnické i významové vztahy přechodníkových vazeb, jen zřídka výrazem předložkovým nebo adverbiem:

Seděl vedle ní mlčky, přimračuje se. = *Sedel pri nej mlčky a primračoval sa.* (P, 73)

... a kterou si dával, uléhaje, pod hlavu ... = *... a ktorú si dával, keď išiel spať, pod hlavu.* (P, 46)

Hospodský, smekaje zdaleka, také ven vyšel. = *Hostinský, ktorý už zďaleka skladal čiapku, vyšiel von.* (Něm, 198)

Nevěsta slzíc vzala ho za ruku. = *Nevesta ho so slzami v očiach vzala za ruku.* (Něm, 181)

Ležíc dívala jsem se do krajiny. = *Ležiačky dívala som sa do kraja.* (Něm, 158)

Jsou ovšem i případy, kdy překladatel sám užije přechodníku místo jiné konstrukce originálu, kterou nelze do slovenštiny prostě přejmout. Je si

v takových případech jistě vědom jazykových i stylových vlastností přechodníku ve slovenštině:

Odešla, aniž by odpověděla. = *Nepovediac ani slova, odišla.* (Ner, 41)

... opáčila Helenka, aniž se smála ústy. = *zamiešala sa (!) Helenka, nesmejúc sa pritom ústami.* (P, 26)

Častěji však i zde překladatelé nahrazují tuto konstrukci prostým parataktickým spojením, uvolňujíce tak konstrukci originálu:

Pravdu jí nikdo nepověděl, aniž ji na pravou cestu poukázal. = *Pravdu jej nikto nepovedal, ani ju na pravú cestu neuviedol.* (Ner, 60)

Také těsné a volné konstrukce přívlastkové, jejichž základem jsou slovesná adjektiva nebo příčestí, nahrazují slovenští překladatelé často konstrukcí větnou, stírajíce tím rovněž sevřenost vyjádření i jeho stylový charakter, a nejednou i individuální rysy autorského stylu. Že to není odraz odchylných tendencí v jazyce soudobé slovenské prózy, to ukazují doklady na tuto konstrukci z děl Hečkových, kde ji naopak zase český překladatel zbytečně opouští, třebaže se setká s jejím plným využitím např. v posledních prózách Řezáčových:

Dala podržet dceři tobolku z kozinky, zavírající se na dva háčky, nabitou niklem. = *Podala dcére malý pudilár z kozej kože (!), čo sa zavieral na dva háčky, nabitý beláčikmi.* (P, 20)

Důvodem k užití odchylné konstrukce za první přívlastkovou vazbu může být v našem případě i snaha po stylové diferenciaci (na rozdíl od originálu), snaha vyhnout se opakování polovětných konstrukcí, tedy jistá oprava textu. V překladech nejsou ovšem tyto náhrady nikterak ojedinělé, srov. ještě tyto příklady:

... vidouc nadporučíka chystajícího se k odchodu ... = *... vidiac (!) nadporučíka, ako sa chystá odísť ...* (Ner, 101)

Opřen o zábradlí se slunil. = *Opieral sa o zábradlie a slnil sa.* (Ner, 127)

Opatrně je třeba postupovat při hodnocení náhrad za jednotlivé typy českých konstrukcí s infinitivem a se substantivem verbálním; k definitivním závěrům budeme moci dojít až po podrobnějším a prohloubenějším konfrontačním studiu. Než tendence opouštět tyto konstrukce a nahrazovat je větami vedlejšími i tam, kde má slovenština podle svědectví dosavadních studií a příruček[5] shodné prostředky, je zřejmá i zde (podobně jako stejná tendence překladatelů českých při překládání ze slovenštiny):

Jenom jste viděli pohybovat se ústa ... = *Iba čo ste videli, ako sa hýbu ústa ...* (P, 16)

[5] Srov. např. výčty sloves, po nichž se klade infinitiv, v studii J. Ružičky *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (Bratislava 1956) i příslušná hesla v SSJ.

Učitel radil mi jít někam do většího města... – Učiteľ mi radil, aby som šiel niekde do väčšieho mesta... (Ner, 263)

Ale naopak za vedlejší větu předmětnou po témž slovese volí překladatel infinitiv:

radím každému, aby se choval... = radím každému správať sa... (Ner, 73)

Příklady, kterými jsme postup překladatelů ilustrovali, i další, které jsme shromáždili, potvrzují uvedenou tendenci zcela jasně. I když nechceme mechanicky hodnotit a přímočaře paušalizovat, myslím, že je potřebí upozornit na nebezpečí jisté jazykové nivelizace, která by právě v překladech z obou našich jazyků být neměla.

To, co bychom mohli nazvat zživotňováním jazyka originálu, je podle mého názoru na místě jen v překladech starších literárních děl. Je pochopitelné, že překladatel nahrazuje zde životnějšími zpravidla takové prostředky a konstrukce, které jsou z hlediska dnešního českého literárního jazyka knižní i zastaralé, ale které v dobovém literárním jazyce tento příznak neměly; nelze v nich tedy vidět záměrný archaizmus, který by měl překladatel vhodným ekvivalentem vystihnout.

Značně knižní ráz má v dnešní literární češtině např. přívlastkový nebo přísudkový genitiv vlastnosti, působící až dojmem jisté otřelosti; překladatelé jej neopouštějí lineárně, ale zjevná tendence nahrazovat jej konstrukcemi jinými, nejčastěji předložkovým pádem s předložkou *s* nebo spojením se slovesem *míti*, zde je. Tak překladatelka románu M. Pujmanové Ľudia na križovatke ponechává tento prostředek ojediněle stejně jako překladatel Malostranských povídek Nerudových:

Změnil se v mužíka sraženého vzrůstu. = Zmenil sa v mužíka krpatého vzrastu. (P, 55)

Seděl na lavici domácí pán..., snědé tváře, ale velmi dobrého vzezření. = ...domáci pán, počernej tváre, ale vyzeral veľmi dobre. (Ner, 118)

(s příznačným opět překladatelským zásahem motivovaným stylovou diferenciací).

V mnoha jiných případech však volí oba překladatelé prostředky životnější, odchylné:

chlapec holých nohou a paží = chlapec s holými rukami a nohami (P, 51)

Byl vlasů černých, starostlivě přičesaných. = Mal čierne vlasy, starostlivo pričesané. (Ner, 36)

Na ústupu je v češtině genitiv záporový. V literárním jazyce B. Němcové a J. Nerudy nacházíme jej v hojné míře ještě i tam, kde dnes klademe akusativ. Slovenština má, jak známo, na rozdíl od spisovné češtiny živý genitiv záporový v neosobních vazbách s *niet, nebolo* a překladatel volí proto zákonitý ekvivalent s tímto genitivem v takovýchto případech:

Letos nebyl sníh ani náledí. = *Toho roku nebolo snehu ani ľadovice.* (P, 90)

Po záporných slovesách přechodných však téměř důsledně tento genitiv nahrazuje akusativem, i když by mu snad současná norma dovolovala jej při zdůraznění podržet; je to patrně projev připomenuté už tendence po zživotnění jazyka:

Ani kočiček nesebral. — *Maňušky ani nepozbieral.* (P, 8)

Ani košile neměl. — *Nemal ani košeľu.* (Ner, 134)

Nenapsal jsem žádných básní. — *Nenapísal som ani jednu báseň.* (Ner, 228)

Pěkný příklad toho, jak volba ekvivalentu by měla vycházet z určení charakteru a postavení jazykového prostředku v jazyce originálu se zřetelem k dobovým normám, poskytuje nám jeden jev v pořádku slov, a to postavení příklonek. Porovnávací materiál získaný z rozboru českých překladů slovenských literárních děl[6] ukazuje na zčásti rozdílnou tendenci v kladení příklonek (zvláště *se, si*) po jednoslovných nebo jednočlenných výrazech na počátku větného úseku v současném literárním jazyce českém a slovenském. V spisovné češtině kladou se dnes — ve shodě s živým jazykem mluveným — příklonky zpravidla bezprostředně po těchto výrazech, a tedy před slovesem, naproti tomu v současném literárním jazyce slovenském stávají často i po slovese, takže se tím začáteční výraz rytmicky i výrazově uvolňuje, osamostatňuje.

Tyto rozdílné tendence jsou zřejmé i z porovnání překladu slovenských děl a reakce českých překladatelů, kteří volí pravidlem pořádek odchylný, to plně potvrzuje. Srovnej pro ilustraci jen tyto případy:

Zuza nebojí sa požiaru. = *Zuza se nebojí požáru.*

Na ražňoch zvíjajú sa hríby. = *Na rožních se svíjejí hříbky.*

Volnost v kladení příklonek s možností využít obojího postavení k významovému i rytmickému členění projevuje se v dnešní češtině jen po výrazech několikačlenných.

V starším literárním jazyce českém kladly se příklonky zpravidla po slovese, k němuž významově náležely. Ve značné míře je tomu tak ještě u B. Němcové (třebaže vlivem živého mluveného jazyka počíná se právě v tomto období postupně přesouvat postavení příklonek na stav dnešní) i J. Nerudy. Poněvadž je toto postavení v souhlase s možnostmi současného literárního jazyka slovenského, kde je po jednočlenném začátku časté, domnívám se, že je překladatelé opouštějí mnohdy mechanicky, zbytečně:

Matka ohlídla se po dítěti. = *Matka sa obzrela na dieťa.* (Něm, 44)

---

[6] Srov. citovanou studii A. Jedličky v Naší řeči, str. 7 n.

Palacký dal mi vysvědčení. = *Palacký mi dal svedectvo.* (Ner, 260)

Chvílkami hleděl jsem... = *chvíľkami som sa díval...* (Ner, 175)

Tím spíš je ovšem vhodné podržet postavení originálu tam, kde je z hlediska dnešního českého i slovenského literárního úzu obojí postavení prostředkem rytmického i významového rozlišení:

Jehly holešovického kostela a tovární komíny | ježily se z plánu. = *Ihly holešovického kostola a továrenské komíny sa ježili z plánu.* (P, 50)

Hrobař se Sýkorou | spustili ji do hrobu. = *Hrobár so Sýkorom ju spustili do hrobu.* (Něm, 55)

Sotva byl s to | chleba si ukrojit. = *Sotva si bol schopný chleba odkrojiť.* (Něm, 41)

Naopak překladatel Bassova Cirkusu Humberto vnáší změnou v postavení příklonky toto členění i tam, kde v originálu není:

V prázdné kulaté budově to znělo náramnou silou. = *V prázdnej okrúhlej budove | znelo to náramne mocne.* (Bass, 61)

Z hlediska celkového hodnocení překladu jsou to jistě fakta velmi detailní, vyžadující konfrontační analýzy; i v nich se však promítá postoj k některým zásadním otázkám překladu.

Plně hodnotný překlad vyžaduje vyrovnat se nejen s jazykovými a stylovými vlastnostmi jazykových prostředků, které jsou určovány dobovými normami a zvyklostmi, nýbrž respektovat také znaky individuálního autorského stylu, individuální stylové postupy autora při výstavbě textu. Rozbor jazyka a stylu moderní české prózy ilustrovaný také na jazyce a stylu M. Pujmanové (a to na jejím stěžejním románě Lidé na křižovatce),[7] ukázal, že pro Pujmanovou zůstává souřadná konstrukce základním skladebním prostředkem epického stylu. Formálně je tento princip blízký podobné tendenci v klasické české próze, jak ji lze doložit rozborem jazyka a stylu B. Němcové, je ovšem na rozdíl od ní charakterizován vnitřní rozporností, dynamičností, protikladem tendence k sevřenosti výstavby výpovědní žuje, protože si není vědoma stylové záměrnosti i závažnosti tohoto souřadného souvětí jsou podle tohoto zjištění charakteristická souvětí s větším počtem vět, často s četnými významovými odbočkami a vložkami. Překladatelka, která ovšem nemohla ještě znát výtěžky tohoto lingvistického rozboru, v mnoha případech tyto principy větné výstavby nedodržuje, protože si není vědoma stylové záměrnosti i závažnosti tohoto souřadného typu, a vnáší tak do překladu spíše své individuální zvyklosti. Složitější souřadná souvětí často rozbíjí, rozkládá a některé jeho hlavní věty osamostatňuje:

První muž Gamzové byl dobrák, nač si vzpoměla, to měla, byl by jí snesl

[7] L. Doležel, *Základní typ epické věty u B. Němcové a M. Pujmanové,* Naše řeč 41, 1958, 28 n.

modré s nebe. = Gamzovej prvý muž bol dobrák, čo jej prišlo na um, to mala. Bol by jej zniesol modré z neba. (P, 68)

K obědu přišly pozdě a Ondřej, který uvykl doma brzy jíst, nepřiznávaje toho, padal hlady. = Na obed prišli neskoro. Ondrej, ktorý doma jedával skoro, nepriznávajúc to, padal od hladu. (P, 112)

Nevhodné rozbití větného řetězce je zřejmé i v následujícím příkladě; překladatelka zcela stírá tu vnitřní rozpornost plynulosti a významové odstředivosti, na niž upozornil rozbor Doleželův, když osamostatňuje podřadné souvětí mající charakter významové vsuvky, ale začleněné do řetězce souřadných vět:

Kdysi se vracela od novoměstského soudu, zbyla jí chvíle, dala se pěšky domů oklikou, abych pověděla pravdu, už se jí nechtělo dopoledne do kanceláře, a bůhví, jak se to stalo, vešla nějakými postranními vrátky do botanické zahrady, kde posud nebyla, a o které se domnívala, že tam obyčejní lidé nesmějí. = Kedysi sa vracala od novomestského súdu, ostalo jej času, dala sa domov peši okľukou. Aby som povedala pravdu, už sa jej nechcelo predpoludním ísť do kancelárie. A bohvie, ako sa to stalo, vošla akýmisi bočnými dvierkami do botanickej záhrady, kde ešte nebola, a o ktorej si myslela, že obyčajní ľudia nemôžu ta ísť. (P, 63)

Naproti tomu v jiných případech překladatelka naopak nezachovává a porušuje opačný postup autorčin, tj. záměrné osamostatnění hlavní věty, která by v neutrálním projevu byla větou souvětnou, součástí souřadného souvětí. (Protikladná tendence významově odstředivá zde zvítězila a vedla k porušení plynulosti výpovědní.)

Syntaktická samostatnost zvyšuje v daném případě obsahový, významový protiklad vzhledem k větě předchozí. Překladatelka tento záměr autorčin nerespektuje.

Patero spáčů tkalo čas na stavu jedoucí železnice. Ale matka, máma, ta nedýchala. = Pätoro spáčov tkalo čas na krosnách idúceho vlaku, ale matka, mama, tá nedýchala. (P, 12)

Domníváme se, že takovéto odchylky, nerespektující stylové záměry originálu, zbytečně oslabují umělecký účin překladu a nevyužívají event. možnosti stylově obohatit umělecké postupy domácí prózy. Správná snaha překladatele o překlad jako čin vpravdě umělecký tvůrčí nesmí se dostávat do rozporu s požadavkem respektovat umělecké záměry originálu i v rovině formálně jazykové a stylové. Toto volné přiřazování hlavních vět, bez explicitního, výrazného vyjádření jejich významového poměru specifickou spojkou, je spíše prostředek lidového jazyka využívaný právě také v klasické české próze (u B. Němcové i J. Nerudy). Překladatelé často zbytečně toto prosté, ale účinné vyjádření opouštějí a nahrazují je stylově neutrální větou s explicitním spojkovým vyjádřením:

Josefinka hledí upřeně, ženich obrací zrak. = *Jozefínka sa uprene zahľadela, zatiaľ čo ženíchov zrak utkvieval.* (Ner, 85)

Vídali se na ulici a nedbale lehký pozdrav byl jedinou výměnou. = *Vídali sa na ulici, kedy si navzájom vymenili nedbalé ľahké pozdravy.* (Ner, 218)

Jaké závěry vyplývají z těchto našich poznámek k jazykové problematice překladů z češtiny do slovenštiny? Jestliže se za daných podmínek a za dané kulturní situace překládají umělecká díla z češtiny do slovenštiny a naopak, je povinností i jazykovědců ptát se, jak se překládají, a přispět rozbory a kritikou k zlepšení úrovně překladů, event. pomýšlet i na intenzívnější odbornou pomoc. Slovenský překladatel má plnou možnost opřít se při volbě slovních ekvivalentů o velká slovníkářská díla, o devítisvazkový *Příruční slovník jazyka českého,* dokončený v r. 1957, o nový právě vycházející střední *Slovník spisovného jazyka českého* (propracovaněji postihující právě stylovou platnost prostředků a obrážející už i změny, k nimž v stylovém hodnocení slovních prostředků v češtině v nedávné době došlo), o *Slovník slovenského jazyka* (I. a II. díl), může využít svých jazykových zkušeností a dále smyslu pro význam i stylovou platnost slovenských ekvivalentů. Perspektivním úkolem zůstává zpracování středního slovníku česko-slovenského a slovensko-českého. Bez intenzívnější odborné pomoci však zatím zůstává překladatel, pokud jde o mluvnickou stavbu, a to zvláště v oblasti významové platnosti slovních tvarů (mluvnických kategorií) a v oblasti syntaktických konstrukcí. Zde naopak poskytují příklady vhodný materiál a vhodné podněty ke konfrontačnímu pohledu na tyto jevy v obou našich národních jazycích.

OPAKOVANIE PREDLOŽIEK

Ján Oravec

V slovenskej jazykovednej literatúre niet sústavnej štúdie o opakovaní predložiek. Ani gramatiky sa nevenujú tomuto problému. Výnimku tvorí učebnica J. Damborského, avšak obsah a príčiny opakovania predložiek vymedzuje nedostatočne.[1] Keďže sa v tomto ohľade robia chyby

[1] Ján Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II,* 5. vyd., Nitra 1930, str. 156. V treťom odseku uvádza na prvom mieste najmenej frekventované prípady — opakovanie predložiek v poézii alebo umelé, v súčasnej spisovnej slovenčine neobvyklé prípady typu: *z toho zo všetkého, k tomu ku všetkému, pri tom pri všetkom* ..., avšak nespomína bežný typ bez druhej predložky: *z toho všetkého, k tomu všetkému, pri tom všetkom* ... V ďalšom odseku zhrnul dovedna príklady s opakovanými i s neopakovanými predložkami a nevymedzil, kedy sa ktorého spôsobu držať.

(neopakujú sa predložky, alebo sa opakujú nadmerne), treba dnešný stav opísať a naznačiť základné pravidlá pre opakovanie predložiek i pre vynechávanie druhej, prípadne ďalšej predložky. V češtine opakovanie predložiek spracoval Fr. Trávníček.[2] Ako na príslušnom mieste ukážeme, niektoré jeho vývody dajú sa uplatniť aj na slovenčinu, avšak v celkovom nazeraní na tento problém museli sme ísť odchodnou cestou. Autor si zvolil za východisko opakovanie predložiek v rozvitých výrazoch. Náš materiál ukazuje, že nie pred členmi rozvitých, lež pred členmi viacnásobných výrazov sa predložky spravidla opakujú. Začneme preto opakovaním predložiek vo viacnásobných výrazoch (v priraďovacích skladoch).

Najskôr vyradíme nesporné prípady, kde sa predložky musia opakovať.

Predložky sa opakujú v takých viacnásobných výrazoch, ktoré sú vlastne paralelnými eliptickými vetami s rovnakou stavbou (obyčajne sa v nich vypúšťa sloveso).

V siedmom roku poznal som už rizling, obidva sylvány, všetky tri veltlíny, časlu... v zime podľa prútia, v lete podľa lístia, v jeseni podľa tvaru, farby a chuti hrozna. (Hečko) — Mal vyjednané od mladých husí po groši a od staríg po dva. (Kukučín) — Štylizácia má uňho prevahu nad fotografiou, výber nad úplnosťou, pravdivosť nad povznášaním čitateľov. (Matuška) — Nech zaplatí rodine odškodné, že obral ženu o muža a deti o otca. (Stodola)

Predložky sa musia opakovať (pre zrozumiteľnosť) vo viacnásobných výrazoch, ktorých členy sú oddelené vložkou alebo vloženou vedľajšou vetou.

S Apolienou, či — ako sme ju my prezvali — s Polenom sme sa chytro skamarátili... (Tajovský) — Niektoré deti navštevujú aspoň nepravidelne, podľa počasia, a pravdaže, aj podľa svojej ľubovôle školu v susednej dedine. (Švantner) — Ich vlasť taká veľkolepá, bohatá v krásach, bohužiaľ, iba v krásach prírodných. (Kukučín) — Všetko to spraví Pavo zo strachu, aby sa pri prednáške nepomýlil a nepotrepal kadečo, a zo ctibažnosti, aby mal úspech. (Hečko) — Ale ja žijem z toho, čo mám v chotári, zo zemí! (Hečko)

V ostatných priraďovacích skladoch vplýva na opakovanie predložiek okolnosť, či sa členy priraďujú spojkami, alebo bez spojok.

V priraďovacích skladoch, ktorých členy sú priradené spojkami, opakujú sa predložky pravidelne. Prípady, kde sa významový vzťah medzi jednotlivými členmi vyjadruje spojkou, pomáhajú osvetliť opakovanie predložiek v priraďovacích skladoch, kde sa významový vzťah medzi jednotlivými členmi slovne nevyjadruje.

Predložka sa musí bez výnimky opakovať v prípadoch, kde sa vzťah druhého člena k prvému spresňuje i časticami a príslovkami.

Spojený útok vnuka s dedom vovedie ho do smiechu, potom do kašľa a napokon i do pesničky. (Hečko) — Takto by sa dala rozobrať každá postava, každá

[2] František Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1949, str. 1242 a n.

scéna z Mešťanov, a práve tak i z Revízora. (Z. Jesenská) — Pôjde tu teda o úpravu a hygienu a súčasne aj o voľnú chvíľu v podnikoch. (SU XXIV) — Neostáva mi prázdnej chvíle na čítanie, tým menej na písanie. (Šoltésová) — Akú hanbu by uvalil na seba a nadovšetko na dieťa. (Kukučín) — Nezvýšilo nielen na sicílske pomaranče, ale často ani na tú zorku. (Karvaš)

Ďalej sa predložky vždy používajú po spojovacích dvojiciach príslovkového pôvodu: *hneď — hneď, najprv — potom, jednak — jednak, raz — raz, vše — vše . . .*, ktoré zreteľne rozdeľujú výraz na jednotlivé členy. Vynechanie druhej predložky má opačný následok — stmeľovanie výrazu, preto by tu protirečilo vetnej konštrukcii.

Dekret lietal pohľadom hneď na jedného, hneď na druhého. (Horák) — Od driemot pokyvkávali hlavami vše na jednu, vše na druhú stranu. (Čajak) — Chlapec hľadel raz na pestré stuhy s medailami, raz na Nikitu. (Moric) — Pritom tepelná energia sa spotrebuje jednak na prekonanie síl, ktoré viažu elektrón k hmote, jednak na pohybovú energiu uvoľnených elektrónov. (Hajko)

V priraďovacích skladoch, ktorých členy sú spojené pôvodnými spojkami, pravidelne sa opakujú predložky:

a) po takých zlučovacích spojkách (najmä po spojkových dvojiciach), ktoré okrem zlučovacieho elementu obsahujú aj stupňovací prvok *(i, aj, ani, i — i, aj — aj, ani — ani)*:

Grand mama je chorá, veľmi chorá na duchu i na tele. (Zelinová) — Obe ženy zaďakovali Ďurčiakovi za reči i za ovocie . . . (Figuli) — Čakala, čo povie on, ľúbený, vyžiadaný, čo sa driapala za ním aj proti vôli rodičov, aj proti celému svetu. (Mináč) — Ani z jednej, ani z druhej strany nevymenili dnes ráno nikoho. (Plávka) — Raniť, zabiť by som sa nedal ani za cisára-kráľa, ani za takú vlasť, ktorá ma neuznáva ani za človeka, ani za občana, ani za Slováka. (Tajovský)

b) po stupňovacích spojkách *(ba, nielen — ale aj, nielen — ale ani* a i.):

O svojich hostí, ako sa zdalo, starala sa so srdečnou účasťou, ba s hlbokým ľudským porozumením. (Tatarka) — Na čo sa rozhodnete, nerozhodnete sa len za seba, ale aj za tisíce a tisíce trpiacich. (Nižnánsky) — Dotiaľ si Anča nielen o mladosť, ale i o zdravie príde. (Timrava)

c) po odporovacích a obmedzovacích spojkách *(ale, lež, a, iba, len, lenže* a pod.):

Slováci sú tvrdí do roboty, ale nie do bitky. (M. Krno) — Díval by som sa na statočnosť, a nie na mešec. (Figuli) — Krepiak už dávno, nie z povinnosti, lež z milej zábavy prával kameňmi do vrán. (Martinka) — Voda hučala, niesla smeti i brvná, rozprávala o všeličom, len o Jergušovom klobúku ani slova . . . (Ondrejov) — Na seba Anula nemyslí ani na chvíľu. Iba na muža a na tri dcéry, denne ohundrané, buchnátované. (Lazarová)

d) po vylučovacích spojkách *(alebo, alebo — alebo, či, či — a či, či — či, či — alebo* a i.):[3]

[3] Od vylučovacej spojky *či* vo vylučovacích otázkach treba odlišovať stotožňovacie spojky *či, čiže* blízke slovám *vlastne, totiž, alebo,* ktoré uvádzajú tzv. opravu (rektifi-

Všetci, ktorí z poslušnosti alebo z obmedzenosti ryjú nosom zem iba pred sebou, sú preň mumáci. (Švantner) — Vnúča, azda od brata, alebo od sestry? (Stodola) — Sú u vás na výmenku, či u Jožа? (Lazarová) — O deviatej sa opýtala, či má byť na masle, či na slaninke. (Jesenský)

e) po vysvetľovacích spojkách *(a to, t. j., totiž):*

Zemän, a syna predsa dal na remeslo, a to ešte na kováčstvo. (Kukučín)

Predložky sa opakujú v ustálených spojeniach, v ktorých sa každý člen zdôrazňuje, alebo sa pôvodne zdôrazňoval: *na život a na smrť; vo dne v noci; za horami, za dolami; o hlade, o smäde* (so spojkou zas vždy bez opakovanej predložky: *o hlade a smäde,* pozri str. 158) a pod.

Bíja sa s ním na život a na smrť. (Ondrejov) — Je len boj na život a na smrť. (Hečko) — Vo dne v noci na transportoch odvážajú zbožie. (Tatarka) — Pokojne si hovie za horami, za dolami, slovom — za božím chrbtom. (Gabaj) — Úbohý väzeň [= kohút] čupel tri dni pod riečicou o hlade, o smäde. (Kukučín) — Veď ju mal nasilu odviesť a zamknúť do komory, o smäde, o hlade držať aspoň za týždeň. (Timrava)

Medzi priraďovacími spojkami tvorí výnimku základná zlučovacia spojka *a.* V staršom jazyku a v ľudovej reči sa po nej predložky viac používajú ako v dnešnom spisovnom jazyku.

Tam sa v noci pred vetrom a pred dažďom ukryli. (povesti) — Pán Jiskra sa vrátil z cesty so svojou družinou, záležajúcou z pánov Horného Uhorska a z jeho českých vodcov. (Kalinčiak) — Za ním vyšiel aj Rudko, v kožušku a v súkenných kapčekoch. (Ondrejov)

Po spojke *a* sa dnes opakujú predložky vtedy, keď má táto spojka iný ako zlučovací význam, najmä keď naznačuje stupňovanie, dôraz.

Do nosov a [= i] do uší zahryzla sa zima. (Fr. Kráľ) — Vládnem nad vami a nad živlami. (Lazarová) — Čo je to aj za krčmu bez zvady a bez bitky. (Chrobák) — Štrngnime si, chlapci, na náš vek mládenský a na ten poctivý krásny svet panenský. (O. Bella) — Kŕdle včiel a ôs roja sa okolo kadí a okolo Vlachov a Vlachýň. (Kukučín) — Prišla z Belgicka bez peňazí a bez muža a v náručí mala pätoro detí. (Tomaščík) — Černovský si spomenul na Horoviča a na scénu s ním. (Urban) — O čo živší je Bartolen po treťom a napokon po štvrtom poháriku, o to zamíklejší sú obidvaja Jonášovci. (Lazarová)

Pred členmi priradenými bez spojky sa opakujú predložky vtedy, ak sa členy spájajú na základe takých významových vzťahov, ktoré sa môžu explicitne vyjadriť stupňovacími, odporovacími, vylučovacími a vysvetľovacími spojkami.

---

káciu). Oprava záleží v tom, že sa k vyslovenému výrazu pripojí správnejší, výstižnejší alebo známejší výraz. Po takýchto spojkách *či, čiže* sa predložka obyčajne neopakuje: *Do dvora či majera odráža sa cesta niže kaštieľa.* (Tajovský) — *To že sa nezrovnáva s jeho duchom, či presvedčením, či čím ...* (Timrava)

Pre väčšiu závažnosť nasledujúcich členov opakujú sa predložky pri stupňovaní a stupňovanom vyratúvaní.

Veru, toto som dostal za svoje mozole, za toľké kropaje potu. (Alexy) — Zhŕňajú ho [bohatstvo], ženú sa za ním cez potoky krvi, cez mŕtvoly blížnych. (Hečko) — Biť sa o každú piaď, o každý groš. (Horák) — Veď či ty musíš zaujať stanovisko povedzme k chirurgii žalúdka, k jarovizácii pšenice alebo k letnej ženskej móde...? (Karvaš) — A ráno odišli všetci svorne pod jednou zástavou, červenou, demonštrovať za lepší život, za prácu, proti žobrote, proti pánom. (Tomaščík) — Každú chvíľu môže myslieť len na šaty, na tance, na zábavy, na náznaky, na lásku. (Jesenský) — Odvtedy každý deň k Marke prehodil dve-tri slová, akoby náhodou, o kŕmení, o dojení, o kravách. (Mináč)

Nutne sa opakujú predložky pred druhým členom, ktorý je k prvému v odporovacom alebo protikladnom vzťahu.

To sú veci do výskania, nie do plaču. (Hečko) — Len na to myslí, nie na prácu. (Timrava) — V ruke nosila varechu od vody i zanorila ju do horúcej kaše miesto do vody. (Kukučín)

I bez slovného vyjadrenia spojkou vydeľuje sa zreteľne vylučovací vzťah medzi členmi viacnásobného výrazu v opytovacích vetách.

Kedy? O týždeň, o mesiac, o rok? (Stodola)

Vysvetľovací vzťah členov v priraďovacích skladoch, ktorý sa vyjadruje spojkami *totiž, t. j.*, nie je taký evidentný ako predchádzajúce, ťažko sa dá odlíšiť aj od vysvetľovacieho prístavku, ale celkom výrazne sa odlišuje od čistého zlučovania, preto pred druhým členom sa predložka opakuje.

Boli sme oba oduševnení za Čechov, za vzájomnosť česko-slovenskú. (Kukučín) — Akoby z jeho slov boli vždy vycítili posmech z ich úradovania, z ich kancelárskej úzkostlivosti. (Letz)

Opakované predložky viacnásobný výraz rozčleňujú, jeho jednotlivé členy zdôrazňujú. Najzreteľnejšie to vidieť, keď sa opakuje to isté slovo alebo synonymum, prípadne keď sa takýto druhý člen zdôrazňuje alebo presnejšie vymedzuje prívlastkom, stupňovaním (pri adjektívach), časticou.

Či sa uspokojila s bolestným údelom — s údelom žien, aký mávali po staročia. (Lazarová) — Chystá sa na dlhú, na najdlhšiu cestu, na nekonečné cestovanie, na čudesné cestovanie, v ktorom niet ani priestoru, ani pohybu. (Mináč) — Ako sa musíte starať pre mňa, áno, pre mňa... (Kukučín) — Aj bez neho, celkom bez neho boli by spúšťali drevo Záriečania. (Tatarka)

Neopakovanie predložky vo všetkých podobných prípadoch sa pociťuje ako príznakové.

Za toľký čas mali sa možnosť poskusovať po dobrom aj zlom. (Lazarová) — Dubajovci sa odobrali obradne od domácich aj hostí. (Lazarová) — Ale čože to bola tá jedna chvála proti hanám, ktorými mamičky Zuzku pred starou i Šte-

fanom obsýpali. (Tajovský) — Blúznil o výsadách, slobode. (Švantner) — Komu sa ušlo času, písal listy svojim rodičom, milenkám a známym, prosiac v nich o peniaze alebo jedlo. (Urban) — Nemáme ľudí súcich, nie pre založenie, ale vedenie takých ústavov. (Kukučín) — Karvaš nenadväzuje na klasiku vôbec a slovenskú osobitne. (Chorvát) — Základný predpoklad pre dobrú prácu družstiev, a tým aj zvyšovanie príjmov je tu iste zabezpečený. (tlač) — Agneša sa naučila všetkému, čo treba vedieť okolo kuchyne, dvora, maštale aj chlievov. (Lazarová) — Opustene drží ruky na kolenách a hľadí nepriateľsky po pánoch i dámach... (Timrava)

V uvedených prípadoch sa žiada opakovať predložku *(po dobrom aj po zlom, od domácich aj od hostí, pred starou i pred Štefanom; o výsadách, o slobode; o peniaze alebo o jedlo; nie pre založenie, ale pre vedenie; na klasiku vôbec a na slovenskú osobitne; predpoklad pre dobrú prácu družstiev, a tým aj pre zvyšovanie príjmov)*, alebo namiesto stupňovacích spojok použiť neutrálnu zlučovaciu spojku, *a (okolo kuchyne, dvora, maštale a chlievov; po pánoch a dámach)*.

Neopakovanie predložiek v priraďovacích skladoch

Aj tu môžeme rozlišovať dve skupiny prípadov: pravidelné prípady, kde sa predložky neopakujú z gramatických príčin, a prípady odôvodnené lexikálne, kde sa predložky obyčajne neopakujú, ale opakovanie sa celkom nevylučuje.

A. Z gramatických príčin nie je vhodné rozčleňovať opakovaním predložky také viacnásobné výrazy, ktorých členy sú už formálne stmelené spoločným prívlastkom (spoločnými prívlastkami) v celok,[4] preto sa tu predložky neopakujú.

Ale jar bola aj tu neústupčivá, bolo ju vidieť na pučiacich vŕbach a rakytách... (Mináč) — Všetky veci jestvujú už v pravej podobe, veľkosti, podstate, najlepšie prispôsobené potrebe. (Švantner) — Ani si nie súci na ňu, pri svojej pýche a nadutosti a — lenivosti. (Kukučín) — Zdalo sa mi nemožné, aby Magdaléna so svojou anjelskou krásou a dobrotou patrila tomu surovcovi. (Figuli) — To isté platí o účasti vo verejných sboroch a poradách. (Štúr)

Predložky sa ďalej neopakujú pred nezdôraznenými členmi viacnásobných zhodných prívlastkov, lebo oba (všetky) členy zasa zjednocuje spoločné nadradené substantívum, ku ktorému sú všetky v rovnakom vzťahu.[5]

Poznať, že ich otec na biednom a skúpom chlebe vychoval. (Tajovský) — Rozhodujúcim momentom v živote a diele Janka Jesenského stáva sa jeho účasť

---

[4] Porov. F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, str. 1245.
[5] Ibidem.

na oslobodzovacom zápase slovenského a českého národa. (Chorvát) — Mnohí spomedzi nich sa s úsmevom pozerali za pekným a dobre oblečeným dievčaťom. (Zguriška) — Miško za dverami študentskej izbietky len podľa približujúceho alebo vzďaľujúceho sa štrngotu šable poznal, či je plukovník doma, alebo už odišiel. (Letz)

Z gramatických príčin sa neopakuje predložka *medzi* vo viacnásobných výrazoch, ktorých členy sú v zlučovacom pomere. Predložka *medzi* jedným zo svojich hlavných významov sama vyjadruje vzájomnosť blízku zlučovaniu. Jej opakovanie sa v takomto prípade cíti ako nepotrebné.

I zdalo sa, že vypukol mier a nastala želateľná harmónia medzi školou, potrebami profesora Várszeghiho a vládcom jatky na hlavnej ulici. (Letz) — Nebude sa miešať medzi ňu a muža. (Kukučín) — Žena vždy váži medzi životom a smrťou. (Švantner) — Odkedy sa táto história vyďobáva medzi Štefanom a Fialkou Kôprovníckou? (Stodola) — Nieto rovnováhy medzi ideou a pátosom. (Chorváth) — Aranka Szoláriková k nej chodievala medzi desiatou a jedenástou hodinou. (Zelinová)

Druhú skupinu tvoria viacnásobné výrazy, ktorých členy spoločne pomenúvajú jeden širší pojem. Takéto súradné slová nahrádzajú názov, ktorý alebo nejestvuje, alebo neprišiel hovoriacemu (pisateľovi) na um. Jednotlivé členy sa tu k sebe priraďujú bez spojok alebo spojkami *a, i, aj, ani, alebo, či, čiže.* Niekedy hovoriaci zhŕňa dovedna rozličné veci ad hoc, i keď objektívne nesúvisia, lebo ich odlišuje práve ako celok od inej veci (iných vecí), stavia ich do protikladu k inej veci. Zhrnutie naznačuje neopakovaním predložiek.

Jej vedomosť záležala v tom, že brala sa pomáhať od úsadu, zdutia, všelijakých rán [= od chorôb vôbec]. (Bielek) — Prázdny si, že by ti mohli najťažšiu operáciu robiť na žalúdku a črevách [= na zažívacích orgánoch]. (Tajovský) — Máš dobrú chovu, netúlaš sa po víchre a daždi [= v nečase]. (Kukučín) — Mladým, ktorí prichádzali ku komunizmu cez knihy a myšlienky [= cez teóriu] nedôveroval. (Mináč) — Trfotka okrem vody a mlieka [= okrem nealkoholických nápojov] nezná nápoja. (Kukučín) — A potom tiež nedajú za peniaze — iba za textil, obuv, cukor... [= za tovar]. (Hečko) — Bol to kameň urážky, otcom na hriech a škodu, čižmárom ku zvláštnej úctivosti. (Laskomerský)

Ešte častejšie sa vynechávajú predložky pred synonymnými výrazmi, ktorými sa pomenúva jeden pojem.

Ja som sa vydala za lekára, a nie za cirkusanta, komedianta. (Stodola) — Nemôžem zatvárať oči nad rozpormi a priepasťami, ktoré ohrozujú človeka a mier vo svete. (Tatarka) — A potom naložiť s ním podľa práva a spravodlivosti. (Barč-Ivan) — Neporiadnemu človeku obracajú sa i samé dary na škodu a skazu. (príslovie) — A hoci neplietol sa ani so svojimi do podlých bojov a ruvačiek, jednako bez jeho vplyvu nemohlo sa stať nič veľkého. (Hurban) — Nebolo na ňom vidieť ani najmenšej známočky po nervozite alebo netrpezlivosti. (Horák) — Zemianstvo si vždy mnoho namýšľalo na svoju povýšenosť a prevahu

nad ostatnou ľudskou háveďou. (Jégé) — Pod tou zdvorilosťou a okázalou mravopočestnosťou je sprostý úškľabok. (Švantner)

Predložky sa pri druhom člene a pri nasledujúcich členoch vynechávajú aj v takých viacnásobných výrazoch, ktorých členy sa často vyskytujú spolu: *otec, mater; nohy, ruky; čas a priestor, zdravie a šťastie, vedomie a svedomie, vlasť a národ, ženy a chlapi...*

Ja vám verím, ale vyšetrujúci, kým nemá vinníka, nehľadí na otca, mater a všetko mu je podozrivé. (Stodola) — Lekár prisahá, že podľa najlepšieho vedomia a svedomia bude slúžiť lekárskej vede. (Stodola) — Keby ocenili našu gigantickú prácu pre vlasť a národ. (Zguriška) — Marek jasne cíti, že je vyvrhnutý z času a priestoru. (Mináč) — Aby si žil dlhé roky v zdraví a šťastí. (Tomaščík)

Niektoré z takýchto výrazov sa ustálili ako frazeologické spojenia: *bez ladu a skladu, bez hlavy a päty, na milosť a nemilosť, na hanbu a strach, na česť a chválu, na prach a popol, po psote a biede, o hlade a smäde* (bez spojky zasa vždy s opakovanou predložkou: *o hlade, o smäde;* pozri na str. 154), *z čista jasna, na Petra Pavla* atď.

Vidíš, ako my musíme hrdlovať na úpeku o hlade a smäde. (Kukučín) — Živil sa, ako vedel, po psote a biede. (povesti) — To tak trvalo dva dni, dve noci; od smädu a hladu dobre už tam nezahynula. (povesti) — Z čista jasna vtrhla do mesta jar. (Letz) — Adam sa časom presvedčil, že poddaný bol vydaný pánovi na milosť a nemilosť. (Jégé) — Vyžínať sa začalo po Petre Pavle. (Hečko)

V niekoľkočlenných viacnásobných výrazoch sa neopakovaním predložiek tesnejšie spájajú jednotlivé členy, ktoré sa potom priraďujú k ostatným členom ako celok.[6]

Vymýšľal som o jej tvári, o jej bielych rúčkach a nôžkach pesničky. (Švantner) — Kto prijíma podplácanie, keď sa dovážajú z Indie a Arábie rozličné korenia, z ruských krajov drahé kožušiny a vosk, z Chersona hodváb, od Bulharov vlna, z Benátok drahokamy? (Stodola) — Nie kraskovské kliatby ani pasivita, lež výzvy vzchopiť sa, protest proti slabostiam a chybám, proti chabosti. (Matuška) — Krepiak už dávno prával kameňmi do vrán na poli, do nastrčených črepov a handár na strome. (Martinka)

---

[6] Túto schopnosť rozčleňovať predložkami viacnásobný výraz na rovnocenné členy nevyužívajú všetci spisovatelia rovnako obratne. U niektorých spisovateľov ťažko zistiť, podľa akých hľadísk zoskupujú členy do tesnejších skupín, aby ich odlíšili ako celok od ostatných členov:

Sprievod sa skladal z kňazov, vodičov obetného statku, z pani a panien, zo starcov, mužov, schopných nosiť zbraň, z jazdcov a občanov. (Bednár) — *Otec ma zjednal do Všechsvätých za jedny šaty na sviatok, jedny na robotný deň, za dva páry topánok a spodnú bielizeň.* (Tomaščík)

V obidvoch dokladoch by sme pred ostatným členom predložku opakovali.

Pred členmi určovacích skladov sa predložky spravidla neopakujú. Do úvahy, pravda, prichádzajú len určovacie sklady, kde sa závislosť podradeného člena (prívlastku, prístavku) vyjadruje zhodou. Prívlastok je tesne spojený so svojím základom. Medzi prívlastok a jeho základ nemožno vsunúť predložku bez toho, že by výraz nedostal nápadné štylistické zafarbenie poetizmu. Avšak i v poézii sa tento prostriedok využíva minimálne. Priaznivejšia situácia je v prístavku. Prístavok môže byť zo všetkých rozvíjacích členov pripojený najvoľnejšie a tým sa podobá členom priraďovacieho skladu. Pri takomto voľnom pripojení sa predložka opakuje pred zdôrazneným vysvetľovacím prístavkom.

Ferko sa zahanbil, že jeho chorobu vzťahujú na nešľachetný úd človeka — na žalúdok. (Kukučín) — Možno aj preto bývala účasť taká veľká, že na obetiach venovaných bohom, na hekatombách pobitých zvierat sa uhostili ľudia. (Bednár) — Hoci jeho otca vyznačili za hlavu, za richtára obce, on mladý chodil do Hrádku. (Rysuľa) — Verše betlehemské viem za všetkých: za anjela, Fedora, Stachu, baču i Kubu. (Tajovský)

Častejšie než substantíva určujú sa vysvetľovacím prístavkom zámená, no i tu sa opakuje predložka, len ak sa prístavok zdôrazňuje alebo oddeľuje zreteľnou pomlčkou od základného výrazu.

Ktože pôjde za mňa, za vdovca s piatimi deťmi. (Jesenský) — Magda Broškova prestane pre mňa jestvovať, ak ma dnes verejne, pred tebou, pred svojím snúbencom a pred všetkými hosťami nepobozká! (Nižnánsky) — Nehodím sa medzi nich, medzi vešiakových revolucionárov. (Mináč) — Čože po mne, po starom... (Tajovský)

V štylisticky neutrálnych prejavoch sa používa vysvetľovací prístavok bez predložky.

Medúsa [!] bola jedna z Gorgón, príšer opletených hadmi. (Bednár) — Možno pre teba, ale nie pre ňu, meštiačku. (Urban) — Prisáva sa k nej, živiteľke človeka. (Matuška) — Vyslobodí ich jeden za nás všetkých. (Nižnánsky)

Do spojenia zámen „to všetko" sa v spisovnej slovenčine nevsúva druhá predložka.

Bo nadto všetko má ešte svoju „Marínu". (Chorváth) — Čo má z toho všetkého? (Kukučín) — Smiať sa ho nevidel nikto, pri tom všetkom, že na jeho ústach stále zahrával akýsi trápny úsmev. (Jégé) — ... ale pri tom všetkom bol veľmi chudobný. (Urban) — ... k tomu všetkému odvaha boriť sa aj za cenu obetí. (Chorváth)

Pred zhodný adjektívny prívlastok sa predložka ojedinele kladie v básnických prejavoch (v ľudových piesňach, v básňach), aby sa neporušil

rytmus alebo aby sa získala potrebná slabika. V ľudových piesňach sa pritom zhodný prívlastok presúva za svoj základ.

Mám za vodou frajerôčku: mám za vodou za hlbokou a pod horou pod vysokou. (ľud. pieseň) — Veď ti hu ja neodvádzam, len ti hu ja vyprevádzam, za záhradku za trnenú, za tú ružu za červenú. (Tajovský) — Dolu hľadia, dolu na zem, na tú šíru na zemičku. (J. Kráľ) — Čo som našla na deravom na moste. (O. Bella)

V próze sa obyčajne kladie len jedna predložka pred celý výraz.

Brána je zo striebra, a to čistého. (J. Kráľ) — Po boji, hoci i víťaznom, šľahá z človeka páľava bitiek. (Plávka)

Predložky sa opakujú vo výrazoch syntakticky voľne spojených: vo viacnásobných výrazoch (v priraďovacích skladoch) a v prístavkoch. Opakované predložky takéto výrazy rozčleňujú a každý ich člen zdôrazňujú. Určovacie sklady pevne zjednotené zhodou poskytujú minimálnu možnosť pre vsunutie druhej predložky. Aj v priraďovacích skladoch treba rozlišovať dve skupiny prípadov: na jednej strane prípady, v ktorých sa predložky musia opakovať, na druhej strane prípady, v ktorých opakované predložky plnia štylistickú funkciu (vo viacnásobnom výraze bez spojok zdôrazňujú nasledujúci člen, ukazujú, že je k prvému členu v inom ako zlučovacom vzťahu). Vo viacnásobných výrazoch sa neopakujú predložky, keď sa všetkými členmi pomenúva jeden pojem alebo jednotne chápaný komplex (napr. v protiklade k niečomu, v porovnaní s niečím). Neopakovanie predložky totiž zjednocuje celý výraz. Neopakovanie predložiek sa obmedzuje na viacnásobné výrazy, ktorých členy sú v zlučovacom (nie stupňovacom, odporovacom, vylučovacom, vysvetľovacom, príčinnom) vzťahu a ktorých členy majú rovnaké gramatické kategórie (rovnaký rod, rovnaké číslo). K tomu pristupuje ešte podmienka, aby aj po vynechaní predložky ostal výraz zrozumiteľný, alebo aby nedostal iný zmysel.

O SLOVÁCH *DRIEV* A *DRELEJ*

Anton Habovštiak

V našej krásnej literatúre i v slovenských nárečiach sa môžeme stretnúť — i keď nie veľmi často — so slovami *driev* a *drelej*. Slová *driev* a *drelej* sú staré slová slovanského pôvodu, ktoré však do slovenského spisovného jazyka neprenikli. Uvedené slová sú v slovenských nárečiach miestami ešte dobre známe, ale aj tam je ich životnosť čoraz menšia. Na základe výskumu spisovného jazyka a nárečí zisťujeme, že slová *driev* a *drelej* sú dnes už odumierajúce slová a že v spisovnom jazyku sa namiesto nich používajú

zvyčajne príslovky *prv* a *skôr*. Zo štylistického a z etymologického hľadiska sú to však slová, ktoré si zasluhujú pozornosť. Preto pokladáme za vhodné povšimnúť si ich aj na stránkach nášho časopisu.

Spisovatelia používajú slovo *driev* vo význame prísloviek:

1. prv, skôr: Umreli Eveta i Marko d r i e v, lež mohli byť svojimi. (Sytniansky) — D r i e v však, kým sa takto do poriadku uviedli, pán Pankrác predstavoval každého kniežaťu a každý vítal s vrúcnosťou pána Jána Korvína. (Kalinčiak) — Roboty jesto, ani neviem čo d r i e v chytiť. (Čajak) — Alebo ak by sa bohom uráčilo aj d r i e v ma odtiaľto „odistiť". (Šándor);

2. najprv, predtým: Štúr nikdy nevystúpil s myšlienkou, aby d r i e v nebol ju predostrel iným. (J. M. Hurban) — Nato objavil sa vchod do údolia rieky, o ktorej bolo pripomenuto d r i e v. (Sytniansky) — „Dotiaľ neumriem", dokladala, ako keby sa bohvie akého hriechu mala d r i e v zbaviť. (Tajovský)

Použitie slova *driev* vo význame príslovky *najprv* je zrejmé najmä vo vete *Štúr nikdy nevystúpil* ... atď., kde slovo *driev* nemožno celkom jednoznačne nahradiť ani príslovkou *prv* ani príslovkou *skôr*. Podľa nášho názoru najvhodnejšie by sa v tejto vete príslovka *driev* dala nahradiť príslovkou *najprv*. Príslovkami *najprv* a *predtým* možno nahradiť slovo *driev* aj v ďalších vetách.

Doklady na slovo *drelej* zo slovenskej literatúry sú zriedkavé. So slovom *drelej* sa stretávame u P. Dobšinského a u Timravy.

Odvrátil sa preč a zasa sa trápil ako d r e l e j. — „A veď si ma (Hagara) d r e l e j ohrdil?" povie ten (starejší).

Slovo *drelej* by sa tu dalo nahradiť najmä príslovkami *prv* a *skôr*. Zo súvislosti však možno usudzovať, že *drelej* môže mať v uvedených vetách aj význam príslovky *predtým* a že sa pomocou slova *drelej* poukazuje na skutočnosť, ktorá sa stala pred malou chvíľočkou, t. j. pred malým časovým intervalom. V tomto význame používa sa príslovka *drelej* aj v nárečiach, najmä v južnej časti stredného Slovenska. Napr. v spojení *drelej odišiel* príslovkou *drelej* sa vyjadruje, že práve teraz, pred malou chvíľočkou odišiel.[1]

V K á l a l o v o m slovníku uvádzajú sa znenia *drelej, drieľ*[2], *driev(ej)*[3]. Tieto slová vysvetľuje Kálal slovenským slovom *skôr* a českými slovami *prve, dřív(e)* a *předtím*. Slová *driev* a *drelej* sú aj v slovníku P. T v r d é h o, ktorý ich vysvetľuje príslovkou *prv*.[4] Zachytáva ich aj najnovší *Slovník slovenského jazyka* z r. 1959 a hodnotí ich ako nárečové slová. Slovo *driev*

---

[1] Na tento význam známy najmä v južnostredoslovenských nárečiach upozornil ma G. H o r á k, vedecký pracovník ÚSJ SAV.

[2] M. K á l a l, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, B. Bystrica 1924, 112.

[3] M. K á l a l, c. d., 114.

[4] P. T v r d ý, *Slovenský frazeologický slovník*, Trnava 1933, 110, 111.

vysvetľuje sa v tomto slovníku príslovkami *prv* a *skôr*[5] a pri hesle *drelej* uvádzajú sa ako ekvivalenty slová *prv, skôr, driev* a *predtým*.[6]

Slová *driev* a *drelej*, ako aj ich ďalšie obmeny, sú známe v súčasných nárečiach len na menšej súvislej oblasti a sporadicky aj na niektorých miestach, ktoré neutvárajú súvislú oblasť. Je zaujímavé, že výskyt týchto slov sa obmedzuje v súčasných slovenských nárečiach len na územie stredného Slovenska. Tu pripomíname, že údaje o geografickom rozšírení týchto slov nemožno pokladať za úplne presné a vyčerpávajúce, a to preto, že v dotazníku pre *Atlas slovenského jazyka* heslá *driev* a *drelej* neboli uvedené a že sa im preto pri výskume nevenovala osobitná pozornosť. Niektorí zapisovatelia ich však zaznamenali pri výskume prísloviek *prv* a *skôr*.

Na súvislej nárečovej oblasti používa sa slovo *driev* len v južnej časti stredoslovenských nárečí, a to v Novohrade, Honte a čiastočne aj v Gemeri, na okolí Krupiny, Lučenca a v oblasti na sever od Rimavskej Soboty. Zhruba na tejto oblasti sú známe znenia *dri̯ev (dri̯eu̯), dri̯ov (dri̯ou̯), drov (drou̯)*. Na ostatnom stredoslovenskom nárečovom území stretávame sa najmä so znením *dreľ, drelej*, ale už len sporadicky. Znenie *drelej* je známe napr. na okolí Zvolena, Banskej Bystrice a na Horehroní. J. Stanislav uvádza z Liptova znenia *dri̯eľ*[7], *dri̯eu̯, dri̯ou̯*[8], *drel(ej), drelek*[9]. Podľa neho tieto príslovky sú známe najmä vo východnej časti Liptova. Na základe vlastného výskumu zistili sme aj znenie *drej* (a to v obciach na strednej a hornej Orave), ktoré sa používa vo význame prísloviek *prv* a *skôr*, ale len zriedkavo. Z východoslovenskej nárečovej oblasti máme zatiaľ doklady na slovo *drelej* len z Vyšnej a Nižnej Šuňavy v Popradskom okrese. Sú to obce, ktoré bezprostredne súvisia s Liptovom a ktoré tvoria prechod medzi stredoslovenskou a východoslovenskou nárečovou oblasťou.[10]

Za dôležité pokladáme zdôrazniť ešte skutočnosť, že na súvislej nárečovej oblasti sa používa len slovo *driev* a jeho varianty *dri̯eu̯, dri̯ov, dri̯ou̯, drov, drou̯*, a to na spomenutej oblasti južného Slovenska. Na tejto oblasti je slovo *driev* v bežnej hovorovej reči živé dodnes. Ostatné znenia ako *drelej, dreľ, dreľa, dri̯eľ, drej* netvoria súvislú oblasť a aj tam, kde sú ešte známe, nahrádzajú sa zvyčajne príslovkami *prv* a *neskôr*. Na západnom

---

[5] Pozri *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 327.
[6] Pozri *Slovník slovenského jazyka I*, 331.
[7] J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Martin 1932, 352.
[8] J. Stanislav, c. d., 112.
[9] J. Stanislav, c. d., 33, 170, 186, 425, 428.
[10] Nárečový materiál v tomto článku sme použili z archívu dialektologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV. Tento materiál má slúžiť na spracovanie *Atlasu slovenského jazyka*.

a východnom Slovensku sú rozšírené v rozmanitých hláskoslovných obmenách znenia *prv* a *skôr*.

Slová *driev*, *drelej* a ich ostatné obmeny etymologicky súvisia s českým slovom *dříve*, poľ. *drzewiej*, rus. *drevnij*, ukr. *drevle*, srbch. *starodrevan*[11] (= starobylý), bulh. *dreven*.[12] Pre praslovanské obdobie treba predpokladať podobu *drev-je* a pre cirkevnoslovanské obdobie podobu *drevlje*,[13] *drevľe*.[14]

Etymologický základ psl. *drev-je* nie je celkom zreteľný. A. Brückner spája toto slovo s lit. *drūtas* (= silný), prus. *druvit* (= veriť), ind. *dhruva* (= stály, pevný), avest. *drva* (= zdravý), nem. *treu* i *trauen* a predpokladá, že koreň je v ňom ten istý ako v slove *drevo*.[15] V. Machek tento výklad nepokladá za vyhovujúci a konštatuje, že psl. *drvьńь* a *dreve* sú ešte stále „slova málo jasná".[16] Ostáva tu teda iba uspokojiť sa so zistením, že slovenské znenia *driev* a *drelej*, ako aj ostatné znenia sú staré slová, ktoré boli známe už v praslovanskom období. Vzniká však otázka, či slovenské podoby používané dodnes v slovenských nárečiach sú reliktami slovnej zásoby z najstarších čias nášho jazyka alebo či sú to lexikalizmy prevzaté do nárečí z iných slovanských jazykov.

Podľa nášho názoru za najstaršie znenia v slovenských nárečiach treba pokladať tie, ktoré sa používajú v južnej časti stredoslovenských nárečí, a to v podobe *driev*. Tento náš predpoklad opierame o skutočnosť, že uvedené znenia sa vyskytujú síce na malej, ale predsa súvislej nárečovej oblasti, čo je pri vysvetľovaní nárečových zvláštností dôležité. Osobitne treba aj zdôrazniť, že slovo *driev* je rozšírené na tej kompaktnej oblasti, na ktorej sa udržali viaceré jazykové zvláštnosti viažúce sa na starší stav. O južnostredoslovenskej nárečovej oblasti je napr. známe, že sa na nej najlepšie zachováva až do dnešných čias staršie štádium vývinu striednic za jerové hlásky. Možno teda predpokladať, že slovo *driev* je taký lexikálny jav, ktorý potvrdzuje z oblasti lexiky starobylosť južnostredoslovenských nárečí.

Ostatné znenia ako *dreľ*, *dreľa*, *drieľ*, *drelej*, *drelek*, *drej* sú asi lexikalizmy, ktoré sa dostali do našich nárečí len neskôr. Na tento predpoklad poukazuje najmä ich geografické rozšírenie. Ako sme už uviedli, tieto znenia vyskytujú sa na ostatnom stredoslovenskom území len na niekto-

---

[11] V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 99.
[12] *Rečnik na sъvremennija bъlgarski knižoven ezik* I, Sofia 1955, 293.
[13] J. Holub — F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 109.
[14] E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908—1913, 221—222.
[15] A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov 1927, 100—101.
[16] V. Machek, c. d., 99.

rých miestach, a to zväčša v takých obciach, o ktorých je známe, že prenikli do nich skupiny početných kolonistov. Takýmito obcami sú napr. obce na strednej a hornej Orave (na okolí Námestova, Trstenej a Tvrdošína), vo východnej časti Liptova (najmä Štrba, Važec, Východná), na Horehroní (Beňuš, Bacúch, Polomka, Závadka, Heľpa) i niektoré obce na okolí Zvolena a Banskej Bystrice a obce Vyšná a Nižná Šuňava v Popradskom okrese. O týchto obciach, ako aj o iných obciach na tejto oblasti vieme, že sa tam usadzovali kolonisti valašského pôvodu, a to najmä v druhej polovici 16. stor., keď nastáva u nás na viacerých miestach silný kolonizačný ruch. Hoci sa o Valachoch vyslovili rozmanité názory, predsa bádatelia sa zhodujú v tom, že išlo tu o ľudí, ktorí prichádzali od východu a ktorí preberali do svojho jazyka rozmanité prvky z tých nárečí, kadiaľ prechádzali. Je isté, že prostredníctvom Valachov rozšírili sa na niektorých miestach aj jazykové prvky, ktoré poukazujú na ukrajinský pôvod. Hoci podoby ako *dreľ, dreľa, drieľ, drelej, drelek* a *drej* možno pokladať aj za obmeny južnostredoslovenského slova *drjev* (čes. *dřív*), predsa pripúšťame, že sú to slová, ktoré v týchto podobách mohli byť rozšírené na istých miestach stredného Slovenska aj valašskou kolonizáciou.

Slová *drjev, drelej* a ostatné znenia nie sú známe vo väčšine slovenských nárečí, neprenikli do spisovného jazyka a nestali sa celonárodnými. V krásnej literatúre síce možno nájsť doklady na ich použitie, ale len v obmedzenej miere. Slová *drjev* a *drelej* sú nárečové slová, ba možno ich už dokonca hodnotiť aj ako slová, ktoré dodávajú reči archaický charakter. Ako archaizmy a knižné výrazy pociťujú sa slová odvodené od základu *drěv-* aj v iných slovanských jazykoch. Tak napr. A. Brückner spomína, že poľské slovo *drzewiej* bolo do konca 17. stor. všeobecne známe, že v nasledujúcich storočiach upadlo do zabudnutia.[17] V súčasnom poľskom jazyku sa slovo *drzewiej* pociťuje ako archaizmus. Bulharský slovník súčasného spisovného jazyka slovo *dreven* hodnotí ako knižné.[18]

Podoby *driev* a *drelej* možno však využiť štylisticky. Vhodne sa dajú využiť na charakteristiku postáv v priamej reči. Ako ich však uplatnia vo svojej tvorbe naši spisovatelia, to záleží už na ich tvorivých schopnostiach.

---

[17] A. Brückner, c. d., 100.
[18] *Rečnik na sъvremennija bъlgarski knižoven ezik*, 293.

DISKUSIE

O DRUHOVOM PRIVLASTŇOVACOM PRÍDAVNOM MENE OD SLOVA *BULDOG*

Ladislav Dvonč

V spisovnej slovenčine sa druhové privlastňovacie prídavné mená tvoria príponou *-í, -ia, -ie* alebo *-ací, -acia, -acie* od zvieracích alebo osobných podstatných mien (od osobných zriedkavejšie), napr. *pes — psí, antilopa — antilopí, krokodíl — krokodílí, zubor — zubrí, orol — orlí, sojka — sojčí, knieža — kniežací, páža — pážací, zviera — zvierací* a pod. Pri odvodzovaní týchto prídavných mien sa niektoré koncové kmeňové spoluhlásky „zmäkčujú".

Najdôkladnejšie poučenie v alternáciách, ktoré nastávajú pri tvorení týchto prídavných mien príponou *-í, -ia, -ie,* máme v staršej literatúre u B. Letza.[1] Letz uvádza, že pred príponou *-í, -ia, -ie* sú alternácie *k/č, h/ž, ch/š, t/c, d/dz, d/ď, n/ň, l/ľ,* napr. *vlk — vlčí, boh — boží, hroch — hroší, knieža (kniežat-) — kniežací, hovädo — hovädzí, had — hadí (o haďom), baran — baraní (o baraňom), orol — orlí (o orľom).* V novšej literatúre J. Horecký[2] spomína alternácie *t/ť, n/ň, c/č, k/č, ch/š, d/ď, d/dz, l/ľ.* Alternácie *t/ť, c/č* sú v slovách ako napr. *bažant — bažantí (o bažanťom), mamut — mamutí (o mamuťom), zajac — zajačí, jašterica — jašteričí, ovca — ovčí, opica — opičí* atď. Letz nespomína alternácie *t/ť, c/č,* kým Horecký nespomína alternáciu *h/ž.* Pripomeňme ešte alternáciu *sk/šč,* ktorá sa nikde nespomína: *treska — treščí.*

V nijakej gramatickej príručke, ale ani v doterajšej jazykovednej literatúre sa nedozvedáme, ako by sa mal tvoriť tvar druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *buldog,* teda od slova, ktoré sa končí na spoluhlásku *g.* Tvar privlastňovacieho prídavného mena na *-í, -ia, -ie* od tohto slova neuvádzajú ani naše slovníkové diela.[3]

V gramatických príručkách spisovnej slovenčiny sa najčastejšie uvádzajú prídavné mená, ktoré sú pre každého používateľa jazyka nesporné,

---

[1] B. Letz, *Kmeňoslovné úvahy,* Martin 1943, 139; *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 192, 289.

[2] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 148—149.

[3] A. Jánošík — E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského I,* Martin 1946—1946—1949, 182; *Slovník slovenského jazyka I,* Bratislava 1959, 143.

napr. *vlčí, vtáčí, býčí, kniežací, človečí* atď. Pre potreby úplnej gramatiky spisovnej slovenčiny to však nestačí. Treba riešiť aj niektoré novšie prípady, ktoré sa dosiaľ nespomínajú. Na jeden z nich už upozornil J. Ružička, a to na podobu druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *škrečok.*[4] Aj odvodenina druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *buldog* patrí k sporným druhovým privlastňovacím prídavným menám.

Podľa spomenutých alternácií *k/č, ch/š, h/ž* by sa dalo analogicky usudzovať, že spoluhláska *g,* ktorá patrí do toho istého radu ako spoluhlásky *k, ch, h,* pri odvodzovaní druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *buldog* bude alternovať so spoluhláskou z radu *č, š, ž.* Spoluhláske *g* (záverová znelá) v tomto rade zodpovedá spoluhláska *dž* (polozáverová znelá). Podľa toho by sme očakávali tvar *buldodží.* Na tento predpokladaný tvar nemáme ani jediný doklad.

Konkrétny doklad, ktorý máme k dispozícii, znie *buldočí.* Použila ho Zora Jesenská v preklade románu *Mŕtve duše* od N. V. Gogoľa (vyd. Spoločnosť priateľov klasických kníh, Bratislava 1946, str. 216): *Celý ten čas Porfirij bol povinný čistiť buldočiemu šteňaťu pupok.* Porovnaním slov *buldog — buldočí* dostávame alternáciu *g/č.* Ako si túto alternáciu vysvetliť. Treba tu vyjsť z výslovnosti slova *buldog* v nom. sing. V nom. sing. sa síce slovo *buldog* končí v písme na spoluhlásku *g,* ale vyslovuje sa tu spoluhláska *k.* Je to dôsledok zákona o neutralizácii protikladu znelosti na konci slova pred prestávkou. (V tvaroch *buldoga, buldogovi, buldogy, buldogmi* atď. sa však vyslovuje spoluhláska *g.*) Výslovnosť slova *buldog (buldok)* je východiskom pre tú istú alternáciu, ktorá je pri slovách zakončených na spoluhlásku *k* (a to nielen v nom. sing., ale aj v ostatných pádoch), napr. *vlk — vlčí, sojka — sojčí.*

Správnosť tvorenia tvaru *buldočí* sa potvrdzuje tým, že spoluhláska *č* sa vyskytuje aj pri niektorých iných slovách, odvodených od slov na *-g.* Š. Koperdan[5] uvádza takéto obyvateľské mená: *Balog — Baločan, Ireg — Irečan, Imreg — Imrečan.*

Podľa toho možno pri tvorení druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *buldog* pripustiť alternáciu *g/č: buldog — buldočí,* obdobne ako *vlk — vlčí, trpaslík — trpaslíčí, drak — dračí.* Zhoda spoluhlásky *g* so spoluhláskou *k* z hľadiska alternácií sa ukazuje aj pri iných odvodeninách. Rovnako ako spoluhláska *k* alternuje *g* so spoluhláskou *c* v prídavných menách na *-cký: Balog — balocký,*[6] *Hrádok — hrádocký.* Pri odvodzovaní

[4] J. Ružička, *Škreččie, či škrečacie sérum,* SR 25, 1960, 187—188.

[5] Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III (Spisovný jazyk), Bratislava 1958, 103.

[6] Príklad uvádzajú *Pravidlá slovenského pravopisu,* zrevid. vyd., Bratislava 1957, 33.

niektorých iných slov na *-ský* spoluhláska *g* zaniká tak ako spoluhláska *k: Hamburg — hamburský, Frank — fransky.*

Iná je situácia pri slovách, v ktorých spoluhláska *g* nie je na konci, teda pri slovách ako *doga, dingo, flamengo* a pod. Pri týchto slovách je alternácia *g/dž: striga — stridži, doga — dodži, dingo — dindži, flamengo — flamendži.* Tá istá alternácia je aj pri iných slovách, v ktorých spoluhláska *g* nestojí na absolútnom konci, napr. *Piargy — Piardžan.*[7] Alternujúca spoluhláska *dž* sa teda už nezhoduje so spoluhláskou, ktorá alternuje pri slovách so spoluhláskou *k* pred koncovou samohláskou: *líška — liščí* (alternácia *k/č*), podobne *Maroko — Maročan, Korzika — Korzičan* atď. Rozdiel v alternáciách spoluhlások pozorujeme aj pri prídavných menách na *-ský,* odvodených od slova na *-ka, -ga, -ko, -go,* napr. *Korzika — korzický, Maroko — marocký, Monako — monacký, Dlhá Lúka — dlholúcky* (tu všade je *-cký*), ale *Riga — rižský, Kongo — konžský, Katanga — katanžský.*

Príklady *Baločan* oproti *Piardžan, Konžan, balocký* oproti *konžský, katanžský* ukazujú, že slová so spoluhláskou *g* na konci slova sa z hľadiska spoluhláskových alternácií líšia od slov so spoluhláskou *g* pred koncovou samohláskou. Nazdávame sa, že tvar *buldočí* možno na základe podaného rozboru, opretého o citovaný doklad, normovať ako spisovný tvar druhového privlastňovacieho prídavného mena od slova *buldog.*

POZNÁMKY K OTÁZKE SÚVETIA

Ján Holý

Vo svojom príspevku podávam niekoľko poznámok ku knihe Jozefa Orlovského *Slovenská syntax* (Martin 1959). Obmedzím sa na stať o jednoduchom súvetí (str. 89—106).

1. Autor miesto doterajšieho termínu *zložené súvetie* zavádza termín *zložité súvetie* (str. 89), hoci sa ho nedrží dôsledne a miestami sa vracia k termínu *zložené súvetie* (napr. str. 96). Som tej mienky, že táto zámena nie je správna. Slovom *zložený* sa vyjadruje skutočnosť, že vec je zostavená z niekoľkých menších vecí, súčiastok. Adjektívum *zložitý* vyjadruje čiastočne subjektívnu mienku a jeho synonymum je *komplikovaný.* V odbornom termíne pre súvetie, ktoré sa skladá z niekoľkých jednoduchých súvetí, nám ide nie o zložitosť, komplikovanosť riešenia, ale o skutočnosť,

[7] Koperdan, l. c., 99.

že máme do činenia so súvetím, ktoré je zložené z niekoľkých základných súvetí. Správny je teda termín *zložené súvetie.*

Podobne používa nesprávny termín *výsledné súvetie* (str. 94). Adjektívum *výsledný* vyjadruje obsah alebo tvar veci na konci jej vývinového procesu. Učiteľ dáva žiakovi výslednú známku, pre ktorú sa rozhodol podľa rozličných predchádzajúcich známok. Miešaním farieb získavame farbu výslednú a pod. O „výslednom súvetí" by sme tiež mohli hovoriť, ale len vtedy, ak by išlo o nejaké súvetie, ktoré sme prepracúvali, prípadne tvorili, a týmto procesom sme získali jeho konečnú formu.

2. Autor si osvojuje tradovanú definíciu hlavnej vety, ktorá „v tej forme, akú má v súvetí, najčastejšie môže stáť celkom samostatne, pričom si zachováva svoj pôvodný význam" (str. 89). Tvrdím, že je to definícia nepresná. Všimnime si vec dôkladnejšie. Ak máme na mysli bezspojkové priraďovacie súvetie, definícia je skutočne jasná a správna. Vezmime si však na pomoc priraďovacie súvetie spojkové, napr. odporovacie: *Skupinka piatich cyklistov zvýšila rýchlosť, ale prvých dvoch už do cieľa nedostihla.* Odporovacia veta *ale prvých dvoch už do cieľa nedostihla* má samostatný význam len bez spojky *(prvých dvoch už do cieľa nedostihla).* Vyslovená so spojkou pôsobí dojmom neúplnosti. To isté môžeme povedať o vete vedľajšej v podraďovacom súvetí. Napr.: *Keď chlapca vyniesli na breh rieky, zbehli sa ľudia z celej ulice.* Vedľajšia veta so spojkou pôsobí tiež dojmom neúplnosti, avšak bez spojky môže stáť celkom samostatne: *Chlapca vyniesli na breh rieky.* Z tohto jednoduchého porovnania vyplýva, že všetky vety so spojkami, ktoré sú od druhej vety súvetia izolované, pôsobia dojmom neúplnosti, bez spojok však môžu stáť samostatne a majú zmysel, či ide o vetu hlavnú alebo vedľajšiu.

Rozdiel medzi vetou hlavnou a vedľajšou v jednoduchom súvetí sa však dá definovať jednoducho a zrozumiteľne takto: Hlavná veta v jednoduchom súvetí je taká veta, ktorá nezastupuje nijaký vetný člen druhej vety súvetia. Vedľajšia veta v jednoduchom súvetí je taká veta, ktorá zastupuje niektorý člen druhej vety (a odpovedá na vhodnú otázku).

3. Autor rozlišuje sedem druhov priraďovacieho súvetia. Vydeľuje aj súvetie prípustkové. Pouvažujme o odôvodnenosti jeho vydeľovania a o jeho vzťahu k súvetiu odporovaciemu.

Ak z priraďovacieho súvetia vydeľujeme súvetie odporovacie a osobitne aj súvetie prípustkové, musíme vymedziť gramatickú i štylistickú platnosť obidvoch druhov a súčasne musíme určiť, ktoré spojky sú odporovacie a ktoré prípustkové. Ak sa nám to nepodarí, je zbytočné evidovať prípustkové súvetie ako osobitný druh.

Jednotlivé typy priraďovacieho súvetia majú spoločnú základnú vlastnosť, že totiž ich názvy súvisia so vzťahom druhej vety k vete prvej. Vý-

nimkou sú iba niektoré prípady v súvetí zlučovacom, kde parataxa nie je viazaná napr. istým miestnym, časovým, spôsobovým alebo iným poradím viet (*Otec sú doma a mama perú na potoku. Mama perú na potoku a otec sú doma.* Ale: *Janko číta a Katka obdivuje jeho zvonivý hlas. Miško stojí nehybne a za ním ústa roztopašne nakrivuje jeho kamarát*). Významovou dominantou v priraďovacom súvetí je teda pravidelne druhá veta, podľa ktorej sa patričné súvetie aj nazýva. Prípustkové súvetie túto typičnosť narúša, pretože prípustku v priraďovacom súvetí vyjadruje vždy prvá veta (v podraďovacom súvetí prípustková veta so spojkami *hoci, i keď, čo aj* ap. môže byť pred nadradenou vetou, za ňou i vložená do nej). Druhá veta je zasa vždy s ňou vo vzťahu odporovacom.

O reálnosti tohto tvrdenia svedčia nasledujúce príklady.

Ako doklady na odporovacie súvetie autor uvádza vety: *Zjedla málo, a tučnela predsa veľmi. Toľký je ako hora, a sprostý ako Dora! Múdri sme dosť, ale peňazí nemáme. Čítať trošku vie, ale písať nie. Jeden začne tak, druhý inak, ale hneď sa zhodnú.* Prvú vetu, ktorá vyjadruje prípustku, môžeme nahradiť aj podradenou prípustkovou vetou: *Hoci zjedla málo, tučnela predsa veľmi. I keď je toľký ako hora, sprostý je ako Dora* ... atď. Táto vlastnosť súvetí sa uplatní aj vtedy, keď v nich obrátime poradie viet, pretože sa tým nemení ich vzájomný odporovací vzťah: *Tučnela veľmi, ale zjedla mála. Je sprostý ako Dora, ale je toľký ako hora. Peňazí nemáme, ale múdri sme dosť* ... atď. I tu môžeme prvú vetu nahradiť podradenou: *Hoci tučnela veľmi, zjedla málo. I keď je sprostý ako Dora, je toľký ako hora* ... atď.

Ako doklady na prípustkové súvetie autor uvádza vety: *Izba bola i dosť obstojne zariadená, a jednako sa jej každý ukrutne bál. Trpko mu bolo, ale jednako len šiel. Slnko svieti, a predsa sa zdá mrak.* I tu môžeme zmeniť poradie viet a v každom prípade prvú vetu vyjadriť podradenou vetou prípustkovou: *Hoci izba bola i dosť obstojne zariadená, jednako sa jej každý ukrutne bál* ... atď. *Každý sa izby ukrutne bál, a predsa bola i dosť obstojne zariadená* ... a pod. Záleží teda na tom, obsah ktorej vety pokladáme za základný, daný.

Môžeme uviesť aj ďalšiu skutočnosť. Miesto spojok *a jednako, a predsa, a len,* ktoré autor uvádza ako spojky prípustkového súvetia, môžeme použiť aj spojky: *ale, avšak, však, len, lenže, predsa* a pod., ktoré autor pokladá za adverzatívne. Napr.: *Trpko mu bolo, ale šiel. Slnko svieti, ale sa zdá mrak* ... atď.

Táto malá analýza viet ukazuje, že ide vlastne o jeden druh súvetia.

Na vec sa môžeme pozrieť aj z hľadiska spojok. Ak uznávame existenciu prípustkového súvetia, musíme uznávať aj priraďovacie prípustkové spojky, ktoré by mali uvádzať prípustkovú vetu. No a takých spojok niet.

Sú len podraďovacie prípustkové spojky (*hoci, i keď, čo aj* a pod.). Spojky *a jednako, a len, a predsa* sú odporovacie. I táto okolnosť hovorí v neprospech „prípustkového súvetia".

Medzi jednotlivými vetami však isté diferencie sú. To však už nie je problém gramatický, ale štylistický. Vezmime si na pomoc súvetie, ktoré autor pokladá za odporovacie. Napr.: *Zjedla málo, a tučnela predsa veľmi.* Toto súvetie mal vlastne autor zaradiť do kategórie „súvetia prípustkového", lebo je tu spojka *a predsa* (pravda, dosť nesprávne rozdelená slovom *tučnela;* dnes by sme takýto poriadok slov nestrpeli), ktorú možno nahradiť aj spojkou *a jednako (Zjedla málo, a jednako tučnela veľmi).* Ak použijeme spojku *ale,* odporovací vzťah medzi vetami sa zoslabí, ak ho, pravda, nezvýrazníme osobitnou intonáciou. Spojka *a jednako* (alebo aj *a predsa*) odporovací vzťah viet zvýrazní. A tu sme, podľa mňa, na koreni problému. Odporovacie spojky vyjadrujú rozličnú vzťahovú intenzitu. V takých vetách, ktorých odporovací vzťah je výrazný, používajú sa výraznejšie spojky *a predsa, a jednako.* Ak je však medzi vetami málo výrazný odporovací vzťah, používajú sa spojky menšej odporovacej intenzity, napr. *ale,* prípadne spojka s minimálnym odporovacím charakterom *a.* Vidieť to v súvetí typu *Vodu káže, a víno pije.* Odporovací vzťah je tu nevýrazný, preto sa takéto vety často píšu bez čiarky pred spojkou „a".

4. A ešte poznámka k niektorým príkladom na súvetie dôsledkové. Najprv však krátka analýza vzťahu medzi dôsledkovým a dôvodovým súvetím.

V dôvodovom súvetí druhá veta vyjadruje dôvod prvej vety. Napr.: *Zobudili ho slnečné lúče, mal totiž izbu obrátenú na východ.* Ak zmeníme poradie viet, ich nový významový vzťah si vynúti aj novú spojku a z dôvodového súvetia sa stane súvetie dôsledkové: *Izbu mal obrátenú na východ, takže ho zobudili slnečné lúče.* Prvá veta tohto súvetia vyjadruje dôvod, druhá dôsledok. Tieto dejové okolnosti tvoria jednotu: dôvod vedie vždy k dôsledku a predpokladom dôsledku je zasa dôvod. Napríklad: *Narobilo sa veľa škody, veľká povodeň potrhala totiž hrádze* (súvetie dôvodové), *Veľká povodeň potrhala hrádze, takže sa narobilo veľa škody* (súvetie dôsledkové).

Za dôsledkové súvetie pokladá autor aj vetu *Priahal sa s koňom, a tak si orával na úvratiach* (str. 95). V tomto súvetí prvá veta nevyjadruje dôvod druhej a druhá veta dôsledok prvej. Ak niekto „orie na úvratiach", toho dôvodom nie je skutočnosť, že „sa spriahol s koňom". A naopak. Ak sa niekto „spriaha s koňom", toho dôsledkom nie je skutočnosť, že „orie na úvratiach". O chybnom zaradení súvetia svedčí aj skutočnosť, že v ňom nemožno použiť typickú dôsledkovú spojku *preto.* Tu ide o súvetie zlučovacie, v ktorom prvá veta vyjadruje spôsob *orania na úvratiach.* Prvá

veta vlastne zastupuje vytýčené (podľa terminológie E. Paulinyho vysunuté) príslovkové určenie a jej základná úprava je: *Priahal sa s koňom, tak si orával na úvratiach.* Medzi tieto voľne spojené vety je vložená zlučovacia spojka „a" a podľa dnešných pravopisných a syntaktických pravidiel pred ňou čiarka nemá byť.

Ani súvetie *Tak odbavil Matiáš nachytro veriteľa, a tým viacej sa zaradoval nad príchodom známych* (str. 95) nie je dôsledkové, ale zlučovacie, prípadne stupňovacie, čo by sme zistili jeho konfrontáciou so širším kontextom.

5. V stati o podraďovacom súvetí je niekoľko vecných chýb.

Medzi príkladmi na vedľajšiu vetu podmetovú autor uvádza aj súvetie *Treba uznať, že on dával tón celej spoločnosti* (str. 97). V tomto prípade ide asi o neopatrnosť a nevedomý omyl, pretože vedľajšia veta tohto súvetia je predmetová, nie podmetová. Nevzťahuje sa na neosobný slovesný tvar *treba,* ale na predmetové sloveso *uznať,* ktoré vyžaduje predmet v akuzatíve.

V stati o prívlastkových vetách je viac chýb. Medzi príkladmi na prívlastkovú vetu autor uvádza aj takýto: *Všetko, čo mu hrdlo stačilo, spievalo* (str. 98). Vedľajšia veta *čo mu hrdlo stačilo* má podobu vo vetách *Bežal, čo mu nohy vládali, Lumpoval, čo peniaze stačili.* Kto dobre pozná reč nášho ľudu, vie, že tu ide o vedľajšie vety spôsobové a treba sa na ne pýtať otázkami: *Ako bežal? (Čo mu nohy vládali.) Ako lumpoval? (Čo peniaze stačili.),* a teda aj: *Ako spievalo všetko? (Ako spievali všetci?)* Odpoveď: *Čo mu hrdlo stačilo. (Čo im hrdlá stačili.)*

Chybný je aj ďalší príklad *Akí sú páni, takí budeme aj my.* Povedzme, že tí páni sú *„nemilosrdní"* a vtedy hlavná veta bude: *Aj my budeme nemilosrdní.* Adj. *nemilosrdní* je v tejto vete menný prísudok, a teda vedľajšia veta *Akí sú páni* je prísudková, nie prívlastková. Keby súvetie znelo *Prídu k nám takí páni, akí sme my,* potom by vedľajšia veta bola skutočne prívlastková, lebo by zastupovala prívlastok napr. *nemilosrdní* vo vete: *Prídu k nám nemilosrdní páni.* Podobne je nesprávny aj ďalší príklad *Život sa musel prijímať taký, aký bol.* Vedľajšia veta je doplnková, nie prívlastková, pretože miesto nej môže byť v hlavnej vete podmetový doplnok, napr. *Život sa musel prijímať tvrdý.*

V stati o predmetových vetách (str. 99) je nesprávny príklad *Slávy dcere sa vyčituje, že unavuje jednostajným sledom sonetov.* Vedľajšia veta *že unavuje jednostajným sledom sonetov* nie je predmetová, ale podmetová, pretože zastupuje podmet v nominatíve, na ktorý sa vzťahuje predmetové sloveso so zvratným zámenom (ako napr. *kopať priekopu — priekopa sa kope*).

ZPRÁVY A POSUDKY

KONFERENCIA O MARXISTICKEJ JAZYKOVEDE

Ústav pre český jazyk ČSAV usporiadal v dňoch 5.—8. decembra 1960 v Libliciach za účasti asi 80 jazykovedcov i filozofov konferenciu o marxistickej jazykovede.

Program konferencie bol rozdelený do troch tematických okruhov: metodológia jazykovedy, vzťah jazyka a myslenia, vzťah jazyka a spoločnosti.

Prvý okruh uviedol akad. B. Havránek rozborom dnešného stavu metodológie marxistickej jazykovedy. Dotkol sa všetkých základných otázok, ako je jazykový systém, jazykový znak, vzťah obsahu a formy, zákonitosti vývoja jazyka.

Referáty I. Poldaufa a E. Skálu boli venované kritike buržoáznych metód. I. Poldauf po rozbore deskriptivistickej metódy konštatoval, že deskriptivizmus dosiahol isté praktické výsledky pri fonematickej, morfematickej i syntaktickej analýze, no nebolo by správne prijímať tieto výsledky bez ohľadu na dialektické vzťahy formy a obsahu, všeobecného a zvláštneho, časti a celku. E. Skála rozobral základné tézy učenia západonemeckého lingvistu L. Weisgerbera. Ukázal, že najmä téza o tzv. myšlienkovom medzisvete, ktorý je sprostredkovateľom medzi objektívnym bytím a vedomým bytím ľudí, je zreteľne idealistická. Nesprávna je i Weisgerberova téza, že spôsob poznania sveta je podmienený príslušnosťou k istému jazyku.

Ďalšie tri referáty tohto okruhu boli venované možnostiam využitia nových metód v marxistickej jazykovede. K. Horálek ukázal, že teória informácie plne potvrdzuje potrebu rozlišovať jazyk a reč (je tu paralela s dvojicou *kód* a *text*) i synchrónnu a historickú metódu. Ďalej zdôraznil, že jazykoveda sa svojimi metódami i predmetom radí k tzv. vedám technologickým. P. Novák a P. Sgall v spoločnom referáte zdôraznili, že matematické metódy sa môžu uplatniť nielen pri skúmaní prakticky užitočných otázok (napr. strojový preklad), ale aj pri riešení takých teoretických otázok, ako je napr. vzťah jazyka a myslenia. Tieto metódy, resp. metodické postupy treba však spojiť s marxistickou dialektickou metódou a tak sa usilovať hlbšie preniknúť do zákonov vývoja jazykov a ich stavby. L. Doležel rozoberal prínos teórie informácie pre jazykovedu a prišiel k záveru, že potvrdzuje základné teoretické východiská súčasnej jazykovedy, ako je rozlíšenie synchrónie a diachrónie, jazyka a reči, zvukového a významového plánu, paradigmatických a syntagmatických systémových vzťahov. Pravda, možnosti priamej aplikácie základných pojmov na jazykový systém nie sú ešte dostatočne overené.

V základnom referáte okruhu o vzťahu jazyka a myslenia B. Valehrach ukázal, že úlohou teórie jazyka je ontologická analýza objektívnej povahy jazyka a analýza funkcie jazyka. Jazyk chápal pritom ako most na sprostredkovanie odrazov skutočnosti, ako služobný znakový systém, ktorý vznikol zo spoločenskej potreby a preto jeho podstatu možno definovať iba v rovine spoločenských javov. P. Trost zdôraznil, že medzi jazykom a myslením je recipročný vzťah: nielen

myslenie pôsobí na jazyk, ale aj jazyk pôsobí na myslenie. Aj J. Ružička ukázal, že myslenie a jazyk takmer nerozlučne súvisia, ale nemožno ich dávať do jednosmernej závislosti, lebo v každej z týchto oblastí platia osobitné zákonitosti. Pre riešenie problému je potrebná úzka spolupráca jazykovedcov a filozofov. K. Berka uviedol niektoré metodické postupy formálnej logiky a poukázal najmä na teóriu významu, referencie a pragmatickej analýzy.

G. Horák skúmal vzťah jazyka a myslenia v oblasti slovnej zásoby a pojmov, pričom sa neobmedzil iba na pojmy a slová, lež venoval pozornosť týmto vzťahom aj vo viacslovných pomenovaniach i v niektorých slovotvorných prvkoch. Tejto problematike bol venovaný aj spoločný referát M. Dokulila a J. Kuchaňa, ktorí rozviedli pojem pomenúvacej, onomaziologickej štruktúry. Táto štruktúra sa odlišuje od gnozeologicko-logickej štruktúry tým, že predstavuje len určitý výber a skratku zo vzťahove určených pojmov, pričom tento výber sa uskutočňuje jazykovo-kategoriálnymi prostriedkami. K. Hausenblas poukázal na rozličné tendencie pri tvorení, ustaľovaní a zjednocovaní terminológie, porovnával jednotlivé typy termínov, najmä pokiaľ ide o motiváciu a vzťah národných a medzinárodných termínov.

V treťom okruhu V. Skalička ukázal niektoré základné vzťahy medzi vývojom jazyka a spoločnosti (stabilita jazyka, kompenzačné zmeny výrazových prostriedkov, pokrokovosť, systémová závislosť jednotlivých zložiek jazyka, náhoda) a zdôraznil, že vzťah spoločenského a jazykového vývoja nie je vo všetkých oblastiach rovnaký. A. Jedlička sa zaoberal vzťahom vývoja spoločnosti a vývoja spisovného jazyka a ukázal, že vývoj spisovného jazyka je daný aj ustavičným napätím medzi spisovným jazykom a bežným hovoreným jazykom. M. Jelínek skúmal vzťah vývoja jazyka a spoločnosti v obrodenskom období.

F. Daneš podrobne analyzoval vývojové znaky češtiny v období socializmu. Podobne ako A. Jedlička poukázal na rozpor medzi spisovným jazykom a bežnou rečou. Ďalej zdôraznil, že nový spoločenský vývoj sa prejavuje v oblasti slovnej zásoby, vetnej stavby i štylistickej diferenciácie, a to spravidla zjednodušovaním, spresňovaním, snahou po pravidelnosti a špecializácii, ba aj internacionalizácii.

J. Bělič v referáte o vzťahoch medzi českým a slovenským národným jazykom v období socializmu predovšetkým zdôraznil, že z hľadiska marxistického chápania národného jazyka sú čeština a slovenčina svojbytné jazyky. No táto svojbytnosť nemôže znamenať ich vzájomnú izolovanosť. Zdôrazňovanie tejto izolovanosti by bolo nemarxistické, treba ho chápať ako doznievanie buržoáznonacionalistických názorov. Rezíduá takýchto tendencií sa však prejavujú na českej strane zanedbávaním kontaktu so slovenčinou, na slovenskej strane nedostatočným ohľadom na zhody s češtinou pri tvorení terminológie a v otázkach jazykovej kultúry. Š. Peciar podrobil kritike puristický postoj k otázke národnej čistoty jazyka, poukázal na spoločné tendencie vo vývoji slovnej zásoby češtiny a slovenčiny i na základné perspektívy vývoja gramatickej stavby slovenčiny. Napokon E. Pauliny skúmal otázky jazykového vývoja v súvislosti so vzťahom medzi vývojom nárečia a vývojom spoločnosti.

O všetkých otázkach nadhodených v referátoch sa rozprúdila živá diskusia. Najväčší ohlas vyvolali referáty o vzťahu jazyka a myslenia a referáty o vzťahu medzi češtinou a slovenčinou. I keď ešte ostali mnohé otázky nedoriešené, predsa sa vyjasnili hľadiská i kritériá a ukázalo sa, akým smerom treba ďalej pracovať. Pritom v ďalšej práci treba vychádzať z marxistickej dialektickej metódy ako zá-

kladnej, ale pri objasňovaní problémov treba používať všetky pracovné, resp. metodické postupy, ktoré má dnešná veda (a nielen jazykoveda) k dispozícii.

J. Horecký

OTÁZKY NOVINÁRSTVA 1959. Sborník prác z dejín a teórie. Novinársky študijný ústav, vydala Matica slovenská, Martin 1960, str. 436, viaz. Kčs 41,60.

Novinársky študijný ústav vydal už druhý ročník sborníka *Otázky novinárstva*, v ktorom sa majú skúmať problémy dejín slovenského novinárstva i otázky teórie a praxe. Ako v každom odbore, ktorý si len začína budovať vlastnú teóriu i výskumnú metodiku, prejavuje sa i v novinovede (a nie iba v novinovede slovenskej) neistota a tápanie i nedostatok pevnej orientácie na vyhranenú problematiku. Svedčí o tom v tomto sborníku aj niekoľko štúdií, ktoré málo zapadajú do celkového rámca (ide o preklad článku A. Gramsciho *O novinárstve* a o memoárový článok A. Štefánka *Osudy slovenského časopisectva pred prvou svetovou vojnou).*

Na druhej strane však už značná účasť starších i mladších bádateľov ukazuje, že o novinovedu je u nás ustavičný záujem.

Jazykovej problematiky sa týka iba štúdia J. Vereša *Poznámky o jazyku a štýle slovenského fejtónu* (297—316). Autor si tu všíma najmä štylistické znaky súčasného slovenského fejtónu — skúma využitie obrazných prvkov, prirovnaní, dialógu a monológu, no ukazuje i na bujnenie frázovitosti, naznačuje i diferenciáciu štýlu u jednotlivých fejtonistov. Pravda, na štúdii vidieť, že patrí medzi prvé pokusy o štylistický výskum žánrov v slovenskej tlači. Veľa ešte ostáva nedoriešené, mnohých otázok sa autor nedotýka. Zásluhou J. Vereša však je, že zahryzol do problematiky, ktorá nie je spracovaná ani v ostatných štýloch slovenčiny.

Na dôležitosť jazykovej stránky novín upozorňuje nepriamo aj F. Sýkora v štúdii *K niektorým otázkam ekonomickej témy v novinách* (117—170), v ktorej rozoberá najmä otázky pôsobivosti na čitateľa. Faktory pôsobivosti delí na obsahové a nástrojové a k týmto nástrojovým priraďuje aj otázku zrozumiteľnosti odborných výrazov, „literárne" spracovanie, úmernosť tohto spracovania obsahu. Pravda, týchto otázok sa dotýka iba okrajove, bez hlbšieho rozboru konkrétneho materiálu.

Otázok jazyka sa dotýka aj F. Ruttkay v štúdii *Slovenské novinárstvo v revolučných rokoch 1948/49.* V poznámkach o jazyku novín, ktoré v tomto období vychádzali, hodnotí aj rozličné pravopisné i „jazykové" systémy, ktoré používali jednotliví redaktori. Prináša tak dôležitý materiál, dosiaľ málo známy, k dejinám spisovnej slovenčiny.

Ostatné štúdie sú venované prevažne historickým témam, najmä dejinám tlače za Slovenského národného povstania.

V recenznej časti — tematicky značne nesúrodej — sa jazyka týka referát J. Horeckého o sérii *Stilistik der deutschen Sprache,* vydávanej pre diaľkové štúdium na fakulte žurnalistiky v Lipsku.

I napriek určitej tematickej neucelenosti a nedoriešenosti mnohých otázok sú Otázky novinárstva sľubným nástupom novej vednej disciplíny. Dúfame, že záujem o jazyk a štýl sa v ďalších ročníkoch bude prejavovať v nových štúdiách.

J. Horecký

JOZEF KUZMÍK, BIBLIOGRAFIA SLOVANSKÝCH KNÍH TÝKAJÚCICH SA SLOVENSKÝCH VECÍ VYDANÝCH OD XVI. STOR. DO R. 1955. 460 strán. Viaz. Kčs 25,40. — BIBLIOGRAFIA KNÍH V ZÁPADNÝCH REČIACH TÝKAJÚCICH SA SLOVENSKÝCH VECÍ VYDANÝCH OD XVI. STOR. DO R. 1955. 422 strán. Viaz. Kčs 22,80.

Jozef Kuzmík pripravil dve cenné publikácie, ktoré zhŕňajú knižné práce v slovanských jazykoch a práce v západných jazykoch týkajúce sa slovenských vecí vydaných od XVI. stor. do r. 1955. Pretože práce obsahujú aj súpis kníh týkajúcich sa slovenskej jazykovedy, chceme na ne upozorniť našich čitateľov.

V prvej z uvedených prác sa najprv uvádzajú knihy, ktoré vyšli v niektorom z východoslovanských jazykov (skupina A), ďalej knihy vydané v západoslovanských jazykoch (skup. B) a konečne knihy v južných slovanských jazykoch (skup. C). V týchto skupinách preberajú sa knihy v tomto poradí: knihy v ruskej, ukrajinskej a bieloruskej reči (v skup. A), v českej, poľskej a lužickosrbskej reči (skup. B) a knihy v srbskej, chorvátskej, slovinskej a bulharskej reči (v skup. C). V rámci jednotlivých jazykov sa materiál člení podľa tzv. Tropovského variantu Medzinárodného desatinného triedenia. Jazykovedné práce zachytávajú sa v skupine čís. 4. V druhej knihe sú v skupine A knihy v anglickom jazyku, v skup. B knihy v germánskych jazykoch (nemeckom, holandskom, nórskom, švédskom, dánskom), v skup. C knihy v románskych jazykoch (francúzskom, esperantskom, talianskom, rumunskom, španielskom, portugalskom) a v skup. D knihy v klasických jazykoch (latinskom a gréckom, resp. novogréckom). Ďalšie triedenie je rovnaké ako v prvej práci.

Význam týchto súpisov pre našu vedeckú prácu netreba osobitne vyzdvihovať. Bez nich sotva dnes môže z nás niekto dobre vedieť, čo sa napríklad písalo o slovenčine v minulom storočí v Rusku, čo sa písalo v iných slovanských jazykoch (okrem českých prác o slovenčine, ktoré sú nám vcelku dobre známe) alebo v západoeurópskych jazykoch, najmä ak ide o práce zahraničných autorov.

Tieto bibliografické príručky sú pre nás cenným ukazovateľom zahraničného záujmu o vedecké štúdium otázok slovenčiny, rovnako aj ukazovateľom záujmu českých jazykovedcov o výskum nášho jazyka. Ukazujú tiež, ktoré z prác domácich autorov vyšli v niektorom inom slovanskom jazyku, západoeurópskych alebo klasických jazykoch. Uveďme si pre názornosť niekoľko číselných údajov. Napr. z prác písaných ruským jazykom sa otázok slovenčiny dotýka 30 knižných prác, z prác vydaných v ukrajinskom jazyku 8, v poľskom 14, srbskom 1, chorvátskom 2, bulharskom 3. V bieloruskom, lužickosrbskom a slovinskom jazyku nevyšla žiadna knižná práca, ktorá by sa dotýkala slovenčiny.

Z ruských jazykovedcov sa slovenčiny dotkli autori ako napr. P. Lavrovskij, A. F. Hilferding, Ant. Sem. Budilovič, I. I. Sreznevskij, T. Dmitrijevič Florinskij, z novších autorov A. M. Seliščev, N. A. Kondrašov. Po rusky vyšli aj práce neruských autorov, napr. Vatroslava Jagiča, Petra Királya. Z prác písaných ukrajinským jazykom ide napr. o prácu Stepana Smaľ-Stoćkého, Ivana Ohijenka alebo Ivana Paňkevyča, ktorý sa venoval štúdiu vzájomných vzťahov ukrajinčiny a východnej slovenčiny. Najväčší záujem o slovenčinu nachádzame však u českých jazykovedcov. V uvedenom súpise nachádzame mená takých známych českých jazykovedcov, ako sú

napr. F. Bartoš, J. Bělič, A. Dostál, A. Gregor, B. Havránek, K. Horálek, F. Kopečný, V. Křístek, V. Machek, F. Pastrnek, A. Pražák, F. Ryšánek, E Smetánka, A. V. Šembera, V. Šmilauer, F. Trávníček, V. Vážný, V. Vondrák, M. Weingart, J. Zubatý atď. Sú tu zachytené aj viaceré práce slovenského jazykovedca M. Hattalu, ktoré vyšli po česky v Prahe alebo vo Viedni. Z prác písaných poľským jazykom ide o práce M. Małeckého, K. Nitscha, Zd. Stiebera, v srbskom jazyku A. Belića, v chorvátskom J. Andrića, v bulharskom St. Mladenova a I. Lekova atď.

Pokiaľ ide o otázky, ktoré sa prebrali v knižných prácach v slovanských jazykoch, ide o práce týkajúce sa vzájomných stykov a vzťahov slovenčiny a iných slovanských jazykov, náčrty slovenčiny v rámci prehľadov slovanských jazykov, ďalej súhrnné gramatické a slovníkové diela ap. V prácach českých jazykovedcov sa dosiaľ hodne pozornosti venovalo štúdiu slovenských nárečí (V. Vážný).

Rovnako sa o slovenčine písalo aj v knihách, ktoré vyšli v západoeurópskych jazykoch, napr. v angličtine alebo nemčine (v nemčine vyšiel aj preklad Bernolákovej *Slovenskej gramatiky,* početné práce starších slavistov, týkajúce sa aj slovenčiny, sú vydané po nemecky, napr. práce Fr. Miklosicha, V. Vondráka, F. Pastrnka, O. Brocha, N. van Wijka atď.), vo francúzštine a taliančine (v Taliansku sa slovenčine venuje B. Meriggi), a v knihách vydaných v latinskom jazyku (tu ide o práce starších domácich autorov, najmä A. Bernoláka a M. Hattalu).

Práce vydané v niektorom zo svetových medzinárodných jazykov, najmä ruštine, angličtine, francúzštine a nemčine oboznamujú vedeckú verejnosť o slovenskom jazyku lepšie ako práce písané slovenským jazykom, pretože nie sú prístupné len odborníkom, ktorí ovládajú slovenský jazyk. V budúcnosti možno rátať so stúpajúcim počtom kníh o slovenčine (tým skôr vedeckých štúdií), vydaných v niektorom zo svetových medzinárodných jazykov. Dôležité je, aby v týchto jazykoch vychádzali najmä práce, ktoré majú širší teoretický ráz.

Naše pripomienky týkajú sa rozdelenia jazykov. V uvedenej druhej knihe sa v skupine A preberajú knihy v anglickom jazyku, v skupine B knihy v germánskych jazykoch, v skup. C knihy v románskych jazykoch a v skup. D knihy v klasických jazykoch. Tu by sme pripomenuli, že knihy v anglickom jazyku mali byť zahrnuté medzi knihy v germánskych jazykoch popri knihách v nemeckom, holandskom, nórskom, švédskom a dánskom jazyku. Ďalej máme námietku proti zaradeniu kníh v esperante medzi knihy v románskych jazykoch (v skup. C popri knihách vo francúzskom, talianskom, rumunskom, španielskom a portugalskom jazyku). Esperanto patrí do osobitnej skupiny umelých jazykov.

Práce dopĺňajú indexy mien, predmetové indexy, miestne indexy a — ako to už býva zvykom vo všetkých vydaniach Matice slovenskej — cudzojazyčné resumé v ruskom, nemeckom, francúzskom a anglickom jazyku.

Podaný súpis možno pokladať, ako sa to uvádza v predhovore samotného autora ako aj Historického ústavu SAV, za predbežný z formálneho aj obsahového hľadiska. Ďalšie sledovanie knižných prác, preverenie údajov, doplnenie, revidovanie údajov atď. umožní v budúcnosti vydať túto prácu v zdokonalenej definitívnej podobe.

L. Dvonč

PAVEL JOZEF ŠAFÁRIK (1795—1861)

Toho roku si pripomíname pamiatku významnej osobnosti slavistiky — Pavla Jozefa Šafárika, ktorý dokončil svoj plodný a bohatý život pred sto rokmi (26. júna 1861) v Prahe. V živote pre nepriazeň pomerov nemal vysoké postavenie, musel žiť veľmi skromne, s častým odriekaním a hmotnými starosťami, ale vo vedeckom svete doma i v cudzine mal úctu a vážnosť ako slavista, ktorý po Jozefovi Dobrovskom (1753—1829) stál v čele vedeckých výskumov o Slovanoch, štúdia ich literatúry a jazyka, folklóru, staršej histórie i súčasného stavu.

P. J. Šafárik písal spisovným jazykom českým, ktorý bol dlho spoločný Čechom i Slovákom, ale pôvodom i cítením bol Slovák, ako o tom svedčia i jeho najbližší — syn Vojtech a vnuk Konštantín Jireček. Narodil sa v gemerskej dedine Kobeliarove (13. mája 1795), študoval v Rožňave (1805—1808), Dobšinej (1808—1810) a v Kežmarku (1810—1814) na tamojšom lýceu, kde sa národne prebudil a kde ostal i po skončení školy ako vychovávateľ. V tomto čase jeho praktické poznanie slovenčiny nebolo síce úplné a dokonalé, ale ani také nepatrné, obmedzené na nárečia rodného Gemera a na východnú slovenčinu, ako častejšie spomínal Jozef Škultéty. Na školách prostredníctvom spolužiakov iste poznal i stredoslovenské nárečia, keď s priateľmi (Jánom Benediktim a i.) začal zbierať ľudové piesne (neskoršie ich vydával v Hromádkových Prvotinách a potom s Kollárom osobitne). Za štúdií vydal i svoju básnickú zbierku *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (v Levoči 1814), v ktorej sa ukázal ako nadaný básnik so zmyslom pre novú tematiku, založenú na vlastných zážitkoch, i vybrúsenú formu. V teórii jazykovej kultúry priklonil sa k zásadám Jozefa Jungmanna o obohacovaní nového spisovného jazyka bez meravého pridržiavania sa klasického jazykového dedičstva 16. storočia. Svoju básnickú reč síce obohacoval niektorými slovenskými prvkami, ale celkove ostával pri spisovnej češtine, ktorú dokonale poznal ako horlivý čitateľ Kralickej biblie i nových spisov Jungmannovej školy.

Svoje štúdiá Šafárik zavŕšil na univerzite v Jene (1815—1817), kde okrem teológie študoval i filológiu, históriu, filozofiu a prírodné vedy. Z Jeny si začal písať s Fr. Palackým a spolu s ním sa rozhodol zanechať poéziu a venovať sa vedeckej práci. Životný program utváral si Šafárik už na štúdiách v Jene: odborné štúdiá, myšlienkové ovzdušie prebudeného nemeckého nacionalizmu i jazyková problematika doma obrátili jeho pozornosť na jazyk a literatúru vlastného národa i ostatných Slovanov, z ktorých už na štúdiách v Kežmarku poznal najmä Srbov a Ukrajincov.

Po návrate z Jeny bol dva roky vychovávateľom v šľachtickej rodine v Bratislave (1817—1819). Tu sa priatelil s Fr. Palackým, ktorý študoval na lýceu a bol súkromným vychovávateľom. Spolu s ním vydal knihu *Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie* (1818). Obidvaja mladí učenci bojovali nielen o časomieru, zavrhujúc prízvučnú prozódiu, ale najmä o vyššiu úroveň československej literatúry.

Keďže sám Šafárik necítil k teológii dosť náklonnosti, nemohol nájsť primerané miesto na Slovensku, a tak prijal pozvanie za profesora a riaditeľa pravoslávneho gymnázia v Novom Sade (1819—1833). Tento pobyt u Juhoslovanov má základný význam pre Šafárika ako slavistu. Bol síce odlúčený od priateľov, duševne trpel pre zaostalosť pravoslávneho duchovenstva, ťažko znášal so svojou rodinou nezdravé podnebie, ale mal možnosť študovať staré slovanské literárne pamiatky v srbských kláštoroch a inak písomne sa stýkal so všetkými poprednými spisova-

teľmi v Uhorsku i v Čechách, ba už tu nadviazal styky i s ruskými, poľskými a inými slavistami. V úzkom styku bol s Jánom Kollárom v Pešti a Martinom Hamuljakom v Budíne; v listovnom spojení s nimi riešil problémy svojej práce i otázky národného života Čechov a Slovákov. Dokončil tu a s pomocou Hamuljakovou i tlačou vydal knihu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), ktorou sa naraz stal známym nielen v československej, ale i európskej verejnosti. Spracoval na základe najlepších odborných diel a čiastočne i na základe vlastných výskumov, najmä v odbore juhoslovanských literatúr, jednotlivé slovanské literatúry od najstarších čias po prítomnosť s výstižnými historicko-etnografickými charakteristikami období, a to biografickobibliografickou metódou, akou sa v tých časoch pracovalo u nás (J. Dobrovský, J. Jungmann) i v Nemecku (J. F. L. Wachler). Mladý učenec, odtrhnutý od vedeckých knižníc a učených spoločností, zhromaždil neobyčajne bohatý materiál a premyslene ho usporiadal, takže po prvý raz celé veľké Slovanstvo predstavil takto ako jednotný celok a tým budil obdiv a nadšenie nielen začínajúcich vedeckých a literárnych pracovníkov, ktorým dielo bolo určené, ale i starších učencov (i prísna kritika Dobrovského uznala dielo za užitočné). Slovanské národy, resp. ich jazyk a literatúru Šafárik rozdelil podľa Dobrovského na skupinu juhovýchodnú a severozápadnú. V severozápadnej skupine osobitné miesto venoval dejinám reči a literatúry Slovákov. Ako pri iných jazykoch a literatúrach aj tu podal najprv stručné historicko-etnografické poznámky, charakteristiku slovenčiny a nakoniec osudy slovenského jazyka a literatúry. Slovenčinu charakterizoval najprv ako celok v porovnaní s češtinou a inými slovanskými jazykmi, ale za základ vzal pritom strednú („vlastnú") slovenčinu, keď zdôraznil ako znaky slovenčiny samohlásky *a, o, u* proti predným *e, i* v češtine, dvojhlásky, vokál *ä*, mäkkosť niektorých spoluhlások, nedostatok *ř, g* popri *h, raz-* popri *roz-, -m* miesto *-u* v 1. os. préz. atď. Jeho znalosti slovenských nárečí neboli a ani nemohli byť v tom čase ešte úplné, z vlastnej skúsenosti najlepšie poznal gemerské a východoslovenské nárečia, ako jasne vidno i z tejto charakteristiky, ale predsa charakter slovenčiny vystihol lepšie ako jeho predchodcovia i súčasníci. Z jeho práce vyšiel i Ľudovít Štúr, ale nasledovali ho najmä M. M. Hodža a Martin Hattala a po nich aj iní jazykovedci. V otázke spisovného jazyka už v prvých svojich prácach a vo svojich vtedajších listoch J. Kollárovi a M. Hamuljakovi zaujal triezve a pevné stanovisko. Hoci v duchu Kollárových teórií o ľubozvučnosti reči zdôrazňoval prednosti slovenčiny v porovnaní s češtinou, jasne vyslovil svoj negatívny postoj k samostatnému spisovnému jazyku Slovákov, ako ho uzákonil Anton Bernolák a jeho stúpenci. Prednosti slovenčiny podľa Šafárika neoprávňovali spisovateľov povýšiť ju na spisovný jazyk, pretože proti tejto novote hovoril vtedajší stav Slovenska a slovenského ľudu i jeho dejiny, používanie češtiny ako spisovného a bohoslužobného jazyka protestantských Slovákov i rozumové úvahy. Pri hodnotení bernolákovskej literatúry Šafárik vyslovil želanie, aby sa slovenskí katolíci a evanjelici zhodli na spisovnom jazyku, ktorý by prijal českú gramatiku, ale štýl zachoval by si pravý slovenský kolorit používaním slovenských slov a frazeologických spojení. Tým by sa vyhovelo vyjadrovacím potrebám slovenského ľudu a zachovalo by sa literárne spojenie Čechov a Slovákov na prospech oboch bratských národov aj pre budúcnosť. Podrobnejší výklad o spisovnom jazyku Slovákov je už v zbierke *Písně světské lidu slovanského v Uhřích* (1823), ktorú vydal J. Kollár s pomocou P. J. Šafárika a iných.

Šafárikovo a Kollárovo riešenie otázky spisovného jazyka bolo iste dobre mienené, ale jeho polovičatosť mohla uspokojiť obe strany — českú i slovenskú — len na krátky čas. Českí spisovatelia a čitatelia neznášali v príspevkoch od Slovákov slovakizmy, Slováci zas mnohým, najmä novým českým výrazom nerozumeli. S nástupom kapitalizmu a s rozvojom slovenskej buržoázie a drobného zemianstva utváral sa v Uhorsku novodobý slovenský národ, ktorému na samobytný kultúrny život bol potrebný vlastný ohybný nástroj dorozumievania a myslenia. Na túto funkciu bibličtina už nedostačovala a novodobú spisovnú češtinu Slováci bez vlastných škôl slabo poznali. Takto vznikla moderná spisovná slovenčina pričinením mladšej generácie Štúrovej, ktorej Šafárik a Kollár už dobre nerozumeli, ako sa to ukázalo v bojoch o slovenčinu v známych *Hlasoch o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), ale ktorej nepriamo sami ukázali cestu k spisovnej slovenčine.

V prvom veľkom diele Šafárikovom nachodíme v jadre nielen jeho myšlienky o slovenčine, ktorých sa pridržiaval v podstate po celý život, ale i základ všetkých hlavných jeho diel. Ešte za pobytu v Novom Sade dôkladne prepracoval časť o juhoslovanských literatúrach, ktorá samostatne vyšla až po jeho smrti. Dejiny srbského jazyka, resp. prvú srbskú historickú gramatiku vydal v osobitnej knihe (*Serbische Lesekörner* 1833). Keď sa r. 1833 odvážil zanechať profesúru a odsťahovať sa do Prahy, kde spočiatku žil z podpory anonymných priateľov, pustil sa do spracovania najstarších dejín Slovanov, ktoré ho boli zaujali už v Novom Sade (*Über die Abkunft der Slaven* 1828). Po dlhých prípravách a štúdiách vydal Šafárik svoje vrcholné dielo *Slovanské starožitnosti* (1836—37), v ktorých skvelým spôsobom na základe všetkých dostupných prameňov osvetlil vznik, vývin a miesto Slovanov medzi indoeurópskymi národmi ako veľkého a rovnocenného národa v pomere k ostatným európskym národom. Šafárikovo dielo malo podobnú buditeľskú úlohu u Slovanov ako Slávy dcera. — Súčasný stav Slovanstva zachytil Šafárik z každej stránky vo svojej „zlatej knižke", nazvanej *Slovanský národopis* (1842, 1843, 1849).

Teoretickej a historicko-porovnávacej jazykovede venoval Šafárik niekoľko významných štúdií, uverejňovaných v časopisoch v r. 1846—1848, keď sa uchádzal o profesúru na univerzite v Prahe. Napísal príručku staročeskej gramatiky (1845), zasiahol do diskusií o pravopisnej reforme (1843), zúčastnil sa pri úpravách vedeckej terminológie školskej a právnickej (1850) a venoval sa najmä štúdiu starých slovanských textov. Posledným vynikajúcim dielom Šafárikovým je kniha o pôvode hlaholského písma, o ktorom proti staršej mienke dokázal, že je staršie než cyrilské (*Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus* 1858).

Šafárik žil v Prahe ako učenec dosť utiahnuto. Slavisti z celej Európy ho však často vyhľadávali osobne i listovne. Praha bola v tých časoch dôležitým strediskom slavistiky predovšetkým jeho zásluhou. Keď bolo treba verejne vystúpiť, neváhal jasne vyjadriť svoje pokrokové stanovisko, ako bolo i na slovanskom sjazde v Prahe. V časoch porevolučnej reakcie žil v ustavičných obavách pred policajným prenasledovaním. V jeho chorobe český národ prejavil mu svoju úprimnú účasť a jeho pohreb stal sa národnou manifestáciou.

Šafárik zanechal nám veľké vedecké dielo, v ktorom živé myšlienky môžu byť podnetné i pre našu prítomnosť.

E. Jóna

Mládza, otava, kosienok. — V slovenských nárečiach na pomenovanie trávy, ktorá rastie po prvom kosení, používa sa niekoľko slov. Doteraz síce nemáme lingvistický atlas, ani nárečový slovník, kde by bolo presne vymedzené územie výskytu slovenských slov, ale podľa známych údajov možno aspoň približne určiť, že na západnom a východnom Slovensku sa používa slovo *otava,* na severnej časti stredného Slovenska *mládza,* na južnej časti *kosienok,* „košenok" atď. V krásnej literatúre vyskytujú sa všetky tri výrazy, v odbornej literatúre používa sa v poslednom čase ako termín slovo *mládza.* Iné nárečové výrazy, ako „košarina", „kosarina", „korenko", nemajú pre spisovný jazyk taký význam ako uvedené tri, lebo do krásnej literatúry sa nedostali.

Poučná je minulosť slov *mládza, otava, kosienok.* V staršom období slovnikári zachytili všetky tri slová, ale prednosť dávali výrazu *otava,* ktorý sa vyskytuje i v češtine (už J. Palkovič zdôrazňuje, že *otava* je aj v ruštine). Štúrovci poznali a používali všetky tri výrazy, najmä v spisoch určených pre široké vrstvy obyvateľstva (v novinách a v kalendároch). Pri utváraní a ustaľovaní celonárodného spisovného jazyka taký spôsob vyjadrenia, aký používali štúrovskí spisovatelia, bol nevyhnutný: v texte na prvom mieste používali jeden z názvov a v zátvorke uvádzali ostatné dva. Zo slovenských slovníkov dostali sa slovenské slová *kosienok / kosienka* a *mládza* i do českých slovníkov — Jungmannovho a Kottovho (*mládza* až z Loosovho slovníka). — P. Tvrdý pravdepodobne podľa západoslovenského úzu ako základné heslo vykladá slovo *otava* („tráva po prvom kosení rastúca, mládza"), slovo *mládza* vykladá len synonymom (*mládza = otava*), kým *kosienka* je u neho „sviežo skosená lúka". U Tvrdého za synonymá sa pokladajú teda len *otava* a *mládza,* kým „kosienka" má nový, osobitný význam.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 priniesli nové, puristické hodnotenie týchto slov: ako základný názov bez označenia uvádzajú slovo *mládza;* podobne bez označenia majú výraz *kosienka,* ale vykladajú ho slovom *mládza;* slovo *otava* označili hviezdičkou ako nespisovné.

Pravidlá z r. 1953 uvádzajú ako spisovné podoby týchto slov *kosienka, mládza, otava* na príslušných miestach bez poznámky. Ich význam podáva *Slovník slovenského jazyka I* (1959), *II* (1960): heslo *mládza* je spracované celkom stručne s výkladom „tráva po prvej kosbe, otava"; heslo *otava* má výklad „tráva, ktorá narastie po prvom kosení, seno z druhej kosby, mládza" a typické spojenie *kosiť, sušiť o-u (o-y); bujná o.* (J. Mat.); slovo *kosienka / kosienok* je označené ako ľudové a má výklad „čerstvo pokosená lúka". V dokladoch, ktoré sa citujú z Timravy a Tajovského, vysvitá, že ide o dva významy, resp. o dve slová: u Timravy na podobu *kosienok* (v ipeľskom nárečí z Novohradu poznám i podobu „košenok") sa viaže význam „otava, mládza" a u Tajovského na podobu *kosienka* sa viaže význam „skosená lúka".

Je zrejmé, že heslo *kosienka / kosienok* nie je spracované vyhovujúcim spôsobom ani v Pravidlách z r. 1953, ani v Slovníku slovenského jazyka I. Podľa doteraz nazbieraného materiálu ide o dve slová, ktoré v slovníku treba spracovať v dvoch osobitných heslách. Slovo *kosienka* vo význame „skosená lúka" sa pekne ilustruje

v citáte: *Keď podrastie na k o s i e n k a c h mládza...* (Kuk. XIX, 215). Pravda, slovo *kosienka* nie je v tomto význame časté, hoci sa v podobe ženského rodu vyskytuje — okrem uvedených prípadov u Tajovského a Kukučína — u Vansovej, Ondrejova, Gabaja a i. Len ako druhý význam hesla *kosienka* treba uviesť význam „mládza, otava" a označiť ho ako nárečový. V druhom hesle treba uviesť slovo *kosienok* vo význame „mládza, otava" a označiť ho ako nárečové, resp. krajové, hoci je dobre doložené z krásnej literatúry (Timrava, Hviezdoslav a i.). V odbornej literatúre sa spomína ako nárečové slovo, napr. u A. Kmeťa (Veleba Sitna 93): *Sená a mládze (tu hovoria k o s i e n k y) okolo Sitna je ťažko dosušiť.*

Do slovotvorného systému slovenčiny dobre zapadá i *kosienka* (ako *sušienka, písanka, riekanka* a i.) i *kosienok* (ako *pasienok, výžinok, odpočinok* atď.), významove sú priezračné, mohli by sa využiť ako termíny, ale doteraz sa tak nestalo.

V nových poľnohospodárskych (krmovinárskych) príručkách sa používa pravdepodobne pod vplyvom Pravidiel z r. 1940 ako odborný termín slovo *mládza,* menej často paralelne i *otava.* V literatúre je slovo *mládza* dobre doložené: *voňavá m.* (Plávka) *zaparená m.* (Švantner), *bujná m.* (Mináč), *pokosiť m-u* (Tajovský), *zvážať m-u* (Hviezdoslav), *m. sa zelenie na lúkach* (Kukučín), *vôňa pokosenej mládze z lúk* (Mináč) atď. V slovnej zásobe spisovnej slovenčiny má teda *mládza* pevné miesto, i keď pod vplyvom českých výrazov *mláz, mlází* s významom „mladá hora; mladé vetvičky" niekedy dostáva širší význam. Slovotvorne súvisí so základom *mlad- (mladý, o-mlad-iť* atď.) a radom slov *núdza, tvŕdza, chôdza, priadza.*

Slovo *otava* je z uvedených slov najstaršie: je praslovanské, vyskytuje sa i dnes v slovanských jazykoch, hoci napr. v spisovnej poľštine dnes už nie je bežné. Pôvodom súvisí s predložkou *od* (v praslovančine mala podobu *ot),* ale tento pôvod sa dnes už neuvedomuje, takže je slovo významove nepriezračné, „značkové". V literatúre slovo *otava* je približne rovnako doložené ako *mládza: kosiť o-u* (Tajovský), *petrence o-y* (Vansová), *o t a v u radšej kone žerú než seno* (Vajanský), *v robote okolo o t á v* (Rysuľa), *Ja vás ľúbim ako tichý dážď o t a v a* (Orol III), podobne Slovenskje nár. novini, Sládkovič a i. Slovo *otava* — ako vidno z dokladov — nemožno vylúčiť zo slovnej zásoby slovenčiny, ako chceli puristi zo snahy po originalite, svojskosti slovenského slovníka a azda i pre neznalosť slovenského jazykového materiálu.

Treba predpokladať, že staré slovenské slovo *otava* na strednom Slovensku v časoch feudálnej rozdrobenosti zaniklo, predmet vyjadroval sa opisom („druhé seno" a i. podobne ako v poľštine), ale časom vznikli na rozličných miestach nové pomenovania *mládza, kosienok* a i. Do spisovného jazyka ako najvyššej formy národného jazyka dostali sa tieto slová ako synonymá.

V súčasnom spisovnom jazyku slová *mládza* a *otava* sú rovnakého významu (synonymá), ale ako odborný termín sa zaužívalo slovo *mládza.* Z nárečových synoným do literatúry sa dostal výraz *kosienok,* ale doteraz nestratil príznak nárečovosti.

E. Jóna

Judo. — J. R. z Bratislavy a iní sa pýtajú, ako sa má vyslovovať slovo *judo,* keďže reportéri televízie vyslovujú raz *judo* s *j-,* raz *džudo* s *dž-* na začiatku slova. Odpovedáme im takto.

Cudzie slová, ktoré sme prevzali v písomnom, nie v priamom ústnom styku,

zachovávajú si často dosť dlho grafickú podobu toho jazyka, z ktorého k nám prešli. Tak to býva dosť často vo výrazoch športových, kuchárskych a iných.

Slovo *judo* má japonský pôvod a prešlo k nám prostredníctvom angličtiny. Je to názov sebaobrany a zápasu voľného štýlu, ktorý do r. 1882 bol rozšírený v Japonsku pod názvom *jiu-jitsu* (vyslov *džiu-džicu*). Výraz *judo* predstavuje zúženú podobu japonských slov *jiu-jitsu-do* (*jiu* = jemný, *jitsu* = umenie, *do* = cesta; porov. A. A. Lebeda, *Základy judo*, Praha 1960). Preto v starších slovníkoch slovo *judo* sa nevyskytuje (ani vo väčších slovníkoch cudzích slov, ako je slovník vydaný Tatranom 1953). V *Slovníku slovenského jazyka I* (1959) je *judo* v osobitnom hesle ako športový výraz s výkladom „novšie pomenovanie pre jiu-jitsu" bez udania pôvodu a bez naznačenia výslovnosti; *jiu-jitsu* v inom hesle sa vykladá ako „japonský spôsob sebaobrany v zápase (bez zbrane)" a označuje sa ako športový výraz japonského pôvodu s výslovnosťou *(džiudžicu)*. V slove *judo* tento slovník teda predpokladá výslovnosť začiatočného *j-* podľa písma. Takáto výslovnosť v jazykovej praxi sa skutočne vyskytuje.

V slovanských jazykoch nám najbližších — v češtine a v ruštine — je ustálená výslovnosť, ktorá má vystihnúť výslovnosť v japončine, respektíve v angličtine. V *Slovníku spisovného jazyka českého I* (1960) je toto slovo kodifikované v podobe *džudo*, pri hesle *judo* sa na predošlé len odkazuje. Ruský *Slovar' inostrannych slov* (1949) má ho v podobe *dziuudo* (*дзюудо*). Výslovnosť s *dž-* sa doteraz v slovenčine vyskytuje ako jeden z variantov popri výslovnosti s *j-*. Toto kolísanie súvisí s rozporom medzi písanou podobou a výslovnosťou. Z uvedených faktov je zrejmé, že i v slovenčine treba dávať prednosť výslovnosti s *dž-*, ako je to v prípadoch *džem, džez* ap., ktoré sa donedávna písali s *j-* na začiatku *(jam, jazz)*. Pri najbližšej úprave našich normatívnych príručiek bude treba prispôsobiť výslovnosti aj písanie a zmeniť *judo* na *džudo* podobne, ako sa zmenilo písanie *jam* na *džem, jazz* na *džez*.

E. Jóna

Patrice Lumumba. — Meno bojovníka a mučeníka za slobodu konžského ľudu a za nezávislosť Konžskej republiky Patricea Lumumbu stalo sa dnes známym na celom svete. Píše o ňom svetová tlač, vznáša sa na vlnách éteru. Meno *Patrice Lumumba* objavuje sa temer denne aj v našej tlači.

Povšimli sme si, že ohýbanie Lumumbovho rodného mena *Patrice* pôsobí našim novinárom ťažkosti. Spravidla ho nechávajú nesklonné. To však nie je v súlade s normou dnešnej spisovnej slovenčiny. Meno *Patrice* nepatrí k menám takého typu, ktoré v spisovnej slovenčine v spojení s priezviskom ostávajú nesklonné, ako napr. *François Villon, Endre Gellért, André Stil, Jenő Kenessy* ap. (Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1957, § 107, str. 85.)

Meno *Patrice* treba zaradiť medzi francúzske (a anglické) mená zakončené na tzv. nemé *-e*, ktoré sa nevyslovuje a pri pripájaní slovenských koncoviek vypadáva. Sú to mená ako *Maurice, Laplace, Le Sage, Malebranche, De Gaulle, Lafargue, Shakespeare, Hume* ap. Pretože sa koncové nemé *-e* v týchto menách nevyslovuje (vyslovujeme napr. *Móris, Laplas, L'Sáž, Malbranš, D'Gol, Lafarg, Šejkspír, Hjum*), majú vo výslovnosti spoluhláskové zakončenie, ktoré je bežné aj v slovenských menách. A práve preto sa takéto mená skloňujú viac-menej pravidelne podľa slovenských vzorov.

V pravopise rozlišujeme dve skupiny týchto mien. V jednej skupine sa koncové

nemé *-e* pri ohýbaní vypúšťa. Sú to mená ako *Shakespeare, Hume, Lafargue, De Gaulle,* v ktorých koncové nemé *-e* nemá vplyv na výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky. Skloňujeme teda *Shakespeara, Huma, Lafargua, De Gaulla, Shakespearovi, Humovi, Lafarguovi, De Gaullovi* atď.

V druhej skupine týchto mien má nemé *-e* vplyv na výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky. Podľa pravidiel francúzskeho i anglického pravopisu tvorí nemé *-e* s predchádzajúcim písmenom pre niektoré spoluhlásky pravopisnú jednotku, v ktorej *-e* má funkciu upozorňovať na výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky. Takéto pravopisné jednotky tvoria vo francúzskom a anglickom pravopise skupiny písmen *ce* (vysl. *s*), *che* (vysl. franc. *š*, angl. *č*), *ge* (vysl. franc. *ž*, angl. *dž*). Pri skloňovaní francúzskych a anglických mien, ktoré sa končia na niektorú z týchto skupín, koncové nemé *-e* nevynechávame. Vynechaním nemého *-e* by sa totiž porušili spomenuté pravopisné jednotky ako celok a to by malo vplyv na zmenu výslovnosti. Keby sme napr. pri skloňovaní mien *Maurice, Le Sage* vynechali nemé *-e*, vznikli by pravopisné podoby „Maurica, Le Saga, Mauricovi, Le Sagovi" ap. A takýmto pravopisným podobám by už nezodpovedala výslovnosť *Mórisa, Mórisovi, L'Sáža, L'Sážovi,* ale výslovnosť *Mórika, Mórikovi, L'Sága, L'Ságovi* ap. Inými slovami: zmena pravopisu v takýchto menách by mala za následok stratu ich totožnosti. Preto pri skloňovaní francúzskych a anglických mien (rodných i priezvisk) na *-ce, -che, -ge* treba v písme ponechať nemé *-e* vo všetkých pádoch.

Toto pravidlo sa vzťahuje aj na meno *Patrice.* Celé meno *Patrice Lumumba* treba teda v slovenčine skloňovať takto: 2. a 4. p. *Patricea Lumumbu,* 3. a 6. p. *Patriceovi Lumumbovi,* 7. p. *Patriceom Lumumbom.* Vyslovujeme: *Patris, Patrisa, Patrisovi, Patrisom.*

Š. Peciar

O gen. pl. slova Vráble. — Podstatné meno *Vráble* ako pomnožné mužské neživotné podst. meno patrí ku vzoru *stroj.* Podst. mená tohto vzoru majú v gen. pl. pádovú príponu *-ov.* Naproti tomu slovo *Vráble,* ako to výslovne pripomínajú *Pravidlá slovenského pravopisu,* má v gen. pl. tvar *Vrábeľ,* teda tvar, ktorý vybočuje z rámca bežného tvorenia gen. pl. podst. mien vzoru *stroj.*

Pri podst. menách vzoru *stroj* tvorí sa gen. pl. bez pádovej prípony *-ov* len pri dvoch podst. menách. Ponajprv je to podst. meno *Ladce,* pri ktorom je tvar gen. pl. *Ladiec.* Tento tvar sa výslovne pripomína jednak v *Gramatike jazyka slovenského* od J. Orlovského a L. Aranya (Bratislava 1946, 135), jednak v *Pravidlách slovenského pravopisu,* zrevid. vyd., Bratislava 1957, str. 74. Ďalej bez prípony *-ov* je v gen. pl. podst. meno *Vráble.* Tvar *Vrábeľ* uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1957 v pravopisnom a gramatickom slovníku.

V bežnej jazykovej praxi stretávame sa však namiesto tvaru gen. pl. *Vrábeľ* skôr s podobou *Vrábľov,* v ktorej je pádová prípona *-ov* v súhlase s tvorením gen. pl. pri ostatných podst. menách vzoru *stroj.* Tvar *Vrábľov* sme si vypísali napríklad z denníka Pravda: *Z Vrábľov do zámoria* (roč. 37, 1956, čís. 78, str. 8) a z časopisu Život: *Povyše Vrábľov, za starým dreveným mostom, sa vozy zastavujú* (roč. 10, 1960, čís. 51, str. 12). Ako si vysvetliť existenciu podoby *Vrábľov* a ako ju hodnotiť?

Gen. pl. bez pádovej prípony pri mužských neživotných podstatných menách

sa síce vyskytuje, ale skôr pri vzore *dub* (napr. pri podst. menách na *-any*, podst. menách ako *Hájniky, Dvorníky* atď.), kým pri podst. menách vzoru *stroj* sa vyskytuje len pri dvoch podst. menách. Už obmedzenie sa takéhoto tvorenia gen. pl. na dva prípady vytvára predpoklad pre zatláčanie bezpríponových tvarov v prospech tvarov s príponou *-ov*. Samotná táto skutočnosť však ešte nestačí. Sú tu aj iné príčiny, ktoré naliehavejšie nastoľujú otázku podoby gen. pl. na *-ov* pri slovách *Ladce* a *Vráble*, najmä však pri slove *Vráble*. Treba tu brať do úvahy skutočnosť, že tvar gen. pl. sa pri slovách *Ladce* a *Vráble* tvorí pomocou vkladných hlások. (Vkladné *e* je pri slove *Vráble* preto, aby sa dodržal rytmický zákon.) Takéto tvorenie gen. pl. pomocou vkladných hlások nie je však typické pre mužské podstatné mená, ale pre ženské a stredné podstatné mená. Preto pozorujeme rozpaky pri hodnotení podst. mien *Ladce* a *Vráble* z hľadiska gramatického rodu. Na jednej strane sa tieto podst. mená na základe podôb *Ladcom, Vrábľom, Ladcoch, Vrábľoch* zaraďujú výrazne medzi mužské podst. mená, na druhej strane však prítomnosť tvarov s vkladnými samohláskami v gen. pl. ich „pripája" skôr k ženským podst. menám, kde sú vkladné samohlásky bežným prostriedkom na tvorenie gen. pl. Blízkosť k ženským podst. menám sa ešte násobí existenciou podôb 1. a 4. pádu množ. čísla na *-e*. Podoby *Ladce* a *Vráble* svojím zakončením budia dojem podst. mien ženského rodu vzoru *ulica*. Tvary *Ladiec* a *Vrábeľ* sa podľa toho pociťujú skôr ako ženské tvary, než ako mužské.

Že toto uvažovanie je správne, ukazujú nám *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1940, ktoré na str. 435 uvádzajú heslo *Vráble* takto: *Vráble, Vrábeľ*, l. *Vrábľach*, ž. pomn. Ako vidieť, podst. meno *Vráble* sa v slovenčine pokladalo za meno ženského rodu. V súhlase so ženským rodom bol pri ňom celkom prirodzený genitívny tvar *Vrábeľ*. Keď hodnotíme meno *Vráble* ako meno mužského rodu, tvar *Vrábeľ* sa pociťuje ako „výnimka", ako odchýlka od bežného stavu pri skloňovaní podst. mien vzoru *stroj*.

Pri tvare gen. pl. *Vrábeľ* ťažkosti zväčšuje v praxi aj otázka, či sa tu má alebo nemá zachovávať rytmický zákon. Pravidlá slovenského pravopisu žiadajú rytmický zákon dodržiavať, pretože kážu tvoriť tvar *Vrábeľ*, v ktorom je krátka samohláska *e* po predchádzajúcej dlhej slabike. Na druhej strane však vieme, že podstatné mená ženského a stredného rodu so sonórnou spoluhláskou na konci kmeňa môžu tvoriť gen. pl. s vkladnou samohláskou *e* alebo dvojhláskou *ie*, takže sa pri nich rytmický zákon môže, ale nemusí zachovávať, porov. *číslo — čísel — čísiel, výhra — výher — výhier* atď. Podľa toho ani pri mužskom podst. mene *Vráble* so sonórnou spoluhláskou na konci kmeňa nebol by vylúčený tvar *Vrábieľ* popri tvare *Vrábeľ*.

Ako vidíme, používanie gen. pl. bez pádovej prípony *(Vrábeľ)* prináša so sebou viaceré ťažkosti (ojedinelosť v systéme tvorenia gen. pl. pri mužských neživotných podst. menách vzoru *stroj* a s tým súvisiaca nejasnosť z hľadiska príslušnosti ku gramatickému rodu, neistota z hľadiska zachovávania alebo nezachovávania rytmického zákona). Tieto ťažkosti a rozpaky sa v jazyku riešia jednoducho tak, že sa namiesto nesystémového tvaru *Vrábeľ* tvorí tvar *Vrábľov* v súhlase s tvorením tohto pádu pri slovách vzoru *stroj*. Pri tvare *Vrábľov* pádová prípona *-ov* celkom zreteľne ukazuje, že ide o podst. meno mužského rodu, čím sa posilňuje vedomie mužského gramatického rodu. V súhlase so zisteným stavom navrhujeme zaviesť tvar gen. pl. *Vrábľov* namiesto doterajšieho tvaru *Vrábeľ*.

L. Dvonč

Skloňovanie slova rukoväť. — Ženské podstatné mená zakončené na spoluhlásku skloňujú sa podľa vzoru *dlaň* alebo podľa vzoru *kosť*. Vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme celkom zreteľnú tendenciu skloňovať podstatné mená ženského rodu zakončené na spoluhlásku podľa vzoru *dlaň*. Ukazuje na to prechod mnohých slov, ktoré sa pôvodne skloňovali podľa vzoru *kosť*, ku vzoru *dlaň*. Tento prechod veľmi pekne vidíme pri porovnaní príručky Sama Czambla *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, s najnovšou normou spisovnej slovenčiny, ako ju zachycuje vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1957. Prechod podst. mien vzoru *kosť* k podst. menám vzoru *dlaň* pozorujeme nielen v spisovnej slovenčine, ale napríklad aj v češtine, ako na to zvlášť poukazuje najnovšie napr. Alois Jedlička v príručke *Čeština pro Čechy*, Praha 1960 (*Skloňování jmen, jeho dnešní stav a vývojové tendence*, str. 93—95).

Jedným z príkladov na prechod podst. mena vzoru *kosť* k podst. menám vzoru *dlaň* je aj podstatné meno *rukoväť*. Toto slovo sa má podľa platných normatívnych príručiek skloňovať práve podľa vzoru *kosť*. V štúdii *Skloňovanie substantív typu dlaň a kosť* (SR 14, 1948/1949, 44) som navrhoval, aby sa podst. meno *rukoväť* neskloňovalo podľa vzoru *kosť*, ale podľa vzoru *dlaň*. Táto požiadavka bola však vyslovená bez príslušného dokladového materiálu, ktorý by presvedčivo ukázal, že je celkom oprávnená. Na tomto mieste chceme priniesť takýto materiál a ukázať na správnosť tejto požiadavky.

Uvedieme najprv doklady zo slovníkového materiálu Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, v ktorých máme v gen. sing. a nom. a akuz. pl. pádovú príponu *-e* podľa vzoru *dlaň* namiesto prípony *-i* podľa vzoru *kosť*: *Siahne na svoj kord, vytiahne ho a hlavu rukoväte pritláča do vosku* (Slovenské pohľady 1940). — ... *vreteno, ktoré možno otáčať a zabezpečiť pritiahnutím rukoväte* (Kunc—Hrouda). — *rukoväť, -e f.* (Viest). — *Na upínanie dáme rukoväte z izolačnej látky* (Vikár). — *V hlave mu hučí a v držadle širokého zrkadlového vešiaka jagajú sa kostené rukoväte dáždnikov* (Št. Letz). — *Hodno si všímať publikácie Ústavu. ... Rukoväte* (Slovenské pohľady 1940). K týmto dokladom môžeme pridať ďalšie doklady, ktoré sme získali pri vlastnej excerpcii: *Ich úlohou bolo pripraviť rukoväte a ostrie mečov* (Francesco D. Guerrazzi, Obliehanie Florencie, prel. Mikuláš Pažítka, Bratislava 1960). — *Takto sa smiali, opierajúc sa o rukoväte mečov križiackych* (Karel Schultz, Kameň a bolesť, prel. Ľudo Zúbek, Bratislava 1959). — *Vydávanie technickej literatúry sa orientovalo prednostne na základné príručky a rukoväte* (Nové knihy I, 1960, čís. 12, str. 1b)

Cenné sú pre nás aj záhlavia excerpčných lístkov so slovom *rukoväť*, ktoré sú v slovníkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV. Na záhlaví 19 excerpčných lístkov, na ktorých sú doklady na slovo *rukoväť* v inom páde než gen. sing. alebo nom. a akuz. pl., je napísané *rukoväť, -e, ž.*, teda pádová prípona *-e* v gen. sing. Na tých excerpčných lístkoch, kde je slovo *rukoväť* v gen. sing. a nom. a akuz. plur. doložené podobou *rukoväte*, je všade v zhode s dokladmi napísané aj na záhlaví lístkov *rukoväť, -e, ž.* Excerptori teda tiež skloňujú slovo *rukoväť* podľa vzoru *dlaň*, pričom podoba *rukoväte* prevyšuje na záhlaví lístkov nad podobou *rukoväti*. Aj táto skutočnosť hovorí v prospech nášho výkladu, že slovo *rukoväť* sa v dnešnej spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *dlaň* (pravda, aj podľa vzoru *kosť*, ako to vyžaduje súčasná norma).

Ak máme vyjadriť dnešný stav pri skloňovaní slova *rukoväť*, budeme tu musieť postupovať rovnako ako pri slove *tvár*, pri ktorom Pravidlá slovenského pravo-

pisu poznajú v gen. sing. jednak tvar podľa vzoru *dlaň*, jednak tvar podľa vzoru *kosť (tváre/tvári)*. Takýto stav pozorujeme aj pri slove *rukoväť* v gen. sing. a nom. a akuz. pl. Navrhujeme, aby sa pri slove *rukoväť* popri skloňovaní podľa vzoru *kosť* uznalo ako správne aj skloňovanie podľa vzoru *dlaň* v zhode so zisteným stavom.

L. Dvonč

„Šnekový lis" — skrutkový lis. — V tehliarstve sa používa stroj, ktorý stláča pripravenú hlinovú masu, postupne ju vytláča v podobe súvislého pásma a z tohto pásma sa odrezávajú určené výlisky — tehly alebo iné výrobky. Pretože ide o stláčanie masy, nazýva sa stroj *lisom*. Ako rozlišujúci príznak sa ďalej berie okolnosť, že materiál z tohto lisu vychádza v podobe súvislého pásma. Preto sa celý lis nazýva *pásmovým lisom* (porov. *Terminológiu silikátového priemyslu*, Bratislava 1955, 29). Podľa konštrukčných úprav sa takéto lisy delia na *skrutkové*, *piestové* a *valcové*.

V hovorovej reči sa skrutkový lis označuje ako „šnekový lis". Do spisovného jazyka, resp. do odbornej terminológie však nemožno prijať slová „šnek", „šnekový", lebo slová nemeckého pôvodu sa v takýchto súvislostiach bežne chápu ako cudzie, nepatriace do systému slovenčiny. Pravda, nemožno slovo „šnek" jednoducho „preložiť" do slovenčiny slovom *slimák*, lebo podobnosť s ulitou slimáka (a tým menej s pomalým pohybom) je veľmi ďaleká. Okrem toho v dnešných jazykoch sa odborné názvy takýmto prenášaním názvov zvierat na názvy strojov alebo ich častí už netvoria. Anglický a francúzsky názov „šneku" ukazujú, že ide vlastne o nekonečnú skrutku *(endless wire, vis sans fin)*. Preto sa v uvedenej Terminológii silikátového priemyslu uvádza názov *skrutkový lis*. Ak by sa ukázalo, že slovo *skrutka* tu nie je dosť výstižné, mohlo by sa uvažovať o slove *závit* a o *závitovom lise*.

J. Horecký

Štiepny materiál. — V atómovej fyzike sa bežne pracuje s pojmom štiepenia, no niektorí autori slovo *štiepenie* píšu v podobe „štepenie". Podoba „štepenie" tu nie je správna, lebo ako ukazuje slovníkový materiál Ústavu slovenského jazyka, slovesom *štepiť* sa označuje činnosť, pri ktorej sa na rastlinu, obyčajne ovocný strom, pripája výhonok inej sorty, aby sa pôvodný strom stal ušľachtilejšou odrodou. Slovesom *štiepiť* sa zase označuje delenie na niekoľko častí, obyčajne po dĺžke. Pri rozpade atómového jadra ide zrejme o delenie, rozdeľovanie, preto je v týchto súvislostiach správna podoba *štiepiť*, *rozštiepiť*.

Ak sa od slovesa *štiepiť* utvorí príponou *-ný* prídavné meno, ktorým sa má vyjadriť účel alebo akýkoľvek iný vzťah k štiepeniu, korenná dĺžka sa nemení. Vzniká tak podoba *štiepny*. Teoreticky by síce bola možná aj podoba *štepný*, ako ukazujú dvojice *kĺzať — klzný*, *strieľať — strelný*, *vliecť — vlečný*. Ale práve snaha rozlíšiť slovesá *štiepiť* a *štepiť* vedie aj k zachovaniu dĺžky v prídavnom mene. Správna je teda podoba *štiepny*, opierajúca sa o dvojice *priasť — priadny*, *kŕmiť — kŕmny*, *kúpiť — kúpny*, *brúsiť — brúsny*. Podoba *štiepny* sa vyskytuje v spojeniach ako *štiepny proces*, *štiepna reakcia*, *štiepny materiál*, *štiepne úlomky*.

J. Horecký

Fanúšek. — Šport má veľa prívržencov a obdivovateľov, ktorí zvyčajne tvoria obecenstvo pri pretekoch a zápasoch. Ide tu najmä o prívržencov jednotlivých jednôt, ktorí nechýbajú ani na jednom podniku svojej jednoty alebo svojho mužstva. Týchto nazývame rozlične: sú to *prívrženci, skalní prívrženci, skalní, (športoví) kmotrovia, fanúškovia* istého športového odvetvia alebo istej jednoty. No medzi týmito synonymami sú isté rozdiely.

V spisovných prejavoch vážneho rázu používame neutrálne pomenovanie *prívrženec* (športu, jednoty, mužstva ap.). To je základné pomenovanie v celom synonymickom rade. Často sa používa aj výraz *verný prívrženec*, zriedkavejšie *skalný prívrženec* (jednoty, športu ap.).

V hovorovej reči sa zo spojenia *skalný prívrženec* utvorilo jednoslovné pomenovanie *skalný* (podobne ako *hlavný* z *hlavný čašník*). Zavše povieme o niekom, že je *skalný Slovana, skalný Červenej hviezdy* ap.

Žartovne znie zriedkavejšie pomenovanie *športový kmotor*, a takisto aj pomenovanie *kmotor Spartaku, kmotor Dynama* ap.

Hovorové až slangové zafarbenie má slovo *fanúšek*. Preto je jeho frekvencia v prejavoch o športe veľmi veľká. Hovoríme o *fanúškoch Iskry, o futbalových fanúškoch, o fanúškoch ľadového hokeja* ap.

Slovo *fanúšek* sme prevzali z češtiny a hláskoslovne sme si ho adaptovali. V češtine sa slovo *fanoušek* utvorilo na základe písanej podoby anglického slova *fan* (vyslov *fän*), ktoré takisto vzniklo v športovom slangu, a to z medzinárodného slova *fanatik*. Vznik športového výrazu *fan* kladie veľký *Oxfordský slovník angličtiny* do osemdesiatych rokov minulého storočia.

Treba len dbať o to, aby sme uvedené členy synonymického radu používali na správnom mieste. Preto niet príčiny, aby sme zo slovnej zásoby slovenského jazyka vylučovali napr. prevzaté slovo *fanúšek* a jeho odvodeninu *fanúškovať*.

J. Ružička

Fonotéka a filmotéka. — Na prvý pohľad je zrejmé, že slová *fonotéka* a *filmotéka* sú zložené slová, ktoré v druhej časti majú morfému *-téka*. V prvej časti majú však morfémy *fono-* a *filmo-*, ktoré sú známe z iných jednoduchých aj zložených slov, ako *fonetika, fonograf, film, filmovať*. Porovnávaním príbuzných slov sa ukazuje, že slová *fonotéka* a *filmotéka* treba morfematicky členiť takto: *fon-o-téka, film-o-téka*. Samohláska *-o-* je spojovacou morfémou, ktorá je bežná v mnohých typoch zložených slov (napr. *vod-o-vod, pekn-o-duchý*).

Morféma *-téka* je reflexom gréckeho slova *thēkē* s významom „schránka, nádoba" ap. Táto morféma sa používa u nás iba v zložených slovách: *bibliotéka, pinakotéka, diskotéka, kartotéka*. Sú to všetko medzinárodné slová, ktoré majú korene v klasických jazykoch alebo boli utvorené podľa ich vzoru. Spoločnou významovou črtou je význam schránky, zbierky, súboru, archívu. *Bibliotéka* je knižnica, *pinakotéka* znamená obrazáreň, *diskotéka* je zbierka alebo archív gramofónových platní, *kartotéka* zasa znamená súbor listov alebo lístkov istého druhu. Podľa toho ľahko usúdime, že *fonotéka* aj *filmotéka* znamenajú nejakú zbierku, nejaký archív ap.

Fonotéka je zbierka či archív zvukových záznamov. *Filmotéka* je zas archív alebo zbierka filmov. Obidve tieto slová sú odborné termíny, a preto neprekvapuje, že sa priemerne používajú dosť zriedkavo. Ani nový *Slovník slovenského jazyka I*, vydaný Slovenskou akadémiou vied roku 1959, ba ani *Malý slovník cudzích slov*,

vydaný Slovenským pedagogickým nakladateľstvom v Bratislave 1958, tieto medzinárodné termíny nezaznamenávajú.

Do skupiny takto utvorených slov patrí aj slovo *apatieka*. Je z nich vari najstaršie, lebo už v starej gréčtine bolo slovo *apothéké* s významom „sklad, komora" ap. Toto slovo sa v slovenčine používa už dávnejšie, a preto sa aj hláskove prispôsobilo domácim slovám: tak vzniklo slovo *apatieka* s významom „lekáreň".

Odborné termíny *fonotéka* a *filmotéka* majú medzinárodný charakter. Používame ich v odbornej reči. Inde, napr. v publicistickom štýle ap., radíme dávať prednosť výrazom *zbierka (súbor) zvukových záznamov, archív (zbierka) filmov.*

J. Ružička

Kanoe. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1957 (str. 206), ako aj v *Slovníku slovenského jazyka I* (Bratislava 1959, str. 670) sa uvádza cudzie nesklonné podstatné meno stredného rodu *kanoe*. Pravidlá sa o výslovnosti tohto slova nezmieňujú. Slovník uvádza takúto poznámku: vysl. i *keňú*. Podľa toho možno vyslovovať *kanoe* (podľa pravopisu) alebo *keňú* (v tomto prípade sa zachováva pôvodná výslovnosť slova).

Popri slove *kanoe* máme odvodené podstatné mená *kanoistika* a *kanoista* a prídavné meno *kanoistický*. Všetky tieto slová sa spomínajú v citovaných príručkách, ale bez poznámky o ich výslovnosti. Ak by sme vychádzali z výslovnosti, resp. výslovností, ktoré sa uvádzajú pri slove *kanoe* ako základnom slove, bolo by možné vyslovovať *kanoistika* i „keňúistika", *kanoista* i „keňúista" atď. V skutočnosti však pri slovách *kanoistika, kanoista (kanoistka), kanoistický* poznáme jedine výslovnosť podľa ich pravopisnej podoby. Výslovnosť „keňúistika, keňúista, keňúistický" nie je nám známa.

Uvedená výslovnosť slov *kanoistika, kanoista (kanoistka), kanoistický* má dosah aj na výslovnosť základného slova *kanoe*.

Podľa nášho pozorovania pri slove *kanoe* prevažuje dnes už výslovnosť podľa jeho pravopisnej podoby (pravda, ide o „slovenské" čítanie slova). Podoba *keňú* sa používa zriedkavejšie, pretože je menej známy pôvod a aj pôvodná výslovnosť tohto slova, aj keď jeho cudzí charakter si každý z nás dobre uvedomuje (pre svoje zakončenie sa slovo v slovenčine neskloňuje). Výslovnosť slov *kanoistika, kanoista (kanoistka), kanoistický* v zhode s pravopisom napomáha takto celkom prirodzene aj výslovnosť slova *kanoe* ako *kanoe*, nie *keňú*. Nazdávame sa, že v budúcnosti zvíťazí pri slove *kanoe* celkom jednoznačne výslovnosť, ktorá sa pridržiava pravopisu tohto slova. Takéto prípady nie sú pri preberaní cudzích slov do slovenčiny zriedkavé (porov. napr. *bufet, bluf* ap.).

L. Dvonč

Dobehnúť a predbehnúť. — J. S. z Bratislavy: „Kameňom úrazu našich tlačových a rozhlasových pracovníkov sú slová dobehnúť, dohoniť, dostihnúť, predbehnúť a predstihnúť. Je pravda, že Slovník slovenského jazyka pozná slovo dobehnúť aj vo význame „dohoniť, dostihnúť", ale mne sa tento význam nepozdáva. Príliš pripomína ďalší význam „oklamať, prejsť cez rozum niekomu".

Odpoveď: Keď počujeme len samotné sloveso *dobehnúť,* teda bez zaradenia do súvislosti, najsamprv nám príde na um jeho základný význam „rýchlym pohybom (úchytkom, naponáhle) prísť na isté miesto". Základný význam má sloveso *dobehnúť* napríklad v týchto vetách: *Koč d o b e h o l do Horných Borovíc.* (Timrava) — *D o b e h n e m e k záhrade, ale dvere nájdeme zamknuté.* (Alexy) — *N e d o b e h o l, keď rozum rozdávali.* (porekadlo) — *Muž d o b e h o l práve na bicykli.* (Pohľady) Veľa ráz sa v súvislej reči nevyjadrí, kde príslušný podmet dobehol. To je vtedy, keď miesto, na ktoré dej smeroval, sa rozumie zo súvislosti alebo situácie, napr. *Včera dobehla* [rozumej: *k nám, ku mne*] *suseda.* (úzus). — *Ba niekedy aj niekoľko ráz za deň d o b e h l a* [*k nám, ku mne*]. (Tatarka) Základný význam má sloveso *dobehnúť* aj v spojení s priamym predmetom (v akuzatíve). Väzba *dobehnúť niekoho* je celkom zvyčajná.

Uvedieme niekoľko dokladov: *Zrýchlil krok, že h o dobehne.* (Jégé) — *Dobehol som j u a lapil okolo pása.* (Chrobák) — *Musíme dobehnúť p i a t a k o v.* (Horák) — *Eva h o po smene dobehla na násype.* (Skalka) Podobne hovoríme a píšeme napr. *dobehnúť zameškané, dobehnúť plán.*

Zo základného významu slovesa *dobehnúť* sa neskoršie, a to najmä vo voľnejšom hovorovom štýle, vyvinul druhotný (sekundárny) význam „oklamať niekoho, prejsť niekomu cez rozum, dostať niekoho do komickej situácie" a pod. Takéto vznikanie druhotných významov je známe a bežné aj pri iných slovách. Druhotný význam slova možno vždy vyvodiť z jeho významu základného. Takto je to aj pri sekundárnom význame slovesa *dobehnúť,* ktorý spomína náš dopisovateľ. Zisťujeme ho napr. v tejto vete: *Chlapci sa usmiali, pochopili, že inštruktori ich d o b e h l i — a niektorí si z toho vzali ponaučenie.* (Sever)

I keď si pri základnom význame slova vždy uvedomujeme aj významy druhotné, nesprávne by bolo, keby sme druhotný význam neodôvodnene (na základe subjektívne situačného dojmu) povýšili na základný, a pôvodný základný význam slova by sa nám stratil. Pravdaže, vo vývine slovnej zásoby jazyka stretávame sa aj s takýmto javom, no v našom prípade oň nejde. Pri slovese *dobehnúť* sa nám základný význam nestratil, ba ani nestráca. Jeho druhý význam obrazne povediac nie je natoľko silný (vo všeobecnom jazykovom povedomí), aby vytláčal a vari mohol vytlačiť význam základný.

Možno uzavrieť. — Sloveso *dobehnúť* budeme bez váhania používať aj ďalej vo význame „dohoniť niekoho" alebo „prísť napochytre", i keď si uvedomujeme jeho druhotný význam („oklamať"), ktorý má paralelu v druhotnom význame slovesa *dostať.*

G. Horák

Kryštál a krištáľ. — M. L. z Veľkých Loviec: „Moje dieťa sa v škole učí, že podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1953) sa píše slovo *krištáľ* s mäkkým *i* po *r* a s mäkkým *ľ*. Žiadam vysvetlenie, prečo sa píše na balených vreckách s jedným kilogramom cukru *kryštál* s tvrdým *y* a s tvrdým *l*. Jediný cieľ, ktorý týmto dotazom sledujem, je ten, aby naši žiaci neboli pomýlení, že v škole tak — a v obchodoch inak."

Odpoveď: Váš úmysel dať svojím listom popud, aby bola jednotnosť medzi tým, čo sa deti učia v škole, a tým, čo nájdu v obchodných nápisoch, je správna. Lenže hneď treba povedať, že v prípade, na ktorý upozorňujete (v písaní *krištáľ* a *kryštál*), tejto nejednotnosti niet. *Pravidlá slovenského pravopisu* naozaj uvádzajú slovo *krištáľ* a na vreckách s cukrom sa naozaj vychádza z podoby *kryštál*. A pritom v oboch prípadoch je napísané tak, ako žiada naša platná pravopisná príručka. Pravidlá slovenského pravopisu totiž neuvádzajú len slovo *krištáľ*, ale aj *kryštál*, lebo ide o d v e slová s odchodným významom. Prvé *(krištáľ)* označuje odrodu kremeňa a druhé pomenúva pravidelný priestorový útvar ohraničený hladkými plochami. Slová *krištáľ* a *kryštál* sú síce veľmi podobné, no nie sú zhodné, a to ani v písme ani vo výslovnosti. V písme sa tieto dve podstatné mená odlišujú v tom, že v jednom je po *r* mäkké *i* (jota), v druhom tvrdé *y* (ypsilon) a ďalej aj v tom, že v prvom je na konci *ľ* s mäkčeňom, v druhom bez mäkčeňa. V písme sú teda medzi slovami *krištáľ* a *kryštál* dva rozdiely, naproti tomu vo výslovnosti je medzi nimi len jeden rozdiel, a to ten, že jedno treba vysloviť s mäkkou spoluhláskou *ľ* na konci — a druhé s tvrdou spoluhláskou *l*.

Opakujeme. V škole sa naši žiaci celkom správne učia, že v spisovnej slovenčine jestvuje slovo *krištáľ*. Pravdaže, majú sa učiť i to, že okrem neho jestvuje i príbuzné slovo *kryštál*, a to s takým významom, ako sme vyššie spomenuli. Ak by na to naši žiaci azda pozabudli, keď budú kupovať (v predajni, v ktorej pracujete) k r y š t á l o v ý cukor — pripomeňte im to. Veď, ako z Vášho listu vidno, máte Pravidlá a v nich si ľahko nájdete aj slovo *kryštál*, ba priam i spojenie *kryštálový cukor*, ktorým mladých nákupníkov lapidárne presvedčíte.

Uvedieme Vám niekoľko dokladov na obe slová, v ktorých sa ešte vždy robí dosť chýb.

1. *Priezračný kremeň menuje sa k r i š t á ľ.* (Jusko) — *Nalial čistého vína ako k r i š t á ľ.* (Jégé) — *Perinôčku bielu na zem stenajúcu, / čistú ako k r i š t á ľ, ku spočinu súcu, / položila zima, tíško, nebadane.* (Plávka)

2. *K r y š t á l je prirodzené teleso, obmedzené rovnými, hladkými a preto lesklými plochami, ktoré majú navzájom celkom zákonitú polohu.* (Cicvárek) — *Snehové k r y š t á l k y trblietali sa dúhovými farbami.* (Vajanský) — *Hviezdy sú moje studne, / v nich horia k r y š t á l y.* (Smrek)

Napokon pripájame ešte niekoľko odvodených slov a spojení: 1. *krištáľ, krištáľový, krištáľovo čistý, ako (ani, sťa) krištáľ* (napr. voda, víno; zuby); 2. *kryštál, kryštalický* (napr. *kryštalická soľ, kryštalický vápenec, kryštalické bridlice, kryštalický agregát*), *kryštálový (kryštálový cukor), kryštálik, kryštalizovať, vykryštalizovať, kryštalizácia* (= vznik kryštálu). — Používajú sa v priamom i v obraznom význame. Napr. nehovorí sa len o kryštalizovaní soli, cukru, lež aj o kryštalizovaní (= zrení) myšlienok.

Naše deti v škole, ale najmä učitelia a rodičia majú vedieť, že *krištáľ* a *kryštál* sú dve slová — dve mená dvoch odlišných vecí.

Ďakujeme za tento list. Názorne ukazuje, ako aj zamestnanci nášho obchodu môžu pomáhať pri jazykovej výchove detí. O slovách *krištáľ* a *kryštál* už bola poznámka aj v rozhlase.

G. Horák

Ako vyslovovať mená Lenin, Stalin? — M. Č. zo Sabinova: „Prosím o vysvetlenie výslovnosti mien Lenin a Stalin. Nie som si istý, či ich treba vyslovovať s mäkkým ľ ako v ruštine, alebo s tvrdým l, ako to dosť často počuť."

Odpoveď: V spisovnej slovenčine platí výslovnostná poučka, že pred samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami *ia, ie, iu* spoluhlásky *d, t, n, l* vyslovujeme vo väčšine prípadov mäkko. Mená vodcov svetového robotníckeho hnutia a štátnikov SSSR *Lenin* a *Stalin* sa v ruštine vyslovujú s mäkkým *ľ*. Pretože takáto výslovnosť zodpovedá výslovnostným pravidlám spisovnej slovenčiny, mäkkej výslovnosti sa treba pridržať aj v slovenčine.

Mená *Lenin, Stalin* a podobne aj iné ruské mená (napr. *Belinskij; Leningrad, Stalingrad)* vyslovujeme s mäkkým *ľ*.

G. Horák

Sporák — „šporák". — A. S-ová z Komárna píše: „... prosila by som o vysvetlenie, či je správne používať slovo sporák a či šporák. Na dedinách často počuť i výraz šporhel. Ďalej by som rada vedela niečo aj o význame a správnom používaní slova pec".

Odpoveď: Z dvojice *sporák* — „šporák" sa za spisovné pokladá slovo *sporák*. Možno sa o tom presvedčiť aj v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu.* Nemožno si však nevšimnúť, že sa v hovorenej — ba niekedy aj v písanej — reči kde-tu stretneme aj s podobou „šporák". Ak si chceme tento stav trocha osvetliť, treba sa nám pozrieť na iné podobné slová. Ide tu o slová cudzieho pôvodu, ktoré sa často začínajú spoluhláskovými skupinami *st-, sp-*. Tieto skupiny majú však aj v spisovnom jazyku v mnohých prípadoch zmenenú podobu *št-, šp-*. Také sú napr. slová *štadión, štafeta, špeciálny, špiritista, špirituál* a i. Pri mnohých podobných sa však táto zmena — aspoň v prísne spisovnej norme — neuplatnila. Preto treba písať a hovoriť *stabilný* (nie „štabilný"), *sterilizovať* (nie „šterilizovať"), *sporiť* (nie „šporiť"), *sporák* (nie „šporák"). V hovorenej reči alebo i v menej starostlivo písaných prejavoch sa uvedená norma niekedy narúša. Prenikajú sem podoby z hovorovej vrstvy jazyka alebo niekedy aj z nárečí („štabilný", „šporiť", „šporák"). Z toho vyplýva, že slovo „šporák" treba v pomere k slovu *sporák* hodnotiť ako nárečové (alebo prinajmenej ako hovorové). Používať podobu „šporák" v spisovných prejavoch neradíme.

Teraz nakrátko o významovej stránke tohto slova. Slovo *sporák* sa používa na pomenovanie vykurovaného, vyhrievaného zariadenia určeného (upraveného) špeciálne na varenie jedál. Celkom bežné sú napr. spojenia *plynový sporák, elektrický sporák, kuchynský sporák.*

Podotýkame, že na označenie spomenutého zariadenia sa v našich nárečiach používajú rozličné obmeny tohto slova (jednu z nich spomenula aj naša pisateľka) alebo aj celkom inakšie slová. Napr. „šporhel", „šporheľ", „šporhelt", „šporhert", „šparhel", „šparhert", „mašina", „transpor" a iné.

Ešte celkom stručne o význame slova *pec*. Toto slovo sa používa v dvoch najbežnejších významoch. Po prvé označujeme ním (murované) vykurované zariade-

nie určené špeciálne na pečenie chleba. (Pravda, slovo *pec* sa okrem toho používa aj na označenie rozličných zariadení v priemysle, napr. pri výrobe alebo tavení kovov, pri vypaľovaní hlinených výrobkov, v sklárstve ap.) Po druhé slovom *pec* pomenúvame (drevom, uhlím, plynom, elektrickým prúdom) vykurované zariadenie určené špeciálne na ohrievanie, vyhrievanie obytných miestností alebo iných priestorov. Používanie slova *pec* v tomto význame sa v spisovnom jazyku rozširuje najmä v posledných desaťročiach. Inak sa na pomenovanie spomenutého zariadenia celkom bežne a správne používa aj slovo *kachle.*

M. Urbančok

„Kĺzajú sa"? — P. K. z Klenovca nám píše: „V 50. čísle denníka Práca v rubrike Lampášik som čítal vetu ‚Oči obžalovanej sa kĺzajú po parketách'. Pozastavil som sa pri slove ‚kĺzajú sa'. Myslím, že správny tvar je kĺžu sa".

Odpoveď: Tvar „kĺzajú sa" je nesprávny. Správna je podoba *kĺžu sa.* Uvádzajú ju *Pravidlá* aj I. diel *Slovníka slovenského jazyka* (Bratislava 1959).

Na vysvetlenie, ako chybný tvar „kĺzajú sa" mohol vzniknúť, uvádzame toto: V niektorých slovenských nárečiach (oproti stavu v spisovnom jazyku) je striedanie spoluhlások *(z/ž, s/š, k/č* ap.) pri slovesách tohto typu menej časté. Inými slovami: niektoré slovesá, ktoré v spisovnom jazyku patria k vzoru *česať* (v ktorom je striedanie spoluhlások: *česať, češem* atď.), patria v niektorých nárečiach k vzoru *volať* (v ktorom nie je striedanie spoluhlások: *volať, volám* atď.). Takto je potom v príslušných nárečiach možný aj tvar *brechá* oproti spisovnému *breše.* (Toto naše tvrdenie však neslobodno vzťahovať na všetky nárečia, lebo sú aj také, v ktorých je striedanie spoluhlások pri časovaní oveľa častejšie ako v spisovnom jazyku.)

Okrem toho chyby pri spomenutom striedaní spoluhlások môže dozaista zapríčiniť aj chybná analógia s niektorými tvarmi samého vzoru *česať.* Máme na mysli tvary prechodníka, príčastia a rozkazovacieho spôsobu. Tak napr. v I. diele Slovníka slovenského jazyka sa pri slovese *brechať* uvádzajú ako rovnocenné (oba správne) dva tvary príčastia i rozkazovacieho spôsobu: *brešúci* i *brechajúci, breš* i *brechaj.*

Na základe uvedeného teda možno pochopiť vznik tvaru „kĺzajú sa". Zdôrazňujeme však, že ho treba v spisovnej slovenčine pokladať za chybný.

M. Urbančok

Z NOVÝCH KNÍH NAKLADATEĽSTVA ČESKOSLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Jan Svoboda — Vladimír Šmilauer

MÍSTNÍ JMÉNA V ČECHÁCH, JEJICH VZNIK, PŮVODNÍ VÝZNAM A ZMĚNY, DÍL V, DODATKY

Závěrečná část, doplněk čtyřsvazkového díla Antonína Profouse.

Obsahuje state: *Změny místních jmen*, ku ktorým došlo po roku 1945, *Seznam sídlišť* podľa dnešného správneho rozdelenia, *Soupis pramenů a literatury* so zoznamom príslušných skratiek, *Soustavu českých místních jmen* podľa ich pôvodu a *Dodatky a opravy* k predchádzajúcim štyrom zväzkom. Publikácia je určená odborníkom-onomastikom, historikom, filológom, vlastivedným pracovníkom a všetkým, ktorí čerpajú z Profousovho diela.

NČSAV 1960, str. 676, viaz. Kčs 44,50.

Kolektív

SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO, I. DÍL (A—M)

Prvý diel Slovníka spisovného jazyka českého je skompletovaný a pripravený na vydanie v zošitovej úprave. Slovník vyjde celkove v troch dielach. I. diel, písmená A—M, obsahuje zviazané zošity 1—14 a spracúva do 64 768 slov. Pripravil ho kolektív Ústavu pre jazyk český ČSAV pod vedením akademika B. Havránka. Slovník je spracovaný na základe 9 miliónov výpiskov z archívu a zhrňuje celkove asi 150 000 hesiel. Je zároveň aj slovníkom odborným. Vysvetľuje a príkladmi dokladá významy a významové odtiene slov dnešnej spisovnej češtiny, a to nielen pri slovách bežných, ale i pri nových odborných termínoch. Spracúvajú sa synonymá a frazeológia. Vítaným doplnkom mnohostranného poučenia o slove je tiež uvádzanie pôvodu slov prevzatých a poučenie o jazykovom prostredí, prostredníctvom ktorého k nám tieto slová prenikli. Slovník vychádza z poslednej úpravy, ktorá sa uskutočnila v Pravidlách českého pravopisu r. 1957; je teda smerodajnou pomôckou každému, kto chce ovládať súčasný spisovný český jazyk. Jednotlivé zošity budú vychádzať i naďalej, avšak rozsah bude rozšírený z 96 na 128 strán pri zachovaní rovnakej ceny Kčs 7,30 za zošit. Predplatiteľom zošitového vydania budú bezplatne vydané celoplátenné dosky na I. diel slovníka.

NČSAV 1960, str. 1311, viaz. Kčs 112,—.

SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO, ZOŠIT 15

Počínajúc 15. zošitom rozsah slovníka sa rozširuje z 96 na 128 strán pri rovnakej cene Kčs 7,50 za zošit. Týmto zošitom sa začína vydanie II. dielu Slovníka spisovného jazyka českého, ktorý bude obsahovať heslá písmen N—R.

Kolektív

BIBLIOGRAFIE ČESKOSLOVENSKÉ HISTORIE ZA ROK 1957

Ďalší zväzok bibliografie československej histórie obsahuje záznamy všetkých dôležitých historických prác týkajúcich sa československých i všeobecných dejín publikovaných v našej odbornej tlači v roku 1957. Sú tu aj údaje o zahraničnej literatúre, ktorá sa zaoberá československými dejinami, pokiaľ sú v časopisoch vymenovaných knižnicou Historického ústavu ČSAV. Bibliografia je nepostrádateľnou pomôckou pre historikov, pracovníkov v odborných knižniciach, kronikárov, vlastivedných a osvetových pracovníkov.

NČSAV 1960, str. 328, viaz. Kčs 38,50.

Josef Macek

TYROLSKÁ SELSKÁ VÁLKA A MICHAL GAISMAIR

Pútavo napísané vynikajúce dielo súčasnej marxistickej historiografie o tirolskej sedliackej vojne, ktorá prebiehala súbežne s veľkou nemeckou sedliackou vojnou, bola jej súčasťou a záverom. Autor, náš popredný historiograf, rozoberá život a pôsobenie neohrozeného vodcu revolučných más tirolského ľudu Michala Gaismaira a jeho zápas s habsburskou mocou. Na základe štúdia v rôznych archívoch uvádza nové významné poznatky pre dejiny nemeckej sedliackej vojny, habsburskej a benátskej politiky. Podáva výstižný obraz života tirolského ľudu a jeho statočný, márny boj proti cirkevným i svetským feudálom. Toto priekopnícke dielo vzbudí ohlas u historikov, politických pracovníkov a v širokom okruhu čitateľov.

NČSAV 1960, str. 576, 15 peroviek, 12 strán kried. príloh, viaz. Kčs 56,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník 26, 1961, číslo 3
Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok.
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-15*11116
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.